

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma ALTINDAL

AİLELERİN ORTAOKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNDE
KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER (ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ)

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma ALTINDAL

AİLELERİN ORTAOKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNDE
KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER (ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ)

Danışman

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Fatma ALTINDAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ (İmza)

Tez Başlığı: Ailelerin Ortaokul Çağındaki Çocuklarının Din Eğitiminde Karşılaştıkları Problemler (Antalya İli Örneği)
--

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 30/01/2023

Mezuniyet Tarihi : 06/04/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ailelerin Ortaokul Çağındaki Çocuklarının Din Eğitiminde Karşılaştıkları Problemler (Antalya İli Örneği)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

...../...../ 2023

İmza

Fatma ALTINDAL

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

27/03/2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Fatma ALTINDAL
Öğrenci Numarası	20185263024
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Ailelerin Ortaokul Çağındaki Çocuklarının Din Eğitiminde Karşılaştıkları Problemler (Antalya İli Örneği)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2047107499
Rapor Tarihi	27.03.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 11 Alıntılar dahil: % 21
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 173 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
TABLolar LİSTESİ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
TEŞEKKÜR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din Eğitimi.....	2
1.1.1. Eğitim	2
1.1.2. Din Eğitimi	2
1.1.3. Ailede Din Eğitiminin Amacı ve Önemi	3
1.2. Aile.....	6
1.2.1. Aile Nedir?	6
1.2.2. Ailenin Önemi ve Görevleri	8
1.2.3. Aile Modelleri	14
1.2.3.1. Büyük (Geniş Aile) Aile	14
1.2.3.2. Çekirdek Aile	16
1.2.3.3. Parçalanmış Aile	16
1.2.3.4. Tamamlanmamış Aile	18
1.2.4. Ebeveyn Tutumları	18
1.2.4.1. Baskıcı ve Otoriter Tutum.....	20
1.2.4.2. Koruyucu Tutum	21
1.2.4.3. İlgisiz ve Kayıtsız Tutum	23
1.2.4.4. Dengesiz ve Kayıtsız Tutum	24
1.2.4.5. Demokratik (Güven Verici, Destekleyici ve Hoşgörülü Tutum)	25
1.3. Ortaokul Çağındaki Çocukların Gelişim Alanı ve Özellikleri.....	26
1.3.1. Gelişim Kavramı	26
1.3.1.1. Gelişimi Etkileyen Unsurlar	28
1.3.1.2. Gelişimin Temel İlkeleri	29
1.3.2. Gelişim Alanları ve Özellikleri	31

1.3.2.1.	Fiziksel Gelişim.....	31
1.3.2.2.	Bilişsel Gelişim	32
1.3.2.2.1.	Duyu-Motor Dönem (0-2 yaş)	32
1.3.2.2.2.	İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş).....	32
1.3.2.2.3.	Somut İşlemler Dönemi (7-11 yaş)	33
1.3.2.2.4.	Soyut İşlemler Dönemi (11 yaş ve üzeri).....	34
1.3.2.3.	Sosyal Gelişim.....	34
1.3.2.4.	Cinsel Gelişim	35
1.3.2.5.	Duygusal Gelişim.....	36
1.3.2.6.	Psikomotor Gelişim.....	37
1.3.2.7.	Dini ve Ahlaki Gelişim	43
1.4.	Ortaokul Çağındaki Çocuklara Din Eğitimi Verilirken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	45
1.4.1.	Gelişimsel Özelliklerden Faydalanılması (Taklit-Merak-Soru Sorma).....	45
1.4.2.	Din Dilinin Doğru ve Etkin Kullanılması (Metafor Örneği).....	48
1.4.3.	Din Eğitiminin Sevgi Temelli Olması	49
1.4.4.	Birlikte Yapma (Sosyal Öğrenme)	50
1.4.5.	Din Eğitiminin Çocuğun Hayatıyla Bütünleştirilmesi.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

AİLELERİN ORTA OKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER (ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ)

2.1.	Araştırmanın Amacı.....	53
2.2.	Araştırmanın Önemi.....	54
2.3.	Araştırmanın Yöntemi	54
2.4.	Araştırmanın Evren ve Örneklemi, Sınırlılıkları	57
2.5.	Verilerin Analizi	57
2.6.	Bulgular.....	58
2.6.1.	Ailede Din Eğitiminin Gerekliliği	58
2.6.2.	Ailelerin Din Eğitimindeki Prensipleri.....	62
2.6.3.	Ailelerin Çocuklarına Din Eğitimi Verme Durumu	70
2.6.4.	Ailelerin Din Eğitimiyle İlişkili (Sorumluluk-Soru Yöneltilme- Yeterlilik) Durumu	78
2.6.5.	Ailelerin Çocuklarına Kur'an, İman, İbadet ve Ahlak Eğitimi Verme Durumu.....	84
2.6.6.	Ailelerin Çocuklarının Din Eğitimine Ait Çeşitli Sorulara İlişkin Durumu.....	91

2.6.7. Ailelerin Çocuklarının Din Eğitiminde Karşılaştığı Zorluklar.....	97
2.6.8. Ailelerin Çocuklarının Sosyal Medyadan Etkilenme Durumları	102
2.6.9. Ailelerin Çocuklarının Arkadaşlarından Etkilenme Durumu.....	109
2.6.10. Ailelerin Çocuklarının Karşılaştığı Problemlerin Üstesinden Gelme Durumu	114
2.6.11. Ailelerin Çocuklarının Ahlaki Kişiliklerini Geliştirmeye Yönelik Durumu ...	116
2.6.12. Ailelerin Tutarlı ve Nitelikli Din Eğitimine Yönelik Önerileri	120
SONUÇ.....	Hata! Yer işareti
tanımlanmamış.....	128
KAYNAKÇA.....	136
EK 1- YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU.....	154
EK 2- KATILIMCI AİLE BİLGİLERİ	156
ÖZGEÇMİŞ	157

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Ailelerin Din Eğitimi Alma Öğeleri	67
Şekil 2.2 Ailelerin Din Eğitimi Verme Durumu.....	70
Şekil 2.3 Ailelerin Çocuklarını Din Eğitimine Başlatma Zamanı	75
Şekil 2.4 Ailelerin Çocukların İbadet ve Ahlak Konularında Zorluk Yaşama Durumu	113

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Ailelerin Din Eğitiminin Gerekliliğine İlişkin Görüşleri	58
Tablo 2.2 Ailelerin Din Eğitiminin Prensiplerine İlişkin Görüşleri	62
Tablo 2.3 Ailelerin Çocuklarına Din Eğitimi Vermelerine İlişkin Görüşleri.....	70
Tablo 2.4 Ailelerin Din Eğitimiyle İlişkili (Sorumluluk-Soru Yönetme-Yeterlilik) Sorulara İlişkin Görüşleri.....	78
Tablo 2.5 Ailelerin Çocuklarına Kuran, İman, İbadet ve Ahlak Eğitimi Vermelerine İlişkin Görüşleri	84
Tablo 2.6 Ailelerin Çocuklarının Dini Eğitimine Ait Çeşitli Sorulara İlişkin Görüşleri	92
Tablo 2.7 Ailelerin Çocukların Din Eğitiminde Karşılaştığı Zorluklara İlişkin Görüşleri	97
Tablo 2.8 Ailelerin Çocuklarının Sosyal Medyadan Etkilenmelerine İlişkin Görüşleri	103
Tablo 2.9 Ailelerin Çocuklarının Arkadaşlarından Etkilenme Durumlarına İlişkin Görüşleri	109
Tablo 2.10 Ailelerin Çocuklarının Karşılaştığı Problemlerin Üstesinden Gelme Durumlarına İlişkin Görüşleri.....	114
Tablo 2.11 Ailelerin Çocuklarının Ahlaki Kişiliklerini Geliştirmeye Yönelik Durumlarına İlişkin Görüşleri.....	117
Tablo 2.12 Ailelerin Tutarlı ve Nitelikli Din Eğitimi Önerilerine Yönelik Görüşleri	120

KISALTMALAR LİSTESİ

Baskı	: Bsk
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
Hz.	: Hazreti
S	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DKAB	:Din Kültür ve Ahlak Bilgisi
Haz.	:Hazırlayan

ÖZET

Aile, toplumun en önemli yapı taşı olan, fert ve toplum için kendisinde taşıdığı fonksiyonlar sebebiyle yeri doldurulamaz ve alternatifi olmayan bir müessesedir. Aile kavramını bu denli önemli kılan ise neslin korunması ve eğitilmesi faaliyetlerini bünyesinde taşımasıdır. Neslin eğitilme süreci ailede başlamakta ve bireyin kalıtsal yönden sahip olduğu özelliklerini ne kadar geliştireceği, nasıl şekillendireceği gibi pek çok değişken aile ortamındaki tecrübelerinin bir yansıması olmaktadır. İlk ve temel öğrenmelerin çocukluk döneminde gerçekleşmesi ise ailede verilen eğitimin önemini artırmaktadır. Bu bilgiler ışığında araştırmanın amacı, ailelerin ortaokul çağındaki çocuklarının din eğitiminde karşılaştıkları problemlerin tespit edilmesidir. Buradan hareketle araştırmada, ebeveynlerin çocuklarının dini gelişimlerini desteklemek için neler yaptığını ortaya koymak, kendilerini yetersiz hissettikleri ve zorlandıkları hususları tespit etmek, çocuklarına din eğitimi verirken etkili olan aktörlere bakış açılarını ve beklentilerini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Araştırmanın kuramsal çerçevesinin hazırlanmasında literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Ardından konuyla ilgili olarak 20 aile ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma neticesinde; ebeveynlerin çocuklarına din eğitimi vermelerinin her boyutuna büyük önem verdiği görülmüştür. Ailelerin çocuklarının din eğitimi sürecinde zorlandıkları alanların ise, ibadet alışkanlığı kazandırma, arkadaş seçme, sosyal medyada çok vakit geçirme, iletişim becerileri konusunda yetersiz kalma gibi noktalarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Araştırmanın önemli bulgularından birisi de ebeveynlerin çocuklarının dini gelişimlerine ait sorumluluklarının farkında olmaları fakat bu gelişimi desteklemek için ne yapacaklarına dair kendilerini yetersiz hissetmeleridir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Aile, Çocuk, Ortaokul, İletişim.

SUMMARY

PROBLEMS FACED BY FAMILIES IN THE RELIGIOUS EDUCATION OF THEIR CHILDREN IN SECONDARY SCHOOL (ANTALYA PROVINCE EXAMPLE)

The family, which is the most important building block of the society, is an irreplaceable institution with no alternative due to the functions it carries for the individual and the society. What makes the concept of family so important is that it carries the activities of protecting and educating the generation. The process of educating the generation begins in the family, and it is a reflection of the experiences in the family environment, such as how much the individual will develop and shape his hereditary characteristics. The realization of primary and basic learning in childhood increases the importance of education given in the family. In the light of this information, the aim of the research is to determine the problems faced by the families in the religious education of their secondary school children. From this point of view, the aim of the research is to reveal what parents do to support their children's religious development, to identify the issues that they feel inadequate and have difficulties, and to reveal their perspectives and expectations of the actors who are effective in giving religious education to their children. The literature review method was used in the preparation of the theoretical framework of the research. Then, semi-structured interviews were conducted with 20 families on the subject and the obtained data were analyzed by content analysis. As a result of the research; It has been seen that parents attach great importance to every aspect of giving religious education to their children. It has been determined that the areas where families have difficulties in the religious education process of their children are focused on gaining the habit of worship, choosing friends, spending a lot of time on social media, and inadequate communication skills. One of the important findings of the study is that parents are aware of their responsibilities for their children's religious development, but they feel inadequate about what to do to support this development.

Keywords: Religious Education, Family, Child, Secondary School, Communication.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim süresince; akademik bilgi, tecrübe ve deneyimleriyle destek ve yardımlarını esirgemeyen, bu çalışmanın her aşamasını takip edip eksiklerimin giderilmesine, yanlışlarımın düzeltilmesine rehberlik ederek, eserin tamamlanmasına vesile olan, tez danışmanın Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN hocama teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Fikir ve görüşleriyle tezimin gelişmesi için katkı sağlayan Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ ve Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR hocalarıma ayrıca teşekkür ederim. Bu süreçte bana her türlü desteği sağlayan kıymetli eşim Cemil ALTINDAL'a, teşvikleriyle hep yanımda olan biricik kızlarıma, dua ve manevi destekleri için arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Fatma ALTINDAL
Antalya, 2022

ÖNSÖZ

İnsan kendinden önceki insanlar tarafından oluşturulmuş bir dünyaya doğmaktadır. Doğasında geliştirilebilme kabiliyeti olan insan bulunduğu toplum ve kültürün içinde büyür, gelişir, eğitilir ve öğrenir. Eğitimin başladığı ilk evreler olan çocukluk döneminde öğretilen güzel davranışlar, onun iyi bir birey olmasına katkı sağlayacaktır. Eğitim anne karnında başlar ve hayat boyu devam eder. Bulunduğu aile, çevre ve toplumdan öğrendikleri ile davranış modellerini belirler ve karakteri oluşur. Bu nedenle insanın çocukluğunda aldığı din eğitimi onun toplumsal değerleri yapmasını da kolaylaştıracaktır. Ahlak ilkeleri doğrultusunda ölçüsü olacak, “iyi-kötü”, “doğru-yanlış” ayırt edebilecektir. Çocuklar içinde bulunduğu toplumun ve inancın kurallarını bilmezler. Paylaşmayı, iş birliğini, hayırsever olmayı yaşayarak öğrenirler. Bu değerler erken yaşta verilirse karaktere dönüşür ve kalıcı olur. Çocuk bu eğitimi en güvenilir yer olan ailede aldığı anda sosyalleşir. Böylece kişilik ve kimlik kazanır.

İnsanın gelişimi çocukluk, gençlik ve yetişkinlik olmak üzere üç dönemi kapsar ve her birey yaşamın sonuna kadar ilerleyen bu dönemleri geçirir. Bu dönemlerin her birinin kendine ait gelişim evreleri vardır. Bunlar birbirini takip etmekte ve her bir evre diğer bir evreyi etkilemektedir. Bireyin her yönden sağlıklı büyüebilmesi çocukluk döneminde edindiği tecrübelerle bağlıdır. Aile, çocuğa din eğitiminde ve öğretiminde tesir eden önemli bir unsurdur. Din eğitiminin doğru bir şekilde verilmesi, nasıl bir yol takip edileceğinin bilinmesi gerekmektedir. İslam dini bu bakımdan aileye sorumluluklar yüklemiştir.

Bu çalışmada, ailelerin ortaokul çağındaki çocuklarının din eğitiminde karşılaştıkları zorluklar, problemler ve bu zorluklara etki eden sebepler konu edinilmiştir. Araştırma ortaokul çağındaki çocukların aileleri ile görüşülerek yapılmıştır. Ortaokul çağı, ergenlik döneminin başlangıcına denk gelmektedir. Bu yaşlar dinin soyut içerikli biçimde yeniden anlam kazandığı bir dönemdir. Duygusal ve zihinsel gelişim hızlanır. Dinsel uyanış ve gelişimin gerçek anlamda başladığı bir dönemdir. Araştırmanın ortaokul çağındaki çocukların ailelerinin üzerinde yapılmak istenmesinin sebebi, ailelerin bu dönemde çocuklarının din eğitiminde nasıl bir yol izlediklerinin, ne gibi problemlerle karşılaştıklarının tespit edilmesidir.

Bu çalışma, giriş hariç iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Din Eğitimi, Aile, Ailede Din Eğitiminin Amacı ve Önemi, Aile Modelleri, Ebeveyn Tutumları, Gelişim Kavramı, Ortaokul Çağındaki Çocukların Gelişim Özellikleri başlıkları ile araştırmanın kuramsal çerçevesi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, öncelikle araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, araştırmanın evren ve sınırlılıkları, veri toplama süreci ile verilerin analizi ve

değerlendirilme süreci hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde, Bulgular ve Yorumlama kısmında ailelerin çocuklarının din eğitiminde karşılaştıkları problemlerin nedenleri ve süreçleri, katılımcıların görüşleri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Fatma ALTINDAL

Antalya, 2023

GİRİŞ

Ailede din eğitimi konusu bireyin hayatının her noktasını kapsamaktadır. Başta aile kavramı, toplumun en küçük yapı taşı olan birey ve toplum için kendisinde taşıdığı fonksiyonlar sebebiyle yeri doldurulamaz ve seçeneği olmayan bir müessese olarak kendine yer edinmiştir.¹ Aile, bireyi kalıtsal yönden etkilediği gibi aynı zamanda çevresel yönden de etkilemektedir. Bireyin kalıtsal yönden sahip olduğu özelliklerini ne kadar geliştireceği, nasıl şekillendireceği gibi pek çok değişken aile ortamındaki tecrübelerinin bir yansıması olacaktır.²

Kişi, yetişkinlik dönemine ulaşıncaya kadar bedensel, bilişsel, duygusal vs. pek çok alanda gelişimsel özellikler göstermektedir.³ Bu sebeptir ki birey; bilişsel, duygusal ve psikomotor davranışlarının ilk tecrübelerini bu kurumda geliştirir ve buradaki yetiştiriliş tarzı kendisinde derin izler bırakır.⁴ Bu gelişimsel özelliklerden bir tanesi de dinî gelişimdir. Şöyle ki, himaye altında bulunma, karşılıklı sevgi, saygı, yardımlaşma, iletişim kurma, kendini rahat ifade etme, güven ve huzur içinde olma gibi ihtiyaçlar insanın fitratında var olan temel güdülerdendir. Bireyin çocukluk döneminde ailesinin himayesinde olması ona güven duygusu verir. Bu ise daha sonra bireyde dinî yaşantının esası olan Allah'a sığınma ve bağlanma duygularının tohumunu oluşturmaktadır.⁵ Ailede kazanılabilecek soyut bir kavram olan güven duygusu, nasıl bir olan Allah inancına götürüyorsa, çocuğun ailesinde somut olarak görebileceği ibadetler de onun dinî gelişimini destekleyecektir. Böylece aktif bir dinî yaşantıyı kendisi daha kolay içselleştirebilecektir.

Dinî hususların etkin olarak bireyin yaşantısında olması ise sürdürülebilir bir dinî anlayışın var olduğunu göstermektedir. Bu çalışma din eğitiminin nasıl olabileceğine, bu süreçte yaşanan problemlere yönelik bir araştırmadır ve eğitimin ilk başladığı yer olan aile kurumu üzerinden şekillenmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın konusu, çocuğun dinî anlayışının şekillenmesi ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olan ailenin rolünü ve din eğitiminde karşılaşılan sorunlar oluşturmaktadır.

¹ Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Ensar Yayınları, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş, 7.Bsk., İstanbul, 2018, s.312.

² Feyza Kılıç, *Dini Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)*, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize, 2012, s.12.

³ Ayşe Günalp, *Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi (Aksaray İli Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, ss.11-12.

⁴ Fatih Çınar-Nural Şener, "Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özelliklerine Uygun Ailede Din Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, 2016, s.607.

⁵ Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, İstanbul, Dem Yayınları, 2.Bsk., 2014, s.63.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din Eğitimi

1.1.1. Eğitim

Eğitim, dilimizde sıkça kullanılan ifadeler arasında bulunmaktadır. Eğitimle benzer anlamda kullanılan kavramlardan biri de terbiye kavramıdır. İnsanın insanı yetiştirmek, geliştirmek, kusursuzlaştırmak için yaptığı tüm uğraşların adına terbiye denmektedir. Eğitim kavramı da eğmek kökünden gelmektedir. İçeriğinde yeniden şekil vermek, davranışları geliştirmek ve düzeltmek gibi anlamlarda bulundurmaktadır. Ertürk, eğitim kavramını şöyle tanımlamıştır: “Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik yönde değişiklik meydana getirme sürecidir.” Mahiyetinden hareketle eğitimde, aktif olarak bir etkilenme süreci vardır ve bireyi olumlu yönde etkileyerek sonuçta olumsuz etmenlerden etkilenmemesini öğretmek esasına dayanmaktadır.⁶ Çok geniş bir alanı kapsayan eğitim faaliyetlerinin pek çok alanda verilmesi söz konusudur. Bunlardan bir tanesi de din alanıdır.

1.1.2. Din Eğitimi

Din eğitimi bilimi, “bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları vasıtasıyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecini geçmişi, bugünü ve geleceği ile bilimsel metotları kullanarak betimlemeye, açıklamaya ve kontrol altına almaya çalışan bir bilimsel disiplin” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Bu tanımdan hareketle bireyin doğumundan ölümüne tüm yaşantısını baştan sona kapsayan din eğitimi, bireyin erken çocukluk döneminden başlayarak dinî gelişimini desteklemektedir. Daha sonra ergenlik gibi pek çok açıdan önemli olan gençlik döneminde gerek gencin gerekse ailesinin sorunlarına ve bu sorunların çözümüne yardımcı olmaktadır. Gençlik dönemini başarıyla atlatan yetişkin bireylere hem kendileriyle hem de aileleriyle ilgili gelişimsel bilgiler sunmaktadır. Yavaş yavaş yetişkinlikten yaşlılığa geçen kişilere ise bu dönemde yalnız olmadıkları, ölümün bir son ve bir yok oluş olmadığını onlara hatırlatarak moral kaynağı olmaktadır. Ayrıca hasta ve hasta yakınları ile engelli bireyler ve yakınlarına kendi metot ve çalışmalarıyla destek vermektedir. Bunlara ek olarak örgün eğitimde ilkökul, ortaokul ve lisede Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersleri verilmektedir. 4+4+4 sistemiyle ilkökul 4. sınıftan başlayarak haftada iki saat

⁶ Yıldız Kızılabdullah, “Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din”, *Din Eğitimi*, Grafiker Yayınları, Ed. Recai Doğan, Remziye Ege, 4.Bsk., Ankara, 2016, ss.41-42.

⁷ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi, 7. Bsk., Ankara, 2012, s.34.

verilen DKAB derslerine ek olarak 2012 -2013 eğitim-öğretim yılından itibaren DKAB derslerinin verimliliğini sürdürmesi ve artırması amaçlanarak çeşitli isimlerde seçmeli din dersleri de eklenmiştir.⁸ Liselerde ise ilk ve ortaokuldaki dersler kadar ayrıntılı olmamakla birlikte DKAB dersleri verilmektedir.⁹ Ayrıca yükseköğretimde din eğitimcilerinin yetiştirildiği İlahiyat fakülteleri bulunmaktadır. Din eğitimi bilimi uygulama alanında ise asıl olarak yaygın eğitim kurumları olan Kur'an kurslarında, camilerde ve ailede faaliyet gösterilmektedir.

1.1.3. Ailede Din Eğitiminin Amacı ve Önemi

Formal ve informal olarak iki boyutta ele alınabilen eğitim kavramı, informal olarak pek çok şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Kişinin doğumundan ölümüne kadar yaşamının her alanında kendiliğinden gerçekleşen bu eğitimin ilk basamağı aile kurumudur. İnsanın bütün hayatını kapsamakta olan eğitim öncelikle ailede başlamaktadır. Aile kurumu daha önce zikredildiği gibi pek çok alanda önemli işlevleri bünyesinde taşımaktadır.

Semavî dinlerin ortak olarak üzerinde durdukları ve kabul gördükleri toplumlarda gerçekleştirmeye çalıştıkları ana meselelerden birisi neslin korunmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesinin en sağlam yolu ise aile kurumu ile mümkün olmaktadır. Sağlıklı toplumun inşası maddi ve manevî yönden ahlâklı bireylerle sağlanabilir. Bu durum ise aile kurumunun sağlıklı bir şekilde himaye edilmesini gerekli kılmaktadır. İşte dinler bu gerçeğin farkında olarak aile kurumunu korumakta ve desteklemektedirler.¹⁰

Yahudilikte evlilik teşvik edilmekte, kutsal kitaplarında “Adem’in de yalnız kalması iyi değil”¹¹ ifadesiyle yalnız yaşamının uygun olmadığı belirtilmektedir. Bekar kalmanın olumsuzlukları ise Talmud yazarları tarafından “Hanımı olmayan bir erkek neşeden, iyilikten, kendisini koruyacak bir kalkandan, huzurdan... Tora’dan mahrum bir şekilde yaşar. Hanımı olmayan erkek tam bir erkek değildir” ifadeleriyle vurgulanmaktadır.¹² Yahudi inancına göre aile ve neslin devamının sağlanması dinî bir ibadettir. Bu sebeple onlar, ailelerini dinlerinin emirleri doğrultusunda kurarlar. Kimlerle evlenebilecekleri ve nikah akdi gibi konular dinî kurallarla belirlenmiştir.¹³ Yahudi ailesinde evin reisi babadır ve aile babanın ismiyle

⁸ Mustafa Köylü-Bayramalı Nazıroğlu, “İlköğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Ensar Yayınları, Ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, 7.Bsk., İstanbul, 2017, s.150.

⁹ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, 2.Bsk., İstanbul, 2012, ss.130-131.

¹⁰ Beşir Eryarsoy, “Ailenin Korunmasında Dinî Değerlerin Etkisi”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Medeniyet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s.85.

¹¹ Tekvin, 2: 18, *Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2011, s.3.

¹² Hakkı Ş. Yasdıman, “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XIII-XIV, 2001, s.247.

¹³ İsmet Eşmeli, “Semavî Dinlerde Aile”, *Aile ve Modernite*, ed. Salih Aybey-Murat Akın-Tahyr Ashyrov, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2017, s.64.

anılmaktadır. Ailenin geçimi, yönetimi ve alınacak kararlardan baba sorumludur. Ayrıca ilahî buyrukların öğretilmesi, Tevrat tetkiklerini yapabilecek eğitimlerin verilmesi gibi din eğitimi konularının evlatlara öğretilmesi babanın vazifesidir. Çocukların Musevî ahlâkına göre yetiştirilmesi, Musevî kültürünün sonraki nesillere aktarılması ve oğullarına bir meslek veya bir zanaat kazandırmak yine babanın sorumluluğundadır. Anne ise eşine yardımcı olmakta ve evin iç işlerini düzenlemektedir. Çocukların bakımı, onları hayata hazırlama ve kız çocuklarının iffetle yetiştirilmesi annenin özen göstermesi gereken konulardandır. Ailedeki çocuklar ise hem anne ve babalarına hem de onların ebeveynlerine saygı göstermeli, küçük çocuklarla da ilgilenmelidirler.¹⁴

Hristiyan hane yapısı, Yahudi hane yapısından çok farklı değildir. Hristiyanlık aileyi tümüyle dinî bir kurum olarak görmektedir. Hz. İsa'ya aile üyeleri arasındaki ilişkiyi insan Tanrı arasındaki ilişkinin aynası olarak görmektedir. Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da aile reisi erkektir ve kadın Tanrı'ya itaatkâr olduğu gibi kocasına da tâbi olmalıdır. Öyle ki kutsal metinde geçen ifadelerle¹⁵ göre evlenen bireyler artık tek bir beden haline gelmişlerdir ve boşanmaları hoş karşılanmamaktadır. Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da boşanma hoş karşılanmamış, aileyi koruma ve yüceltme için kilise özen ve ehemmiyet göstermiştir.¹⁶ Hristiyanlık kurallarına göre evlilik nikahla kurulur ve nikahın kilisede gerçekleştirilmesi zorunludur.¹⁷ Hristiyan ailesinde eşler birbirine saygı duymalı ve birbirlerini dinlemelidirler. Erkek evin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalı, kadın ise ev düzenini sağlamalı ve çocukların bakımıyla ilgilenmelidir. Çocuklara verilecek olan din eğitiminde ise anne ve baba Kutsal kitabın öğretimi için evde çocuklarıyla konuşmalı, kitaptan okumalar yapmalı ve yaşantılarıyla bu bilgileri göstermelidirler. Aile, dini öğretirken aynı zamanda terbiye ve ahlâk kurallarını da öğretmiş olmaktadır.¹⁸

İslam dininde ise aile kavramı Yahudilikte ve Hristiyanlıkta olduğu gibi dinî bir içerik taşımamaktadır. Nikahın camide ve din adamı tarafından gerçekleştirilmesi gibi kurallar bulunmamaktadır.¹⁹ İslam dininde de evlilik yani aile kurmak teşvik edilmiştir. Kur'an-Kerim'de aile kelimesi Duhâ suresinde²⁰ ihtiyaç anlamında geçmekte, Rum suresinde²¹ de

¹⁴ Yusuf Altıntaş, "Musevilikte Dinsel Kurallar ve Gelenekler Çerçevesinde Ailenin Kuruluşu ve Ailede Roller", *Din ve Hayat (TDV – İstanbul Müftülüğü Dergisi)*, S.12, 2011, s.18.

¹⁵ Ali Osman Ateş, "İlahi Dinlerin Ortak Değerleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, 2002, s.16.

¹⁶ Ömer Faruk Harman, "Semavi Dinlerde Aile", *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Medeniyet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, ss.50-51.

¹⁷ Eşmeli, "Semavi Dinlerde Aile", s.68.

¹⁸ Nazan Alija, *Hristiyanlıkta Evlilik Sakramenti*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2017, s.56.

¹⁹ Faruk Turğut, "Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar", *Medeniyet ve Toplum*, C.1, S.1, 2017, s.98.

²⁰ Duhâ, 93/8.

Allah'ın kadın ve erkeği eş olarak aralarında sevgi ve merhametle yaratması, her iki tarafın birbirini için huzur ve sükûna vesile olduğu zikredilmektedir. Bu ayetler İslam'da evliliğin şahısların maddi ve manevî ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir düzen olarak var olduğunu göstermektedir.²² İslam dininde evlilik nikah akdiyle gerçekleşmektedir. Evlilik akdi “kadın ve erkek arasında beraber yaşama ve yardımlaşmanın helallliğini bildiren, her iki tarafın hak ve sorumluluklarını belirleyen bir akittir.” şeklinde nitelendirilmektedir.²³ İslam dininde de evin reisi erkektir ve bu husus ayette belirtilmiştir.²⁴ Bu noktada evin reisinin, genel maddi ihtiyaçları karşılamak dışında ev halkını koruyup gözetmek, çocukların genel eğitim ve öğretimleri ile dinî terbiyelerini sağlamak ve onların karşılaşılabilecekleri zararlara karşı tedbir almayı öğretmek gibi sorumlulukları vardır.²⁵ Anne ise evin iç düzenini sağlamanın yanında edep ve terbiyeyle çocukların yetiştirilmesindeki ilk muallimleridir.²⁶ Çocuğa verilecek din eğitiminde ailenin rol model olması, ibadet ve ahlâk ilkelerinin evde yaşanması en temel eğitim metodu olmaktadır.

Köyden kente göçlerin hızla artması, sanayileşmenin beraberinde modern bir hayatın gerekli kılınmasıyla aile kurumu da değişime maruz kalmaktadır. Değişim aile fonksiyonlarında farklılıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunları; eğitim, nesillerin devamı, kültür aktarıcılığı, sosyal değişim, ekonomik gelişim vb. şeklinde belirtmek mümkündür. Günümüzde bilgiye çok kolay ve hızlı erişimin sağlanmasıyla yaşanan bilgi kirliliği ve hayatın her yönünde varlığını kabul ettiren teknolojinin varlığı ailenin eğitim fonksiyonunda değişimleri meydana getirmektedir. Tablet, telefon, bilgisayar ve televizyonun hayatımızda çok etkin bir şekilde yer almasıyla olması gereken aile içi sosyalleşme, aile içi bireyselleşmeye dönüşmeye başlamaktadır. Aile içi sosyalleşme ve duygusal bütünlüğü sağlama eğitim yoluyla olmaktadır. Bu eğitim ise sevgi yoluyla gerçekleştirilmelidir. Karşılıklı sevgi ve saygının olduğu aile yapılarında bireylerin psikolojik doyumu, güven duygusu, sorumluluk bilinci ve kendini gerçekleştirme sağlanabilmektedir.²⁷ Aile içi sosyalleşmenin önündeki en büyük engellerden bir tanesi internete kolay erişilebilir hale gelmesiyle yaygınlaşan sosyal medya alanıdır. Sosyal medya, kullanıcı tarafından içerik oluşturma ve değiştirme temeline dayanan ve kısa sürede kullanıcının sanal ortamda

²¹ Rum, 30/21.

²² Faruk Beşer, “İslam Ailesinin Belirleyici Özellikleri”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Medeniyet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s.96.

²³ Nedim Bahçekapılı, “İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2008, s.32.

²⁴ Nisa, 4/34.

²⁵ Vecdi Akyüz, “Ana Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ana-baba-ebeveyn>, (erişim tarihi 8.9.2022).

²⁶ Hasan Çalışkan, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, Çelik Yayınları, İstanbul, 2003, s.47.

²⁷ Betül Hale Kaya, *Aile İçi Sorun ve Suçların Önlenmesinde Din Ahlakı Değerlerin Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2021, ss.71-73.

tanınmasını sağlayan yirmi birinci yüzyılın medya alanıdır. Karşılıklı iletişim ve paylaşım odaklıdır. Kullanıcılar kendilerine ait video, resim, yazı hatta ideolojik ve dinsel fikirler gibi pek çok şeyi paylaşmakta ve takipçileri tarafından beğeni veya eleştiri alabilmektedirler.²⁸ Akıllı telefonların anne, baba ve çocukların elinde yaygınlaşmasıyla sosyal medya alanına her kesimin girmesi sağlanmış, her yaş ve düşünceye uygun içerikler üretilmiştir. Sürekli yenilenen akışıyla sosyal medya hesapları, kullanıcıları için takip edilmesi ve devamlı paylaşımların güncellenmesi gereken zorunlu bir mesaiye dönüşmeye başlamıştır. Bu durum ise aile üyelerinin aynı mekânda olsalar bile sosyal medya hesaplarını takip etme gerekliliğini ortaya çıkarmakta ve aile bireyleri arasındaki açık iletişimi sekteye uğratmaktadır. Sosyal medyada gezinen birisinin dikkatini oraya vermesi, hemen yanındaki kişiyle irtibat kuramamasına, en yakındakiyle en uzaktakinin yer değiştirmesine sebep olmaktadır. Bu durumların önlemesi ve aile içi birlikteliğin sağlanması için anne, baba ve çocukların sosyal medya kullanımlarını sınırlı bir sürede tutmaları gerekmektedir.²⁹ Özellikle çocukların takip ettikleri hesaplar ebeveyni tarafından kontrol edilmelidir.

1.2. Aile

1.2.1. Aile Nedir?

Aile kavramı, kültür ve medeniyetlerin tarihine, yaşam şartlarına, kaynaklarına, tarzına, olanak ve imkanlarına, geleneğine, ekonomisine göre farklı anlamlar kazanmış ve bu sebeple de ailenin farklı işlevleri tanımlanmış ve çeşitli şekillerde tarif edilmiştir.³⁰

Kelime olarak aile; “birbirine muhtaç olan, kişinin bakmakla yükümlü olduğu hane halkı, güvenen, dayanan, bağımlılar” demektir. Toplum içindeki en küçük birlik olan aile, insanın dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ilk nefes aldığı, hayatını devam ettirebilecek her türlü bakım ve desteğinin yapıldığı ortamdır.³¹ Eski Türklerde aile sözcüğü, boy, soy, sop gibi kalabalık insan topluluğunu ifade eder. Latince ise (famulus) hizmet eden, bakan anlamlarındadır.³²

Ailenin başka bir kaynaktan tanımı ise şöyledir: “İçinde ortak özellikleri olan insan türünün aşık bir biçimde üretildiği, topluma hazırlandığı sürecinin belli bir ölçüde ilk ve tesirli bir biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği, eşler, anne

²⁸ Nihat Oyman, “Sosyal Medya Dindarlığı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.28, 2016, s.129.

²⁹ Vusala Güleç, “Aile İlişkilerinin Sosyal Medya ile Birlikte Çöküşü”, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, C.2, S.2, 2018, s.113.

³⁰ Fatih Özkan, *Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi (Diyarbakır Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2011, ss.13-14.

³¹ Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990, s.32.

³² A. Kadir Arslan, “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”, *Ege Eğitim Dergisi*, S.2, 2012, s.26.

babalarla çocuklar arasında içtenlikle, sıcak, sevgi dolu, güven verici ilişkilerin teşekkül ettiği, yine içine dahil olunan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı toplumsal kurumdur.”³³

Aile, biyolojik ve psikolojik işlevleri olan, aynı çatı altında yaşayan, milli kültür ve değerleri bir sonraki nesle aktarma, çocuğu sosyalleştirme, kişilik ve karakterini zenginleştirme gibi bireylerin birbirleriyle etkileşimlerinin oluşturduğu, kan, evlilik veya evlat edinme yoluyla birbirlerine bağlı olduğu açık bir sistemdir.³⁴

Aile, huzura kavuşulan ortam, sevgi, şefkat ve muhabbetle kurulmuş, çocuğun ilk gözünü açtığı, ilk nefes alıp ilk üzüntü ve sevinçlerini yaşadığı, ilk eğitimini aldığı, aile fertlerinin çevrelediği ortamdır.³⁵

Aile, en küçük sosyal topluluk olarak tanımlanırken, toplumu oluşturan en büyük rolün sahibidir. Toplamlar bu küçük yapı taşının bir araya gelmesi ile oluşur. Aile, diğer toplumsal kurumlar gibi toplumsal yapıdaki gelişmeler ve değişimlerden etkilenmektedir. Bu gelişmelere göre de kendisini güncellemektedir. Tüm bu değişimlere karşı devamlılığını koruyan bir yapıdır. İçinde barındırdığı bireyleri şekillendirir. Tarihi süreç içerisinde yapıda ve işleyişlerinde değişim olsa bile insana ilk şekli veren, yetiştiren, eğiten, terbiye eden, koruyan, kollayan, davranışlarını yönlendiren, sevgi, hoşgörü, diğerkâmlık, dini inanç ve değerlerin aşılandığı, şefkat ve merhamet duygusu ile tanıştığı, şahsiyetinin eğitim görerek şekle girdiği bir karakter okuludur.³⁶

İnsan fıtrat ve hilkatte aile olma arzusunu içinde barındırır. Bu arzusunu ahlaki ve hukuki bir zemin dâhilinde gerçekleştirir. Fıtri olarak bir arada olma hissiyatı insanları bir arada yaşamaya sevk etmiştir. Bu nedenle insan, yeryüzüne ilk teşrifinden itibaren aile kurumunu da kurmuştur. Aile dediğimiz bu sosyal kurumun temeli din, ahlak ve hukuktur.³⁷

Aile rastgele bir kurum değildir. İnsan denilen varlığın ürettiği yer oluşundan dolayı soylu ve kutsaldır. Aile sadece beşeriyetin değil medeniyetin de kaynağıdır. İnsanlığın başlangıcından beri var olan aileden Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde Hz. Âdem ve çocuklarından bahsedilmektedir.³⁸ İlk insan Hz. Âdemdir. Aynı zamanda peygamberdir. “Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) cennette kalın...”³⁹ Hitabında ilk insanın yalnız olmadığına, eşi ile birlikteliğine dikkat çekilir. Hz. Âdeme kadın ve erkeğin üzerindeki hakları, anne babanın

³³ Özer Ozankaya, *Toplum Bilimine Giriş*, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1979, s.233.

³⁴ Deniz Güler, Nazmi Ulutak, “Aile Kavramının Tarihsele Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile”, *Kurgu Dergisi*, S.11, 1992, ss.51-54.

³⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, Timaş Yayınları, 3. Bsk., İstanbul, 2010, ss.143-145.

³⁶ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, ss.81-90.

³⁷ Ahmet Yaman, *Ahlak ve Hukuk Çerçevesinde Mutlu Bir Yuvaya Doğru*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 14.Bsk., Konya, 2012, ss.58-59.

³⁸ Bakara, 2/35, Maide, 5/27.

³⁹ Bakara, 2/35.

çocukları üzerindeki hak ve sorumlulukları, Allah tarafından öğretilmiştir. Aile, insan soyunun geleceğe temiz ve pak olarak taşınabilmesi için sağlıklı ve huzurlu evlatlar istenen bir yuvadır. Kur'an-ı Kerim'de üzerinde en çok durulan ve en çok değer verilen müesseselerdendir. "Kendilerinde sükûnet bulup, huzura eresiniz diye, kendi cinsinizden eşler yaratıp, aranızda sevgi, aşk, merhamet peydah etmesi de O'nun varlığının, kudretinin ve yeniden diriltmesinin delillerindendir..."⁴⁰ ayeti kerimesiyle aile sıcaklığına, aile içindeki korunmuşluğa dikkat çekilir. Allah'ın rahmeti ile desteklenen temiz rızık ve çocuklar bahşedilen mukaddes bir yapı olduğu anlatılır.

Aile irade ile kurulan birlikteliktir. Aynı çatı altında bir evde kurulan bu birliktelik sokağın bir parçasıdır. Sokak mahallenin, mahalle de şehrin parçasıdır. Şehrin içinde bulunan insanlar nüfusu şekillendirirken duygusal açıdan sevgi, güven gibi pratik malzemelere de kaynak oluşturur. Toplumsal yapıyı oluşturan ailenin sağlam temeller üzerine oturması çocukların yetiştirilmesinde çok önemli bir etkidir. Ailede bireylerin birbiriyle uyum ve denge içerisinde olması, sağlıklı bir yapıya sahip olması gerekmektedir.⁴¹

1.2.2. Ailenin Önemi ve Görevleri

Çocuklar dünyaya korunmaya ve bakılmaya muhtaç ve aciz olarak gelirler. Onların haklarının korunması, kollanıp gözetilmesi ve gerçek kimliklerinin bilinmesi için doğumdan ölüme kadar tüm bilgilerin kaydedilmesi gerekmektedir. Çocuğun nesebinin sahih olması, anne-babasının birbirine geçerli bir akitle bağlı olmaları ile mümkündür. İslam dininde aile kurmak, ailenin sağlıklı ve mutlu olabilmesi için gayret etmek ibadet kabul edilmiştir.⁴² Peygamberimiz "Evleniniz, çoğalınız, sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim!" demiştir.⁴³

Aile toplumun en küçük sosyal yapısıdır. Birçok ailenin bir araya gelmesi ile toplum oluşur. Aile, varlığını günümüze kadar sürdürürken yapısı ve işlevleri bakımından pek çok değişikliklere uğramıştır. Zaman içinde farklılaşan şartlara rağmen neslin devamı, çocukların yetiştirilmesi, kişiliklerinin oluşup topluma kazandırılması bakımından önemini korumaktadır. Aile üyeleri arasında duygusal bağların kurulması sebebi ile psikolojik, üreten aynı zamanda tüketen yönüyle ekonomik, toplumsal düzenin korunmasındaki aktifliğiyle hukuksal yönleri vardır. Bu özellikleri taşıması nedeni ile toplumun sağlam gelişmesi, ilerlemesi ve toplumsal

⁴⁰ Rum, 30/21.

⁴¹ Ahmet Kâmil Cihan, "Farabi'nin Eserinde Aile Reisliği", *Bilimname*, C. XIII, 2007, ss.40-44.

⁴² Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Bsk. Ankara, 2003, ss.17-40.

⁴³ Süyuti, *el-Camiu's - Sağir*, I, 133.

saadetin temini açısından sağlam dinamiklere dayalı ailelerin toplumda var olması çok önemli rol oynamaktadır.⁴⁴

Aile toplumun sahip olduğu kültür, inanç, örf-adet, gelenek-görenek gibi zenginliklerin nesilden nesle aktarıldığı, her üyesinin kendi benlik bilincinin oluştuğu, kişilik ve karakterinin şekillendiği bir kurum olarak büyük önem taşımaktadır. Bireylerin sosyal öğrenmelerinin ilk ortaya çıkmaya başladığı çocukluk dönemi, aile ortamından geçer. Çocuğun doğmasıyla beraber gözlem yapmaya başladığı ilk çevre ailesidir. Araştırmalar, çocukların sosyo-kültürel kişiliğinin şekillenmesinde başlıca faktör olarak aileyi göstermektedir.⁴⁵

Aile, hayatımız boyunca sahip olacağımız ahlak, birlik ve beraberlik ruhu, akıl, idrak ve şuurun temellerinin atıldığı, manevi değerlerin kazanıldığı yer olduğu için hayati önem taşır. Birey ailede paylaşmayı, geçim ve uyum göstermeyi, sıkıntıları göğüsleyip sabretmeyi, mutluluğu ve acıyı paylaşmayı, zorlukları hep birlikte aşmayı, kanaati, sevmeyi, güvenmeyi öğrenir.⁴⁶

Aile ocağı toplumun mayasıdır. Güçlü, sağlam, huzurlu, sevgi dolu aileler toplum nizamının teminatıdır. Her toplumun can damarı olan aile insanın inanç ve güzel ahlakının da mimarıdır.

Çocuğun zihinsel, ruhsal, sosyal, tüm koordinasyonlarının temeli ailede atılır. Doğumdan sonra ilk çocukluk döneminde çocuk etrafında ailesini gördüğü için her türlü öğrenmeyi aile içerisinde gerçekleştirir. Çocuğun fizyolojik ihtiyaçları vardır. Bunlardan biri beslenmedir. Sağlıklı ve güçlü olabilmesi için çocuğa gerekli olan ilk besin ailede alınır. Gözlerini dünyaya açtığında açlık duygusunu anne sütü ile giderdiğinde aileye bağlılığın ilk düğümünü de atmış olur. Anne ile çocuk arasındaki ilişkide burada başlar. Büyümesi ve gelişmesi için gerekli olan beslenme aile ortamında hep birlikte oturan aile sofralarında sağlanır. İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri olan ait olma duygusu bu ortamlarda oluşmaya başlar.

Bir diğer ihtiyaç barınmadır. Bunun için güvenle oluşturulmuş sağlıklı, fiziksel bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Çocuk için en önemli ihtiyaçlardan biri olan güven, anne karnından itibaren başlar. Ailenin oluşmasını sağlayan bireylerin birbirlerine karşı geliştirmiş oldukları bu duygusal bağ çocuğun aileye bağlanmasını ve aileden örnek aldığı davranış,

⁴⁴ Bilge Könezoğlu, *Aile ve Ailenin Korunması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, ss.2-9.

⁴⁵ Fatih Özkan, "Ailenin Dini Tutum ve Davranışlarının Çocuğun Dini Tutum ve Davranışlarına Etkisi: Diyarbakır Örneği", *Mizanu'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, S.7, 2018, ss.63-69.

⁴⁶ Aziza Ergeshkyzy, *Aile İçi Roller ve Manevi Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, ss 2-10.

iletişim ve becerilerini kendi yaşamına da kopyalamasını sağlar. Ailede oluşan güvenli ortam hissi çocukların zekâ düzeyini, kişilik özelliklerini ve sosyal çevresi ile olan davranışlarını da etkilemektedir. Çocuk aile ortamında kendisini yeterince güvende hissedemezse, yaşadığı ve içselleştirdiği bu güven eksikliğini kendi ilişkilerine de yansımaya sebep olacaktır. Çocukların mutluluğu başka yerde aramamaları için ailedeki sevgi ve güven ortamı çok önemlidir.

Toplumun alt yapısını oluşturan aile, bir milletin varoluşu ve devamlılığını da sağlar. Ailede başlayan pürüzler, aksaklıklar, sorunlar sadece aile içinde kalmayıp, toplumun da bozulmasına etki eden bir sürecin başlangıcıdır.⁴⁷

Bireyin şahsiyetinin beşiği olarak kabul edilen ailenin, önemli görevi ve sorumlulukları vardır. Ailenin başlıca görevleri; hiçbir şey bilmez olarak dünyaya gelen çocuğa duygu, düşünce, inanç, bilgi ve becerileri, geleneklerimizi ve kültürel miraslarımızı bir elekten geçirerek intikal ettirmektir. Zira ailenin genel yapısı, sosyo-ekonomiği ve kültür seviyesi çocuğun fiziksel, duygusal ve toplumsal yönden gelişimini etkilemektedir. Aile, en başta sağlıklı ebeveyn olmanın yollarını bilmeli, ilgili bilgileri öğrenmeli ve sorumluluğu hissetmelidir. Toplumsal değerlerin, kültürün, inanç ve ahlaki normların yeni kuşaklara aktarılması bilincinde olmalıdır.⁴⁸

Geleceğin mimarı, yarının yetişkini olan çocukların bugünden hayatının her aşamasına hazırlık yapmak ailenin görevleri arasındadır. Bunun için aileler özenmeli, birtakım farkındalıklar geliştirmelidir. Bedenen, ruhen ve zihnen sağlıklı bir şekilde toplumsal hayata katılabilmesinin temel şartı ailenin sağlıklı bir ilişki içerisinde bulunmasıdır.⁴⁹

Aile olmanın getirdiği sorumlulukların ilki eş seçimidir. İyi eğitim almış anne ve babanın, çocuklarını da iyi eğitecekleri aşıkardır. Kişinin eş seçiminde titiz davranıp doğru karar vermesi çok önemli olup çocuğun eğitimi için de son derece mühimdir. Toplumu oluşturacak olan çocuğun terbiyeli ve sağlıklı yetişmesinde en önemli unsur ebeveynin ilişkilerini en doğru, güzel ve istikrarlı sürdürebilme şartlarını bilmesi ve uygulamasına bağlıdır. Eşler önce kendilerinden başlayarak dengeli ilişkiler kurabilmeli, evlilikte rollerin ve beklentilerin neler olduğunu bilmeli ve benimsemelidir. Fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı

⁴⁷ Yusuf Büyükdag, *Kişiler Arası İlişkilerde Güven Düzeyi ile Travma Sonrası Hayata Küsmeye Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, ss.18-19.

⁴⁸ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, ss.177-179.

⁴⁹ Arife Gümüş, “İnsanın ve Toplumun İnşasında Ailenin Rolü”, *Ailede Din Eğitimi*, Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 2018, s.4.

olmalıdırlar. Bir çocuğun sorumluluğunu alabilecek ve bunun gerektirdiği görevleri yerine getirecek donanımlara sahip olmalıdır.⁵⁰

Evlilikten önce sadece bir birey olan kadın ve erkek evlenmeleri ile birlikte farklı bir yaşam biçimine geçiş yapması ile birlikte “sen” ve “ben” kavramlarının yerine “biz” kavramı ile “dünyada birlikte var olmak” şeklinde hareket etmelidir. “Biz” anlayışından güç alınarak iki ayrı kişiliğin birbirini bütünlemesi özel bir iletişim sistemidir. Aile olmanın gerektirdiği sorumluluklar “senin sorunun” yerine “bizim sorunumuz” anlayışı ile birlikte çözüm arama ilişkilerini sağlıklı bir ortama taşıyacaktır. Kadın ve erkek ailedeki görevini, sorumluluklarını, sınırlarını, yeterliliklerini bilmelidir. Kendi değerini bildiği kadar ailedeki diğer bireylerinde değerini bilmelidir.⁵¹

Anne babanın çocuk doğmadan önce en birincil görevi, psikolojik olarak çocuk sahibi olma sorumluluğunun bilincidir. Çocuk yetiştirme ve büyüme konusunda hazırlıklı olmalı, anne ve baba her türlü gerginlikten uzak, huzur ve sevgi içinde ruhsal hayatlarını dengeli tutmalıdır. Çocuklarının iyi karakterli bir insan olacağına binaen hüsnü zanda bulunmalı ve pozitif düşünceler içinde olmaya gayret etmelidir. Konuyla ilişkili olarak, Kur’an’da çeşitli ayetler bulunmaktadır. “Onlar: Rabbimiz! Bize çocuklarımızdan ve eşlerimizden gözümüzün aydınlığı olacak insanlar ihsan et ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara örnek yap.” derler.⁵² Ayette çocuğun terbiyesiyle ailenin arasındaki ilişki ve bu konuda edilen duanın görevleri olduğu çok özlü bir şekilde anlatılırken, böyle bir duanın çocuk doğmadan yapılması onlara bu sevinci de hissettirmektedir.⁵³

Ailenin çocuğun doğumundan sonraki görevleri arasında çocuğu en sağlıklı ve verimli bir biçimde yaşamasını sağlama vardır. İnsanoğlunu yaratılmışların en şerefli atfeden İslamiyet bir insanın öldürülmesini tüm insanlığın ölümüyle eşdeğer saymıştır. Aile çocuğa son derece ilgili davranmalı, bakımını en güzel şekilde yapmalı ve şefkati en mükemmel şekilde sunmalıdır. Şefkate, sevgiye, bakıma en muhtaç olduğu sırada anne ve babaya emanet edilmiş bir çocuğu annenin emzirmesi ve beslemesi ailenin temel görevidir. Emzirmek, beslemek ve bakmak çocuğun sadece biyolojik açlığını gidermekle kalmaz, çocuğun ilgiye, sevgiye aç ruhunu muhabbete, şefkate olan açlığını doyurur. Bu ilgi ve alaka ile büyümüş çocuk korkulardan, zayıflıklardan, tatminsiz ve gerginlikten uzak bir ruh hali taşır.⁵⁴

⁵⁰ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, ss.179-185.

⁵¹ Güleç, “Aile İlişkilerinin Sosyal Medya ile Birlikte Çöküşü”, ss.105-107.

⁵² Furkan, 25/74,

⁵³ Behire Nazik, *Çocuk Ruh Sağlığı I*, Yapa Yayınları, 2001, ss.24-32.

⁵⁴ Hatice Yıldızbaş, “Hazır Bir Mutfak, İlahi Bir Lütuf”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.22-42.

Ailenin görevlerinden biri de çocuğun eğitim ve öğretim sorumluluğunu üstlenmektir. Ebeveyn muhatabını tanımalı, kolaylaştırarak öğretme, tedicilik, güler yüz ve tatlı dil ilkeleri ile hareket etmelidir. “Canını elinde bulunduran Allah’a (cc) yemin olsun ki her doğan çocuk konuşmaya başlayıncaya kadar fitrat üzerinedir.” hadis-i şerifinden de anlaşılacağı üzere çocuklar yaratılış, tabiat ve mizaç bakımından temiz ve sağlıklıdır. Ruhu ve zihni bakımdan düşünmeye, inanmaya, hissetmeye ihtiyaçları vardır.⁵⁵

Ailede ebeveynin görevlerinden biri de çocuklarının nafakasını temin etmektir. Her ailenin farklı dinamikleri vardır. Bu da aile üyelerinin özelliklerine göre rol dağılımına sebep olmaktadır. Eş rolü, anne baba rolü her ailede farklılık arz etse de ortak nokta aile bireylerinin geçiminin sağlanmasıdır. Hadis-i şerifte “Hepiniz çobansınız ve idareniz altındakinden sorumlusunuz.” buyrulmuştur.⁵⁶ Bahsedilen sorumluluk ebeveynin birbirlerine sevgi ve merhametle davranmalarını, aile içinde birbirlerine iyilik ve ihsanda bulunmayı gerektirmektedir. İslam dininde çocuklara ikramda bulunmak, ihtiyaçlarını gidermek sadaka olarak bildirilmiş ve teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber, “Çocuğuna, eşine, hizmetçine yedirdiğin sadakadır.” buyurarak, kişinin ailesi için yaptığı harcamaların kendisine sevap kazandırdığını ifade etmektedir.

Aile yuvası kuran ebeveynler aile bireylerini kimseye muhtaç ve mağdur etmeden çalışıp, çaba sarf ederek geçimlerini sağlamalıdır. Ebeveyn, çocuklarının maddi imkanlarını karşılamaya gösterdiği hassasiyeti manevi gelişimine de göstermelidir.⁵⁷

Ebeveynin sorumluluk ve görevleri arasında aile içi iletişimi sağlamak en önemli konudur. Aynı çatı ve aynı ortamı paylaşan bireylerin mutluluğu, huzuru da birbirleri ile kurdukları iletişimden payını alır. İletişim bir süreçtir ve sağlıklı bir biçimde sağlandığında, aile içindeki bireyler duygularını, hissettiklerini, içlerindeki düşüncelerini anlatabilir, anlayabilir ve huzurlu olurlar. Kişinin kendini rahatça anlattığı ve anlaşıldığını düşündüğü ortamda iyi niyet, karşılıklı anlayış, iş birliği, fedakârlık, samimiyet, sevgi, güven gibi çok önemli unsurlar da kazanılır.⁵⁸

Hz. Peygamber “Kimin çocuğu varsa onunla çocuklaşsın.”⁵⁹ buyurarak çocukların seviyesine inmenin, onlarla iletişim kaynağı olan bir kapı olduğunu göstermiştir. Ebeveyn ve çocuk iletişiminin sağlıklı yürümesi zorlu bir dönem olan ergenliğinin kolay geçmesini

⁵⁵ Çetin Erdoğan, Nihan Demir Kasımoğlu, “Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C.3, S.3, 2010, ss.400-407.

⁵⁶ Buhari, Cum’a, 11.

⁵⁷ Adnan Selman, “Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller”, *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C.4, S.1, 2018, ss.16-20.

⁵⁸ Nihat Çalışkan, Mustafa Aslandere, “Aile İçi İletişim ve Siber Yaşam: Teorik Bir Çözümleme”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2, 2014, ss.268-269.

⁵⁹ İbn Mühled, *Ahbaru’s-Sığar*, 135.

sağlayacaktır. İyi ilişkiler içerisinde yetişmiş bir birey arkadaş ilişkilerini de sağlıklı yürütür. Kendini değerli görür, sorumluluk duygusu gelişir, zorluklarla mücadelede güçlü olur. Ebeveynler aile içi birlikteliklerde iyi bir dinleyici, kaliteli vakit geçirmede hassas, empati kurmada özverili olmalıdır.⁶⁰

Ailede çocukların ders çalışmasına gösterilen ihtimam, boş zamanlarını değerlendirilmesine de gösterilmelidir. Çocukların boş zamanlarında yaptıkları kaliteli faaliyetler, aile ile yaptıkları etkinlikler, aile bireylerinin birbirleri arasında bağ kurup, ilişkilerinin güçlenmesine ve problemlerini çözmesine yardımcı olurken yaşam kalitelerini de arttırmaktadır.

Ebeveynler, çocukların boş zamanlarında oyun oynamalarına izin vermeli, kitap okumasını sağlamalı, müzik, spor gibi etkinliklere göndermeli, aile ile birlikte vakit geçirecek aktiviteler planlamalıdır. Akraba ziyareti, seyahat, balık tutma, el ve mutfak işlerine dahil olma, çocukların gelişimi için oldukça önemlidir.⁶¹

İnsan hayatını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu bilgi ve kazanımlara doğuştan sahip olarak dünyaya gelmez. Bireyin kendinde var olan zekâ ve kabiliyetlerini donanım, yetenek ve davranış boyutuna taşıması, toplumun uyumlu bir üyesi haline gelmesi için sosyalleşmesi gerekir. Bireyin sosyalleşmesinde birinci basamak ailedir. Ailede sosyalleşme sürecinin başarılı bir şekilde işlemesi, bireyi mutlu ve topluma yararlı bir kişi haline gelmesine katkı sağlar. “Ağaç yaş iken eğilir” atasözü sosyalleşmenin çocukluk ve ergenlik döneminde daha da önemli olduğuna vurgu yapar. Ailenin, bilgi ve kültür kaynağı olması bireyin birlikte yaşama, öğrenme, bilgi ve beceri kazanma gibi toplumda sosyalleşmesini sağlayacak davranışları da kazanmasına zemin hazırlar.⁶²

Çocuklar toplumda saygınlık kazanmak ve statü sahibi olmak isterler. Ailenin rolü burada çok önem arz etmektedir. Zira aile, bireyin duygusal doyuma ulaştığı, toplumun maddi ve manevi değerlerinin miras bırakıldığı, önemli bir eğitim kurumudur. Toplumda hâkimiyet kurmuş olan “iyi”, “kötü”, “doğru”, “yanlış” gibi değer yargıları ailede öğrenilir. Çocukların sorumluluklarını bilmesi, davranışlarına rehberlik edecek değerleri kazanması, aile bireylerinin birbirlerine olan tutum ve iletişimi onları kendi ayakları üzerinde durabilen, şahsi bağımsızlıklarını kazanmış bireyler haline getirecektir.⁶³

⁶⁰ Ergeshkyzy, *Aile İçi Roller ve Manevi Yaklaşım*, ss.38-46.

⁶¹ Hakan Gökalp, *Gençliğin Boş Zamanlarını Değerlendirilmesinde Yeri ve Önemi (Tunceli İli Örneği)*, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007, ss.5-18.

⁶² Abdolvahap Özpolat, “Ailede Demokratik Sosyalleşme, Aile ve Toplum”, *Aile ve Toplum*, C.5, S.20, 2010, ss.9-20.

⁶³ Şükriye Şahin, Çağrı Çöven Özçelik, “Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme”, *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, C.5, S.1, 2016, ss.42-45.

Aile, çocuğun bilgi ve becerisi doğrultusunda hangi mesleği yapabileceği konusunda rehberlik etmelidir. Bugün bireyin yaşamını sürdürebilmesi, teknik ve mesleki bilgileri edinmesi, beceri kazanması aile ve okul ilişkisine bağlıdır. Okul ve aile ile kurulan iş birliği çocuğun kendi kabiliyet ve yeteneklerini tanıması, ona göre planlama yapması açısından önemlidir.

Aile, yetiştirdiği gencin yuva kurumunda ve eş seçiminde de sorumluluğu üstlenmelidir. Anne baba olarak mutlu ve sağlıklı aile tablosu gencin de yuva kurmasında belirleyici rol olacaktır. Nitekim Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadiste “Evladın baba üzerindeki hakkı üçtür: ona güzel isim koyması, okuma yazma öğretmesi ve zamanı geldiğinde onu evlendirmesi” buyrulur.⁶⁴

Ailenin en önemli görevlerinden biri de sevgi bağıni oluşturmaktır. Anne baba arasındaki şefkat ve sevgi bağı sadakat, fedakârlık ve himaye edici ilişkilerle güçlendirilince çocuklara da anne, baba ve kardeş sevgisi olarak yansır.⁶⁵ Her çocuk öğrenmeye istekli dünyaya gelir. Ailenin görevi ondaki bu istekliliği kırmadan, kendilerini geliştirerek, çocuğun ilgilerini, gelişim özelliklerini bilerek hareket etmektir. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde “Hiçbir ana-baba çocuğuna güzel terbiyeden daha üstün bir hediye veremez.” buyurarak yeni doğan nesillere iyi bir eğitim vermenin ehemmiyetine vurgu yapmıştır.⁶⁶ Ebeveynler, çocuklarına sevgi ve saygı kavramlarını, toplumsal değerleri, güzel ahlak kurallarını öğretmelidir. Aile okul öncesi bir eğitim kurumudur. Daha sonra çevre ve okul ailenin verdiği temel eğitim üzerine bina edilmektedir. Aileden aldığı eğitimle kendi kabiliyetlerini fark eden, ilgi ve yeteneklerini okul ve çevresinde geliştirebilen çocuklar kendilerini gerçekleştirebilirler.⁶⁷

1.2.3. Aile Modelleri

1.2.3.1. Büyük (Geniş Aile) Aile

Aile toplumsal yapının oluşumunda üstlendiği biyolojik, psikolojik, ekonomik görev ve sorumlulukları itibarı ile çok önemli bir kurumdur. Tarihi yapısı çok eski olmakla beraber kendine özgü yapısını kuşaktan kuşağa sürdürmüştür. Aile; yapısı, işlevi, sorumlulukları ile toplumdan topluma farklılıklar gösterebilmektedir. Hatta aynı toplum içinde bile süreç içinde çevre, akrabalık ve mülkiyet ilişkileri, bazen otorite, ev halkının birey sayısına bağlı olarak oluşan değişkenlikler aile tiplerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

⁶⁴ Suyuti, *el-Camiu's-Sağir*, II, 538.

⁶⁵ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, ss.49-50.

⁶⁶ Tirmizi, Birr, 33.

⁶⁷ İbrahim Kır, “Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.36, 2011, ss.394-396.

Her toplumun kendine özgü bir yapısı, sahip olduğu kültürel değerleri vardır. Aynı toplumun içerisinde bile farklı topluluklar ve bu farklılığa yol açmış bireylerin birçok konuda değişkenlik göstermesi aileler arasında da farklılaşmalara yol açmış ve aile modelleri ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Aile modellerinden biri olan geniş aile modeli, anne, baba ve evlilik yapmış olan çocuklarla, onlara bağımlı çocuklardan, onların çocuklarının annesi veya babası aracılığıyla bir soy birliği çerçevesinde bir araya gelen dede, nine, amca, dayı, hala, yeğen, teyze gibi kan bağı olan, akrabaların oluşturduğu, bir çatı altında yaşadıkları aile biçimidir.

Geniş aile, modern ailelerden farklı olarak kırsal kesimlerde geleneksel yapıyı devam ettiren bir aile tipidir. Geniş ailenin, toplumun tüm yönleriyle ilgili işlevlerinin olduğu görülmektedir. Bunlar biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik, eğitim, dini koruma gibi işlevlerdir. Geniş aile yapısı ilişkileri ve işlevleri ile geleneksel bir özellik göstermektedir.⁶⁹

Ailenin reisi ailedeki en yaşlı kişidir. Aynı çatı altında belirli kurallar ve iş birliği söz konusudur. Bu modelde aile, bireylerden önce gelir. Aile içi kurallar, dayanışma, bir arada olmanın getirdiği sorumluluklar, ekonomik düzen gibi kavramlar önemlidir. Bireyin hareketleri ailenin kontrolünde olup aksi yönde davranmamaları yönündeki sorumlulukları fazladır. Geniş ailede aile üyelerinin temel özellikleri, aile çıkarlarının korunması, sadakat ve saygının her şeyden önemli tutulması ve aile üyelerinin birbirine olan bağlılıklarının sağlanmasıdır.⁷⁰

Geniş ailelerde iş bölümünde kadınlar ev işlerini yaparken erkekler ağır işleri üstlenmektedir. Erkek çocukların babanın işlerini koruyacağı ve devam ettireceği düşünüldüğü için eğitimleri ön planda tutulmaktadır. Karı-koca ilişkisi mesafelidir. Baba otoritesi hâkim olduğu için çocuklarla etkileşimi azdır. Farklı zamanlarda yürütülen ilgili araştırmalarda şehirlerde ve köylerde geniş aile oranının azaldığı gözlemlenmektedir.⁷¹

Ülkemizde hane halklarının geniş aileden çekirdek aileye dönüştüğü gözlemlenmiştir. Aile yapısının çekirdek aileye dönüşmesinde birtakım sebepler bulunmaktadır. Bunların başında tarımda mekanik aletlerin kullanımı, sanayileşme, işsizlik, göçler, kentleşme, iletişimin ve ulaşımın artmasıyla birlikte eğitim imkanının da artması, kadının da çalışması gelmektedir.⁷²

⁶⁸ Zeynep Port, *Kuranda Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Bursa, 2019, ss.4-10.

⁶⁹ Hasan Hüseyin Taylan, “Türkiye’de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.22, 2019, ss.119-120.

⁷⁰ Esra Değirmenci, *Çekirdek ve Geniş Ailede Yetişen Bireylerde Sosyal Onay İhtiyacı ile Benliğin Ayrışması Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, ss.9-10.

⁷¹ Diyar Myradov, *Türk Aile Yapısında Aile İçi İletişim Doyumu ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi Malatya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2021, ss.30-32.

⁷² İhsan Çapcıoğlu, “Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile”, *Turkish Studies*, C.13, S.2, 2018, ss.25-26.

1.2.3.2. Çekirdek Aile

Sanayileşmiş çağdaş toplumlarda bilhassa şehirlerde geniş aileler yerini küçük ailelere bırakmıştır. Modern toplumlarda ideal olarak görülen aile tipi çekirdek ailedir. Anne, baba ve yaşı küçük çocuklardan oluşan çekirdek aileye bir diğer adıyla küçük aile, şehir ailesi, dar aile, modern aile de denilmektedir.⁷³

Çekirdek aile, şehirlerdeki üretim ve yaşam koşullarına bağlı olarak oluşmuştur. Kırsal kesimde çekirdek aile üyeleri birlikte çalışıp üreterek ekonomilerine katkı sağlarken şehirlerde bu özellik değişmektedir. Ailedeki bireyler ev dışında dışarıda çalışarak ekonomik olarak bağımsız hale gelirler. Bu durum aile içi ilişkilerini daha eşitçi hale getirir. Ailede bireylerin duygusal yönden yakınlaştığı görülmüştür. Çekirdek aile yeni ve bağımsız yapıya dönüşmüştür.⁷⁴

Çekirdek ailenin kendi istedikleri doğrultusunda, istedikleri yerden konut sahibi olması ekonomik özgürlüğü, çalışmaya göre düzenlenen hayatları, çekirdek aileyi oluşturmaktadır. Geçim yükü ailenin fertleri arasında paylaşılırken, iş için şehir değiştirme, istediği şekilde birikim yapma ve harcama, kendi kararlarını vermeyi de beraberinde getirmiştir.

Çekirdek ailede, çocuklarını istedikleri gibi yetiştirirken daha sevgi dolu, içten ortamlar oluşabilmektedir. İletişim ve paylaşımlar da artmaktadır. Bu olumlu yönlerine rağmen çekirdek ailede eşlerin ikisinin çalışması sorun oluşturabilir. Geniş ailedeki dayanışma ve destekten mahrum kalabilirler. Aile büyüklerinin ailedeki bireyler üzerinde denetimi geniş aileye oranla daha azdır. Eş seçimi, çocuk sayısı genellikle eşlerin kararına bağlıdır. Çocukların sosyalleşmeleri desteklenmelidir. Çekirdek ailede çocukların evlenme yaşları ve çocuk sahibi olma yaşları anne baba tarafından değil, çocukların kendileri tarafından alınmaktadır.⁷⁵

1.2.3.3. Parçalanmış Aile

Aile kurumu, çocuğun fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişim evrelerini tamamladığı, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladığı ortamdır. Parçalanmış aile; anne veya babadan birinin veya her ikisinin olmadığı yapılar, parçalanmış aile olarak nitelendirilmektedir.

⁷³ Yaşar Topçuoğlu, *Kentleşme ve Kültürel Doku Göç Sürecinde Aile Yapısındaki Değişmeler-Gümüşhane Kovköyü Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003, ss.16-20.

⁷⁴ Metin Erol, *Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Aile İçi İlişkilerde Meydana Gelen Nitelik Değişmelerinin Aile Üyeleri Üzerindeki Etkileri (Sivas Merkez İlçe Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992, ss.28-32.

⁷⁵ Hacer Araz, *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dini İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğa Etkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007, ss.50-54.

Ebeveynlerin boşanması, ölümü ya da ebeveynlerden birinin çeşitli nedenlerle aileden ayrılması ile oluşan topluluktur.

Parçalanmış aile, ailenin normal ve genel yapısının değişimini ifade eder. Ailedeki meydana gelen bu değişimin nedenleri; karı-kocanın birbirinden boşanmaları ya da ayrı yaşamaları, anne babanın çeşitli sebeplerle uzun seyahatleri, aile bireylerinden birinin ölümü, çocukların aileden ayrılması gibi etkenlerdir. Ailenin çocuğa sevgi, neşe, mutluluk ve güven verebilmesinin temel şartı anne ve baba arasındaki uyum ve anlaşmadır. Ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin de olmaması çocuğun gelişimini olumsuz etkilemektedir.⁷⁶

Ailenin parçalanma sebeplerinden biri olan boşanma, evlilik ilişkisinin yasal olarak sonlandırılmasıdır. Boşanma geçmişten beri her ne kadar doğal kabul edilse de toplum tarafından desteklenmeyen bir unsurdur. Zira ailenin dağılmasına sebep olan boşanma, aile bireyleri için yıpratıcı ve zordur. Eşlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde sevgi ve saygının ortadan kalkması, rollerin değişmesi, çatışmalar, yabancılaşmalar, anlaşmazlıklar, evlilikten beklentilerin gerçekleşmemesi, eşler arasındaki kültürel farklılıklar, sosyoekonomik düzey boşanmalarda son derece önemlidir.

Yapılan araştırmalarda sosyal açıdan boşanmanın hukuki boşanmadan önce gerçekleştiği, manevi yönden yıkım olduğu gözlemlenmektedir. Ailenin parçalanması yetişkinlerde ve çocuklarda duygusal tepkilere neden olmaktadır.⁷⁷ Ölüm, ailenin parçalanmasında etken olan bir faktördür. Ailenin iradesinin dışında gerçekleşen ölüm, yıkıcı ve sarsıcı bir olaydır ve ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin de kaybedilmesi çocuk için çok zordur. Çocuk aile büyükleriyle yaşamaya devam edebilir, ya da esirgeme yurduna yerleştirilebilir. Bu durumda çocuk, kendini yalnız hisseder ve bakımının başkaları tarafından karşılanmasına alışmak durumunda kalır. Her ne kadar takdiri ilahi olarak görülse de ölüm, aileyi yıkıcı ve sarsıcı bir şekilde etkilemektedir.

Ebeveynlerden birinin ölümü, ölüm nedeni, ölüm yaşı, çocuğun yaşı, ailenin maddi durumu, kişinin fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan ne düzeyde etkileyeceğini de belirlemektedir. Bu durum ailenin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik sıkıntılar yaşamasına sebep olur. Aile içinde anne kaybı, çocuk için şefkat, merhamet ve sevgi yoksunluğuna yol açarken, babanın kaybı ise rol modelin ortadan kalkmış olmasıdır. Bu

⁷⁶ Hande Zeynep Bayhan, *Parçalanmış Ailede ve Tam Ailede Büyümüş Kişilerin Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Belirtileri Açısından Karşılaştırılması*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2019, ss.6-10.

⁷⁷ Ünal Şentürk, *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Malatya, 2006, ss.59-60.

durumda çocuğun güven duygusu zedelenecek, yalnızlık duygusu ile başa çıkma, başkalarının yardımına muhtaç olma ve bu duruma alışması zor olacaktır.⁷⁸

Ailelerin parçalanmasında etken olan unsurlardan bazıları da aile üyelerinden birinin çalışma veya başka sebeplerle evden ayrılması, boşanma olmaksızın üyelerden birinin ayrı evde yaşaması, yangın, sel, deprem gibi doğal afetler, geçici ya da devam eden hastalıklar, terör, işsizlik, kan davası, yoksulluk gibi toplumsal yıkımlar yüzünden yapılan göçler, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişim ve dönüşümlerdir. Tam anlamıyla parçalanma gibi görülme de ayrılıkların, ailenin işlevlerini yerine getirememesine sebep olduğu görülmektedir.

Tek ebeveynli bir ailenin bünyesinde yaşamak zorunda kalan çocuğun gelişmesi ve eğitimi de mümkün olmayacaktır. Anneden yoksun olan çocukta vicdan ve merhamet duyguları gelişmediği için toplumla bir bağ oluşturmaya da engel olacaktır. Babadan uzak kaldığında ise ihtiyaç duyduğu güç ve güven duygusu zayıflayacak, “benlik değerini” belirleyemeyecek, kendini dışlanmış ve yalnız hissedecektir.⁷⁹

1.2.3.4. Tamamlanmamış Aile

Tamamlanmamış aile, çekirdek ailenin gerçekleşmemiş bir şeklidir. Tamamlanmamış aile evlilik dışı bir çocuğun doğumu, bir ebeveyninden oluşan yakın akraba grubu, ebeveynlerden birinin ölümü, boşanma ya da ebeveynlerin ayrılığı ile oluşmuştur. Ebeveynlerden birinin yokluğundan ötürü diğeri, ailenin maddi-manevi yüklerini üzerine alırken günlük sorunları da çözmelidir. Kalan ebeveynin ortaya çıkan psikolojik, sosyolojik ve ekonomik eksiklikleri telafi etmesi de güçleşecektir. Tamamlanmamış ailelerde, ailenin başında kalan ebeveyn çocukların yetiştirilmesinde meydana gelebilecek olumsuz sonuçları önlemek için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu süreçte çocukla iyi bir iletişim halinde olunmalı, istikrarlı ve iyimser bir atmosfer oluşturulmalı, anlayışlı, yardımcı, sosyal bağları kuvvetli bir ortam sağlanmalıdır.⁸⁰

1.2.4. Ebeveyn Tutumları

Tanımlanması oldukça güç olan tutum kavramının yüzlerce karşılığı bulunmaktadır. Bu durum çok önemlidir, çünkü tutum hakkında doküman geliştirmek için katkıda bulunanlar bu süreci hassas bir şekilde kavramsallaştırmayı bilmelidirler. Tutum bir davranış değildir,

⁷⁸ Sadi Üreyen, “Ortaöğretim Yönetici ve Öğretmenlerinin Parçalanmış Aile Çocuklarının Eğitiminde Karşılaştığı Sorunlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2019, ss.31-33.

⁷⁹ Ünal Şentürk, “Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler”, *Aile ve Toplum*, C.4, S.14, 2008, ss.9-16.

⁸⁰ Ersoy Özmen Alkan, “Aile Parçalanmasının Çocuğun Okul Başarısına Etkisi: Trabzon Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.5, 2018, ss.176-180.

davranışa zemin sağlayan bir öngörücüdür.⁸¹ Tutumun şiddeti, o tutumun davranışa yönelmesini güçlendirir.

Basit olarak tutum ve davranış ilişkisi, tutumun davranışa sebebiyet verdiği, davranış sonucunda yapılan değerlendirmelerin bireye gönderme yapan yaklaşımı olarak görülmektedir.

Ebeveyn tutumlarının çocukların davranışlarına olan etkisine olan ilgi, yaklaşık olarak 1930'lu yıllardan beri devam etmektedir. Araştırmacılardaki bu ilgi, ebeveyn tutumlarının bu tür ölçümlerinin, ebeveyn çocuk ilişkisine önemli bilgiler verdiği anlayışına dayanmaktadır.⁸²

Tutumun davranışa dönüşmesini belirleyen diğer bir kavram da çevresel etmenlerdir. Bazı çevresel etmenler tutumun davranışa dönüşmesini engellerken, davranışın sonucuna göre tutumun davranışa dönüşüp dönüşmeyeceği belirlenir.⁸³ Tutum insanların çevresel olarak uyumlu olmasını sağlarken, davranışın belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Tutumun davranışa olan bu etkisi, bireylerin kendi davranışlarına karşı öngöründe bulunma fırsatı verir. Bu da demek oluyor ki, bireylerin tutumlarının incelenmesi, onlarla ilgili geleceğe dönük tahminler yapabilmenin kaynağını oluşturmaktadır. Bu durum araştırmacılar tarafından, her davranışın bir tutumu vardır düşüncesine sevk etmiştir.⁸⁴ Bunun sonucunda yapılan araştırmalarda aslında tutum ile davranış arasında karmaşık bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Ebeveynler, çocuk tutumlarının ilk kaynağıdır. Özellikle okul öncesi dönemlerde çocukların aldıkları kararların, sergiledikleri tutum ve davranışların, ebeveynleri ile aynı olduğu gözlemlenmiştir. Arkadaş çevresi de aynı şekilde tutum ve davranışlara etki etmektedir. Kılık, kıyafet, saç stili, gibi gündelik davranış ve tutumlar özellikle akran gruplarından etkilenmektedir.⁸⁵ Son 15-20 yıl öncesine kadar kitle iletişim kaynakları olarak tanımlanan TV, radyo ve gazete gibi araçların da tutum ve davranışlara etkisinin olduğu bilinmektedir. Yazılar, reklamlar, diziler, sinemalar gibi birçok unsur sayesinde farkında olmadan pozitif ya da negatif tutumlar bireyler tarafından geliştirilebilir. Aynı şekilde mevcut tutumların da değişmesi söz konusudur. Özellikle yakın dönemde bu kitle iletişim araçlarının yerini, internet ve akıllı cihazlar almıştır. Yine internet ortamındaki sonsuzluk ve akıllı cihazların hayatımıza katmış oldukları, bireylerin tutumlarında önemli yer etmekle birlikte, hayatımızda yaşadığımız travmatik olaylar veya önemli yaşamsal olaylar bireylerin nasıl

⁸¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsanlar ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1999, s.11.

⁸² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Türkiye'de Aile Kültürü*, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2012, s.30.

⁸³ Orhan Aydın, "Davranış Bilimlerine Giriş", *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Dergisi*, 1989, s.42.

⁸⁴ Davut Hotaman, *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Meslek Yüksek Okulu Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Tutumları ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995, ss.16-17.

⁸⁵ Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsanlar ve İnsanlar*, s.7.

tutumlar sergileyeceğini belirler. Benzer olaylarda sergilenen benzer tutumlar deneyimler ile kazanılmış kişisel tutumlar olarak adlandırılabilir.⁸⁶

Günümüzde çocuk yetiştirme yöntemlerinin ve ebeveyn tutumlarının, çocukların sosyalleşmesi ve kişilik gelişimleri üzerinde olan etkisine yoğun ilgi duyulmaktadır. Bu ilgi öncelikle yetişkinlerde yapılan psikoterapik çalışmalar ve çocuk rehberliği klinik çalışmaları yardımıyla geliştirilmiştir.

Psikanalistler yirminci yüzyılın başlarında, ebeveynlerin tutum ve davranışlarının çocukların gelişiminde etkili olduğu kanısına varmışlardır. Ebeveyn tutumu bir çocuğun kişiliğini etkilediği gibi gelişmekte olan çocuğa rol model de oluşturacaktır. Çocuk bu özdeşleşme modelinden elde ettikleri benzer tutumları gösterecektir.⁸⁷

1.2.4.1. Baskıcı ve Otoriter Tutum

Bu tutumu benimseyen aileler, çocuklarının kendilerinin kabul ettiği ve belirlediği kuralların dışına çıkmamasını sağlamak için onları denetlemeyi ve disiplin altına almayı amaç edinirler. Çocuğun sürekli olarak denetlenip kontrol edildiği zaman kendisine olan öz saygısı ve güveni zedelenmeye başlayacak ve bundan kişilik gelişimi olumsuz anlamda etkilenecektir. Anne ve baba çocuğun duygu ve düşüncelerini dikkate almaz ve koyulan kurallara koşulsuz şartsız itaat etmesini bekler. Kurallara uyulmadığı takdirde anne ve baba tarafından çocuğa fiziksel veya psikolojik bir şiddet başlayabilir. Bunun sonucunda kendi kararlarını anne babadan bağımsız veremeyen özgüveni düşük bir birey haline gelir. Otorite merkezli ve sıkı bir disiplin anlayışına dayanan baskının ve cezanın ön planda olduğu, kuralcı ve sevginin koşullu olduğu bir tutumdur.

Bu tutum karşısında ebeveyn, çocuğun yaptığı olumlu davranışlarına bile şüpheyle yaklaşmaktadır. Anne babanın çocuğa karşı sık sık eleştirel bir tavrı vardır. Çocuktan her şeyi kusursuz yapması beklenmektedir. Anne babalar bu tutum çerçevesinde çocuğun kapasitesinin üzerinde bir beklentiye girerler.

Bu tip ailede yetişen çocuklarda sosyal bağ kurma özelliği gelişmemekte ve yaşlıları ile sağlıklı ilişki kurmakta zorlanmaktadır. Otoriter tutum içerisinde büyüyen çocuklar kararlarını kendi iradeleriyle alamayan, bir başka bireye bağımlı, toplum içinde anormal davranışlar sergileyen, empati ve iletişimde sağlıklı yol alamayan bireyler olmaları büyük olasılıktır. Bu tutumdaki ailede yetişen çocuklar çok çabuk her şeyden korkan, mücadele etmeyi bilmeden kolayca teslim olup boyun eğen, otoriteden çekinen, kendi fikir ve özgürlüklerini ifade edemeyen, hakkını koruyamayan ve savunamayan bireyler haline gelirler.

⁸⁶ Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsanlar ve İnsanlar*, s.34.

⁸⁷ İbrahim Dönmezer, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, Hegem Yayıncılık, Ankara, 2009, s.23.

Üzerlerinde hakimiyet kuran otorite ortadan kalktığı zaman isyankâr, kendisinden güçsüzler karşısında saldırgan ve acımasız kişiler haline gelebilirler.

Otoriter tutuma sahip ebeveynler tartışmaya kapalı ve çocukların düşüncelerine saygı duymayan, baskıcı bir şekilde kurallar uygulayan tavır içerisindedirler. Bu tutum, çocuklardan kusursuz olma beklentisinin yanı sıra en ufak kusurda cezalandırma ile sonuçlanmaktadır.

Otoriter ve baskıcı tutumun sergilendiği aile ortamlarında itaatkâr olma beklenildiğinden samimi ortama yer yoktur. Bu da çocuğun kişilik ve yetenek gelişimini olumsuz yönde etkilemekle birlikte benlik duygusunu zedeler, güven duygusunu kaybettirir ve kaygı seviyesini artırır.⁸⁸

Otoriter ve baskıcı çocuk yetiştirme tutumları, çocuklarda saldırgan davranışlara sebep olur. Mevcut bulgular gösteriyor ki özellikle erkek çocuklarındaki akran arkadaş gruplarındaki etkileşim, ebeveyn tutumlarının derecesiyle ilgilidir. Ebeveynlerini baskıcı olarak gören çocukların, başarı odaklı, akranlarıyla dostça ve işbirlikçi olarak değil de sosyal olarak saldırgan davranış içerisinde olma ihtimalini daha yüksek görmektedir. Baskıcı otoriter ebeveynler aşırı kontrolcü-talepkâr ve düşük samimi-duyarlı olarak kategorize edilebilir. Aynı şekilde bu tutuma sahip ebeveynler; samimiyet, ikili ilişki ve duygusal doyumdan yoksun, iddiacı ve zorlayıcı seviyeler uygulamaktadır.⁸⁹

1.2.4.2. Koruyucu Tutum

Bu tip ailelerde ebeveynlerin çocuklarına karşı aşırı hassasiyet ve koruma, gereğinden fazla kontrol etme dürtüsü gösterdiği gözlemlenmiştir. Koruyucu tutum gösteren aile çocuğun büyüdüğünü kabullenemez yemeklerini yedirir, yatağında uyutur hatta ödevlerini dahi yapar. Böyle ailelerde yetişen çocukların büyüme fırsatları olmaz ve toplumsal gelişimleri olumsuz anlamda etkilenir. Bu tutumu benimseyen ailelerde söz sahibi sadece anne baba değil, aile büyükleri de çocuğun hayatında büyük rol oynar.

Aile büyükleri çocuğa karşı fazla derecede kontrolcü ve ilgi göstermede aşırıya kaçmaları ile tanınır. Doğal süreçlerde anne ve babanın çocuğa ilgisi ve korumacı davranması bir ölçüye kadar normal sayılmaktadır ve hatta gereklidir. Ancak aşırı korumacı davranmak ve olması gerekenden daha fazla kontrol olumsuz sonuçlar meydana getirebilmektedir. Bu tip ailede yetişen çocuklarda tüm gereksinim ve ihtiyaçlarının başkaları tarafından karşılanması isteği de ortaya çıkabilmektedir. Gereksinimleri başkaları tarafından karşılanan çocuk birey olarak davranmayı, karar vermeyi ve sorumluluk almayı bilmeyen, tutarlı davranışlar

⁸⁸ Aylin Görgün Baran, Nilüfer Özcan Demir, Meliha Demet Ulusoy, "Ebeveynin Çocuk Yetiştirme Biçimi ve Ergen Problemleri: Ankara İli Örneği", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.3, S.3, 2005, s.367.

⁸⁹ Eda Uykan, *Ebeveyn Tutumları ile Çocukların Öz Düzenlemeleri Arasındaki İlişki İncelenmesi*, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s.20.

sergileyemeyen, çevresindekilere aşırı bağımlı, özgüveni yeterince gelişmeyen ve inatçı bir karakter ortaya koyarlar.

Koruyucu tutuma dayalı ebeveyn çocuk ilişkisinde, ebeveynler çocuklarını çok önemser ve gerektiğinden fazla bakım-koruma altına alırlar. Bu nedenle çocuklar duygusal yalnızlığa girebilirler. Çocuklar ile iletişim kurarlarken, onları hâlâ bebek gibi görürler. Bununla birlikte ebeveynler ile olan aşırı birliktelik sayesinde, çocuklar sadece ebeveynleri üzerinden dış dünya ile iletişimi sağlar. Bu durum çocukları kendi sosyal yaşantısında başarısız olmaya iter.⁹⁰

Anne baba bu tutumu sergileyerek, çocuklarını koruma ve kontrol etme davranışı sergilerler. Bu tutum çocukta güvensizlik ve bağımlılık doğurur. Aşırı koruma hissi genellikle annelerde görülmektedir ve dolayısıyla aşırı koruyucu tutum annelerde daha çok ortaya çıkmaktadır.⁹¹

Çocuğun korunması gereklilik, aşırı koruma ise gereğinden fazla kontrol altına alma ve özen gösterme olarak görülmektedir. Bunun sonucunda çocuk anne babasına karşı kendisini bağımlı hisseder. Bu durum, çocuğun sosyal yaşantısını olumsuz etkiler.

Koruyucu ebeveynler birçok kuralın yanı sıra destek vermeye de meyillidirler. Fakat bunun yanında gereksiz duygusallık ve kaygılanma bulunmaktadır. Bu ebeveynler çocuklarını kötü çevrelerden koruyanlar olarak da tanımlanabilir.⁹²

Aşırı koruyucu gelişen tutuma sahip ebeveynlerin özellikleri; aşırı koruyucu, sıcak, sevgi dolu ve genellikle endişeli olarak sınıflandırılabilir. Ebeveynlerin kaygılanma duygularındaki artışlar sonucunda çocuklar daha koruyucu davranışlara maruz kalır. Çocukların öğrenim hayatında araştırma yapmasına ve keşfetmesine izin verilmez. Bunun sonucunda olaylara karışmayan, başkalarına bağımlı olan bireyler, sürekli başkasının gözetiminde yaşamaya alışır. Sorunlarının hep diğer insanlar tarafından çözülmesini beklerler.⁹³ Sonuç olarak sevgiye dayalı aşırı koruma çocuklar için zararlı olabilir.

Ailenin koruyucu tutumunun sonucu olarak çocuklar özgüvensiz, duygusal ve alıngan olmakla beraber başkalarına bağımlı olurlar. Çocukların kendi kendilerine yetkin ve bağımsız olmalarına izin verilmez. Genç yetişkinlik ve yetişkinlik dönemlerinde de hayatlarını “dışarıdan kontrol edilen” olarak sürdürme olasılığı yüksektir. Ebeveynler çocukları ile alakalı tüm işlerde tutarsız ve uyumsuz davranışlar sergiler. Onlar sürekli yüksek bencilliğe sahip

⁹⁰ Demet Gürüz, Ayşen Temel Eğinli, *İletişim Becerileri: Anlamak, Anlatmak, Anlaşmak*, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s.22.

⁹¹ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, 15.Bsk., İstanbul, 2018, s.78.

⁹² Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi*, Remzi Kitabevi, 38.Bsk. Ankara, 2016, ss.56-57.

⁹³ Fatma Alışınanoğlu, “Çocukların Denetim Odağı ile Algıladıkları Anne Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.1, S.1, 2003, ss.97-107.

olarak isteklerinin yerine getirilmesini beklerler. Genellikle bağımlı ve düşük liderlik özellikli tutarsız kişiliğe sahiptirler. Onların hissiyatları genelde güvensizlik ve tutarsızlık üzerinedir.⁹⁴

1.2.4.3. İlgisiz ve Kayıtsız Tutum

Bu tip aileler çocuklarına karşı ilgisiz, sorunlarına ve ihtiyaçlarına karşı duyarsız, maddi ve manevi anlamda çoğunlukla yetersizdir. Çocuklarına sevgi ve şefkat göstermede özensiz ve kontrolsüz davranırlar. Bu tutumdaki aileler çocuklarına karşı esnek davranırlar. Çocuğun istenmeyen bir davranışı dahi olduğunda kural koymaktan kaçınır, kısıtlama getirmezler. Çocuğun denetimi yoktur ve her şey çocuk merkezlidir ve bu nedenle çocuğun her istediği yapmaya çalışılır. Ebeveynlerinin sınırsız ve kontrolsüz şekilde haklar tanıdığı çocuk kurallara uymayı kabul etmez. Toplum içerisinde başkalarının hak ve özgürlüklerini gözetmeyi öğrenemez. Bu tip ailelerde, aile içi iletişim çocuk merkezli vaziyettedir. Anne babanın kuralları ve isteklerinden çok çocuğun ne istediği ön planda tutulmaktadır. Genellikle tek çocuklu ailelerde bu tip tutumlar daha sık ortaya çıkmaktadır.

Ebeveynler çocuğundan çekinir haldedir. Bu nedenle kayıtsız tutumla yetişen çocuklar anne babanın yol göstericiliğinden, hayata rehberlik etmesinden mahrum kalır. Davranışları ve yaptıkları hiç kısıtlanmadığı, bir ölçü çerçevesinde olmadığı için bencil ve düşüncesizce davranışlar meydana gelir. Bu tür ailede yetişen çocukların istekleri gerçekleşmediği zaman büyük hayal kırıklıkları yaşamaları büyük olasılıktadır. Ancak kendilerini doğru şekilde yetiştirirlerse aktif, sosyal ve yaratıcı bireyler haline gelebilirler.

İlgisiz tutumda hem çocukların denetimi hem de bu çocuklara olan ilgi ve ihtiyaçların karşılanması yetersizdir. Çocuklar için zaman harcanmaz, gereken çaba gösterilmez ve çocuklarla iletişim kurulmaz. Ebeveynler, işlerine engel olarak düşünüldüğü için çocuklardan uzak bir yaşam tercih ederler.⁹⁵

Kayıtsız aile türünde, çocukların hayatları ebeveynlerin umurunda değildir. Ebeveynler, çocuklarının davranışlarını umursamaz, onları serbest bırakırlar. Çocuklar kendi kararlarını kendileri verirler. Çocuklar yalnız kalır ve ebeveynleri tarafından göz ardı edilirler. Kayıtsız tutumun en önemli göstergesi ebeveynler arasındaki iletişim eksikliğidir. Çocuklarını görmezden gelir ve hatta psikolojik olarak reddederler. İlgisiz ebeveyn tutumu çocukların davranışlarını kontrol etmeyen ve onlara sevgi göstermeyen bir tutum olarak da tanımlanır. Hem çocuklarını takip etmezler hem de çocukların ilgi ve ihtiyaçlarına karşı duyarsız kalırlar.⁹⁶

⁹⁴ İbrahim Ethem Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, PDREM Yayınları, Ankara, 2010, s.66.

⁹⁵ Dönmezer, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, s.111.

⁹⁶ Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, s.70.

İlgisiz tutum temelli iletişimde çocuklar, temel ihtiyaçları dışında fazla umursanmazlar. Çocukların doğru ve yanlışlarını belirlemek, onları topluma alıştırmak için onların davranışlarını gözlemlemek gerekli görülmez. Çocuklarla gerekli olduğu sürece iletişim kurulur ve çocuklar genellikle ebeveynlerinden uzakta tutulurlar. Çocukların duygusal ve davranışsal olarak ihmal edilmesi, onların kişisel gelişimini olumsuz etkiler.⁹⁷

İlgisiz ailede yetiştirilen çocuklar, psikolojik olarak çok öfkeli, saldırgan ve kavgacı tutum sergilerler. Toplumda içine kapanık ve eleştiriye kapalı gibi kabul görmeyen davranış içerisindeyler.

1.2.4.4. Dengesiz ve Kayıtsız Tutum

Bu tip aile yapısında ebeveynler bazen çok uç noktada sayılabilecek derecede hoşgörölü ve serbest, bazen engelleyici ve kuralcı, kimi zamanda baskıcı ve cezalandıran bir tutum sergilemektedir. Ebeveynlerin verdiği kararlar birbiri içerisinde tutarsızlık göstermektedir. Bu tip aile yapısında kurallara uymada kararlılık ve devamlılık bulunmamaktadır. Bu ailede büyüyen çocuk neyin iyi neyin de kötü olduğunu tam olarak idrak edemez. Nerede, hangi davranış yapılır, nerede hangi davranış yapılmaz, bilemez. Bu tutumdaki ailelerin davranışlarında keskin çizgileri yoktur.

Bu tutum, ebeveynler arası görüş ayrılığı ve anne-baba tutumlarındaki farklılıklardan kaynaklanabilir. Bir ebeveyn baskıcı olurken, diğer ebeveyn demokratik olabilir. Bu nedenle çocukların bazı davranışları bir ebeveyn tarafından cezalandırılırken diğer ebeveyn tarafından normal karşılanabilir ve dâhi ödüllendirilebilir. Çocuğun davranışlarına göre alınan tutumların, ebeveynler arasında tutarlı olması ve benzer tutumlara sahip olmaları uygun görölmektedir. Çocuklar, ebeveynleri arasındaki bu farklı tutumları taviz olarak değerlendirebilirler. Bu tutum çocukları sosyal ve toplumsal uyumsuzluklara yönlendirir.⁹⁸

Kararsız ve tutarsız tutum anne babanın kendi arasında görüş ayrılığı olması ile birlikte bireysel olarak davranışlarında da farklılık göstermesi ihtimali olabilir. Bu tarz tutarsız yapıya sahip aile içerisinde yetişen çocuk, karar alma konusunda nasıl bir yol izleyeceğini bilemez. Anne baba tutumundaki tutarsızlık durumu çocuğun isteklerinin karşılanması ile sonuçlanabilir. Bu durum çocuk açısından olumlu olabilirken, ebeveynlerin birbirleriyle olan ilişkisinde sorunlara sebep olur.⁹⁹

Tutarsız ve dengesiz ebeveyn tutumları, çocukların kişisel davranışlarındaki ve ebeveynleri ile ilişkilerindeki çatışmalar için temel oluşturacaktır. Böyle bir tutum çocuğun

⁹⁷ Gürüz, Eğinli, *İletişim Becerileri: Anlamak, Anlatmak, Anlaşmak*, s.43.

⁹⁸ Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, s.74.

⁹⁹ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s.44.

gelişimini olumsuz yönde etkiler. Aile içi çatışma ve kaygılanma sonucunda dengesiz ve tutarsız bir kişiliğin gelişimi sağlanmış olur.¹⁰⁰

1.2.4.5. Demokratik (Güven Verici, Destekleyici ve Hoşgörülü Tutum)

Bu tip ailede yetişen çocuklar birey olarak kabul görmektedir. Aile içinde alınan kararlarda çocuğun fikrine ve hislerine önem verilir. Demokratik ailede yetişen çocuklar dengeli anne babalara sahiptirler. Bu anne babalar çocuklarını seven, benimseyen, sevgi ve saygı çerçevesinde çocukları ile iletişim ve ilişki kuran bireylerdir. Sorun olduğu zaman konuşarak çözüme ulaşabilen anne baba figürü çizerler. Bu sevgi ve güven ortamı çocuğun sağlıklı büyümesine katkıda bulunur ve çocukluğunun verdiği dert ve sıkıntıların çoğunu önler. Bu tip ailedeki anne babalar çocuklarının davranışlarıyla ilgilenir, doğru davranışlarını takdir edip yanlışların düzelebilmesi için uyarılarda bulunur.¹⁰¹

Demokratik aileler anne baba ve çocuk ilişkisin de koşulsuz sevgi ve empati barındırır. Aile içinde sıcaklık ve samimiyet duygusu hakimdir. Huzurlu ve mutlu bir ortam çocuk için sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu tip ailede yetişen çocuklar da yanlış ve doğruyu birbirinden ayırt edip bildiği doğruları yerine getirmeye çalışır. Yanlışlardan kaçınan ve güvenli bireyler haline gelirler. Çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişim süreçlerinin tamamlandığı bu aile yapısında insanlarla sağlıklı ilişkiler kurması ve sosyal gelişiminin temellerinin sağlam atılması ile kendine ve topluma güvenen bir birey ortaya çıkar.¹⁰²

Bu tutumdaki aileler çocuğun duygu ve düşüncelerini değerli olarak kabul eder. Bu tip ailede yetişen çocuklar atılgan, girişimci, fikirlerini ifade etmekte özgür olan, yaratıcı, alternatif çözüm yolları üretebilen, benlik algısı tam olarak oturmuş, paylaşımcı kişiler olarak topluma dahil olmaktadır. Benlik algısı olumlu anlamda gelişen çocuklar özerk bir birey haline gelirler ve özgüvenleri yeteri düzeyde gelişir.

Kendine güvenen bireylerden oluşan ebeveynler, birbirleriyle ve dâhi çocuklarıyla iyi iletişim kurarlar, birbirlerine güven ve cesaret verirler. Bu durum çocukların öz saygı duygusunu geliştirir.¹⁰³

Demokratik tutum hem çocukların izlenmesine hem de onların ihtiyaçlarına ve çıkarlarına karşı duyarlı davranma tutumudur. Ebeveynlerin kendi isteklerinin yerine

¹⁰⁰ Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, s.78.

¹⁰¹ Özgün Ceylan, *Anne Baba Tutumları ile Çocuğun Sosyalleşme Süreci Arasındaki İlişki: Okul Öncesi Örneği*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s.7.

¹⁰² Elif Konar Özkan, “Ebeveyn Tutumları ve İletişim”, *Ailede Din Eğitimi*, Ed Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, Yekder Yayınları, İstanbul, 20018. ss.43-44.

¹⁰³ Çağrı Özcan, Yasemin Aydoğan, “Aile Katılımı ile Çocukların Akademik Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin Anne-Baba Görüşlerine Göre İncelenmesi”, *Millî Eğitim Dergisi*, S.202, 2014, ss.19-36.

getirilmesinin yanı sıra, çocuklarının düşünceleri daha değerlidir. Hakkaniyetle karşılıklı olma esastır. Sorumluluk duygusuna ek olarak bağımsız bir kişilik gelişimi istenir ve desteklenir.¹⁰⁴ Çocukların eğitiminin sağlıklı olması için tercih edilen bu tutum, demokrasi ve eşitliği ifade eder. Bu tür ebeveyn davranışları, sevgi ve gözetimin yanı sıra bağımsızlık içerir. Bu ebeveynler, yalnız hareket etme ve birlikte olma arasında denge oluştururlar.¹⁰⁵

Demokratik tutuma ait iletişimde, kişiliğe saygı gösterme ve seçme hakkı özgürlüğü çok önemlidir. Yapılması istenen işlerin zorlukla değil, eşit haklara ve kurallara göre icra edilmesi istenir. Araştırmalar gösteriyor ki, demokratik ebeveynler çocukları ile daha çok uyumludurlar. Çocuklar ile iletişim esnasında, onların kendilerini ifade etmelerine izin verirler. Çocuklara aile ile ilgili alınan kararlarda konuşma hakkı verilir, böylece onlar kendilerini değerli hissederler. Bu sayede sevgi ve yakınlık hissiyatı fiziksel olarak ifade edildiği gibi duygusal olarak da çocuklara aktarılmış olur.¹⁰⁶

Demokratik aile ortamında çocuklar ebeveynleri tarafından birey olarak kabul edilir, koşulsuz sevilir ve saygı görür. Çocukların deneme-yanılma yoluyla karar verme ve öğrenmelerine fırsat verilir. Kabul edilebilir ya da kabul edilemez davranışların sınırları belirlidir. Bu kurallar kapsamında çocuklar özgürdür ve aile içerisinde konuşma hakkına sahiptirler.¹⁰⁷

Araştırmalar, demokratik aile ortamında yetişen çocukların kişisel ve zihinsel gelişimlerinin hızlı ve olumlu yönde olduğunu göstermektedir. Demokratik çevre, çocuklara sadece özgür olma hakkı vermekle kalmaz, kendilerini ifade etme ve deneyim kazanmaya da teşvik eder. Bu denli çevrede büyüyen çocuklar enerjik, korkusuz ve dâhi bağımsız olurlar.¹⁰⁸

1.3. Ortaokul Çağındaki Çocukların Gelişim Alanı ve Özellikleri

1.3.1. Gelişim Kavramı

Gelişimi, bireyin basamaklar halinde birbirini izleyen aşamalarla döllemeden başlayarak hayatının sonuna kadar devam eden sürekli ve birikimli bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Gelişim bir bütündür ve bireyin büyüme, gelişme ve olgunlaşması ile sürekli değişmesidir.¹⁰⁹ Çocuğun gelişimi, bireysel farklılıklarla kalıtımla getirdiği özelliklerle çevresel faktörlerin etkisi ile gerçekleşir. İnsan yaşamındaki bu değişimler nicelik

¹⁰⁴ Dönmezer, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, s.77.

¹⁰⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji-Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*, Evrim Yayınevi, 2.Bsk., İstanbul, 2007, s.126.

¹⁰⁶ Gürüz, Eğinli, *İletişim Becerileri: Anlamak, Anlatmak, Anlaşmak*, s.65.

¹⁰⁷ Alisinanoğlu, “Çocukların Denetim Odağı ile Algıladıkları Anne Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, ss.97-107.

¹⁰⁸ Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, s.78.

¹⁰⁹ Emine Durmuş, “Eğitimde Rehberlik Hizmetleri”, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Maya Akademi, Ed. M. Engin Deniz, Atılcan Erözkan, Ankara, 2015, ss.90-94.

ve niteliksel olarak gözlemlenmektedir. Kişinin içinde bulunduğu toplum, toplumun temel yapısı, bireye sunulan olanaklar, toplumu oluşturan belli başlı ögeler, kültürel özellikler gelişimi etkileyen faktörlerdir. Gelişim; biyolojik unsurlardan ve çevreden etkilendiği gibi aynı zamanda çok boyutludur. Disiplinler arası bir alan olması, bir alandaki gelişimi, diğer alandaki gelişimle ilişkilendirmektedir. Örneğin; bireyin zihinsel gelişimi, sosyal ve fiziksel gelişiminden etkilenir. Fiziksel, zihinsel, sosyal, ahlaki alanlar birbirinden farklı görünse de her gelişim alanı arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır.¹¹⁰

Yaşamın kendisi olan gelişim dönemlerinin özelliklerinin bilinmesi anne babalara ve eğitimcilere kolaylık sağlarken daha sağlıklı yaşanacak bir sürece zemin hazırlar. İnsan ana rahmine düştüğü anda başlayan bu süreç doğumla birlikte kendini önce aile, sonra okul ortamı ve sonra iletişim kurduğu yaşadığı ve çalıştığı bir çevre içinde bulur. Çocuğun gelişimi nesilden nesile aktarılan genlerin ve çevre diye nitelendirdiğimiz birtakım faktörlerin etkisiyle gerçekleşir. Çocuk birçok özelliğini anne ve babadan aldığı genetik kodlarla kazanır. Anne baba aynı zamanda bu genetik kodların filizleneceği çevresel olanakları da sağlar. Kalıtsal olan genlerimizle göz rengimiz, burun yapımız, saç tipimiz belirlenirken zekâ kapasitemiz, yeteneklerimiz de bize aktarılmaktadır. Ancak beslenme eksikliği, yaşam koşullarının elverişsizliği ve hastalıklara maruz kalma gibi bazı çevresel faktörler nedeniyle genlerimizdeki potansiyelimizde gerçekleşemeyebilir.¹¹¹ İnsan yavrusu biçare bir canlı olarak güçsüz ve muhtaç bir şekilde dünyaya gözlerini açar. Doğduğu andan itibaren uzun bir süre bakıma muhtaçtır. Çocukların gelişimleri, annenin gebelik yaşı, beslenmesi, ihmal ve istismarı gibi doğum sonrası zorluklar, prematüre doğum, madde kullanımı gibi doğum öncesi durumlardan etkilenmektedir. Farklı kültürlerde, içinde yaşanan toplumun yaşayış biçimleri, örf, adet ve alışkanlıkları çocuğun gelişimini olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilir.¹¹²

Gelişimde belirli önemli dönemler vardır. Kritik dönemler çocuğun gelişiminde oldukça etkilidir. Bu dönemde kazanılması gereken beceriler hızlı bir şekilde kazanılır. Bu dönemde psikolojik, fizyolojik, sosyal ve çevresel olaylar, kendine özgü ait olduğu gelişim döneminden önce ya da sonra ortaya çıkarsa davranışın öğrenilmesi ya çok güç olmakta ya da

¹¹⁰ Didem Aydoğan, "Gelişimle İlgili Temel Kavramlar", *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi, Ed. Şerife Işık Terzi, Ankara, 2013, ss.25-31.

¹¹¹ Berrin Dinç, *Okul Öncesi Eğitimin 4-5 Yaş Çocuğunun Sosyal Gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2002, ss.7-8.

¹¹² Tamila Aliyeva, *Lev Vygotsky'nin Bilişsel Gelişim Teorisi Açısından Çocuklarda Dini Gelişim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2011, ss.10-12.

tam olarak öğrenme gerçekleşmemektedir. Bu dönem bireylerin bilişsel kabiliyetleri, kişilikleri ve sosyal tutumları üzerinde kalıcı tesir yapan sihirli yıllardır.¹¹³

Bireyin gelişimi her zaman aynı düzeyde değildir. Gelişimin hızı ve bireyin yaşamındaki önemi düşünüldüğünde gelişim özelliklerinin temelini atıldığı ve şekillendiği çocukluk dönemi büyük önem arz eder. Bu dönemde çocuklara sunulacak çevresel ortamın gelişimlerine katkı sunacak nitelikte olması önemlidir. Çevresel ortamın iyileştirilmesi ile ilgili öncelikle ebeveynler ve eğitimciler olmak üzere bütün paydaşlar, sivil toplum kuruluşları ve basının önemli sorumlulukları vardır.¹¹⁴

1.3.1.1. Gelişimi Etkileyen Unsurlar

Gelişim, döllenme ile başlayıp kişinin yaşamı boyunca birbirini takip ederek ilerleyen süreç ya da süreçler olarak adlandırılır. Yaşamımız boyunca ortaya koyduğumuz tüm davranışlar bu süreç ve dolayısıyla gelişim kavramı ile ilişkilidir. İnsan davranışlarını anlamlandırmak ve insanın gelişimi hakkında bilgi sahibi olmak için pek çok araştırma yapılmıştır. Gelişim kavramını anlayabilmek için gelişimin nasıl başladığını, gelişim alanlarını ve gelişimi etkileyen temel faktörleri bilmek gerekmektedir. Bunun için de ilk olarak gelişim dönemlerini ve gelişim alanlarını bilmek icap etmektedir. Gelişim dönemleri kendine özgü özellikler taşır ve kendi içlerinde doğum öncesi, bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik olarak ayrılırken; gelişim alanları ise bedensel ve devinimsel gelişim, psikomotor gelişim, bilişsel ve dil gelişimi, sosyal gelişim, kişilik gelişimi, duygusal gelişim, ahlak gelişimi ve cinsel gelişim olarak sınıflandırılır.¹¹⁵

Geniş kapsamlı ve karmaşık süreçler barındıran gelişimi Doğan Cüceloğlu üç temel açıdan inceler ve şöyle sınıflandırır:

- Biyolojik bir süreç olarak gelişim,
- Çevrenin etkisiyle şekillenen gelişim,
- Hem biyolojik unsurların hem de çevresel etmenlerin birbirlerini karşılıklı etkilemesiyle yapılan gelişim.

Biyolojik süreç, gelişimin bireye anne ve babadan genler yoluyla aktarılan özelliklerini ve olgunlaşmayı ifade etmek için kullanılır. Olgunlaşma süreci organizmanın yalnızca bir programa göre ilerleyen değişim modellerini değil, daha karmaşık bir yapının

¹¹³ İbrahim Gürses, M. Akif Kılavuz, “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, 2011, ss.154-156.

¹¹⁴ Mehmet Nas, *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2018 ss.13-16.

¹¹⁵ Durmuş, “Eğitimde Rehberlik Hizmetleri”, ss.91-98.

oluşumlarını ve işlevlerini de ifade eder. Özetle biyolojik kalıtımın ve iç salgı bezlerinin etkilerinden söz edilebilir.¹¹⁶

Çevre ise yumurta ile sperm hücresinin döllenmesinden başlayarak tüm gelişim dönemlerinde bireye etki eden dış uyarıcılar olarak tanımlanır. Gelişim psikologları çevrenin gelişimdeki etkisini doğumdan önce, doğum anı ve doğumdan sonrası olmak üzere üç evrede incelerler.

1.3.1.2. Gelişimin Temel İlkeleri

Gelişim psikologları insan gelişimini incelerken, gelişimin tüm dünyada kabul gören ilkeleri olduğu noktasında mutabakata varmışlardır. İnsanın gelişimi bu evrensel ilkeler ışığında ilerlemektedir. Özeldir çocuk gelişimini ve genelde insanın yaşam sürecini anlayabilmek için evrensel olan bu gelişim ilkelerini anlamak ve yorumlamak gerekir. Gelişim ilkeleri şu şekildedir:

- Gelişim, genlerden ve çevreden büyük oranda etkilenmektedir. Genler bireyin ebeveynlerinden kendisine aktarılan kalıtım yoluyla aldığı özellikleri ifade eder. Çevre ise yumurta ile sperm hücresinin döllenmesi ile birlikte bireyin yaşantısına etki etmeye başlayan tüm dış etkenleri ve uyarıcıları kapsamaktadır. Gelişim, bu iki unsurun etkileşmesi ile ortaya çıkan bir sonuçtur. Kalıtım ve çevreden birinin diğerine göre daha fazla etkiye sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı özellikler için genlerin, bazı özellikler içinse çevrenin daha fazla etkiye sahip olduğu düşünülebilir.¹¹⁷
- Gelişimde bireysel çeşitlilikler bulunmaktadır. Bireyin kalıtım ve çevrenin etkisiyle taşıdıkları özellikler değişiklik gösterdiği için gelişimde bireysel farklılıklardan da söz etmek gerekmektedir. Bu çeşitlilikler niceliksel veya niteliksel olabilir. Örnek vermek gerekirse aynı yaş ve gelişim düzeyindeki iki ayrı çocukların, kişilik özellikleri, zekâsı, akademik yönden başarısında farklılıklar olabileceği gibi, boyları ve kiloları gibi niceliksel özellikleri de farklılık gösterebilir. Belli aşamalarda gelişim görevlerini her bireyin aynı yaşta ve devrede gerçekleştirmesini beklemek gelişimin bireysel farklılıklar ilkesine aykırıdır. Gelişim, olgunlaşma süreci ile yaşantılar arasındaki öğrenmenin etkileşimiyle birlikte ilerler. Gelişim, biyolojik olgunlaşmadan büyük ölçüde etkilenir ancak tek başına yeterli değildir. Biyolojik potansiyelin ortaya çıkabilmesi için, bireyin gerekli öğrenmeleri gerçekleştirebileceği deneyimler

¹¹⁶ Aydoğan, “Gelişimle İlgili Temel Kavramlar”, s.34.

¹¹⁷ Merve Özdemir, *0-6 Yaş Arası Çocukların Gelişim Düzeyleri Annelerinin Örselenme Yaşantıları ve Aile Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, ss.17-18.

yaşaması da gerekmektedir.¹¹⁸ Biyolojik olarak yalnız tek yumurta ikizlerinin genetik potansiyelleri birebir aynıdır. Fakat tek yumurta ikizlerinin de tamamen aynı yaşantıları yaşamaları mümkün olmadığından, gelişim özelliklerinde farklılıklar görülebilir. Bu bilgiler ışığında her birey biricik ve tektir. Gelişim alanları sürecinin en başından itibaren birbiri ile etkileşim halinde olan ve birbirini izleyen benzer bir sıralama takip etse dahi taşınan farklı kalıtsal özellikler ve çevre koşulları nedeniyle gelişimde farklılıklar görülebilir. Örneğin; on bir aylıkken konuşmaya başlayan çocuklar olabileceği gibi, hiçbir gelişimsel geriliği olmadığı ve iki yaşını geçmesine rağmen hala konuşamayan çocuklar da vardır. Anne-babalar yaşıt çocukları arasında kıyaslamada bulunmamalı, gelişimde bireysel farklılıkların ortaya çıkabileceği unutulmamalıdır.¹¹⁹

- Gelişim kendine özgü bir sıralama izler. Gelişim baştan ayağa ve içten dışa doğru ilerler. Doğum öncesi ve sonrası dönemlerde gelişim evresi baştan ayağa doğru ve içten dışa doğru seyretmektedir. Doğum öncesi devam eden gelişim sürecinde embriyonun başının gelişmesi ilk sırada bulunmaktadır. Gebeliğin ilerleyen aylarında ise başa yakın bölgelerden devam ederek ayaklara doğru bir gelişme görülür. Doğumdan sonra ise bebek sırasıyla başını sabit tutmayı, kaldırabilmeyi, destekli oturabilmeyi, ayağa kalkmayı ve nihayet yürümeyi öğrenir. Gelişimde içten dışa doğru bir yönelim bulunmaktadır. Bebek ilk önce bacaklarını ve ayak kaslarını en son ise parmak kaslarını kontrol edebilmeyi öğrenir. Bebeklik döneminde bebek, ilgi duyduğu nesneye önce tüm bedeniyle yaklaşmaya çalışır, sonra sadece kollarını uzatmayı öğrenir ve son olarak da nesneyi parmaklarının yardımı ile eline alır, kavrar. Gelişimin diğer bir özelliği de genelden özele doğru olmasıdır. Bebek ilk önce büyük kas kontrolünü, daha sonra küçük kas kontrolünü kazanır. Bebekler desteksiz oturabilme becerileri gelişmeden önce başını dik tutabilmeyi, emekleme evresinden önce oturmayı, yürüme evresinden önce emeklemeyi öğrenir ve başarılılar. Gelişim bütün bebeklerde bu sıralamayı izler. Gelişimin sırası değişmez, ancak zamanı farklı olabilir.¹²⁰
- Gelişimin hızı her yaşta farklıdır. Büyüme ve gelişme yaşa göre aynı miktarda olmadığı gibi aynı hız ve sürecinde ilerlemez. İnsanoğlunda bir sistem bütünlüğü

¹¹⁸ Nimet Güneş, *0-6 Yaş Arası Çocukların Gelişim Düzeyleri ile Annelerin Aile İşlevleri ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017, ss.5-7.

¹¹⁹ Ayşin Yalçın, *Annelere 0-6 Yaş Çocuğunun Gelişimsel Özellikleri Konusunda Bir Eğitim Programı*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, ss.11-12.

¹²⁰ Gülen Baran, "Birey Gelişimi", *Çocuk Gelişimi YAPA*, Ed. Neriman Aral, Gülen Baran, İstanbul, 2011, s.23.

mevcuttur ve bu sistemi oluşturan her bir alt sistemin kendine özgü bir büyüme hızı vardır. Başın en hızlı büyüdüğü dönem doğum öncesi iken, doğumdan sonra büyümesi yavaşlar ve fetüsken bedenin dörtte biri kadar olan baş yetişkinlikte bedenin yedide biri oranına iner.¹²¹

- Çevresel faktörler gelişimi, gelişimin hız kazandığı dönemlerde çok, yavaşladığı dönemlerde daha az etkiler. Beslenme düzeni ve çevresel imkanların etkisi yirmi yaşındaki bir gencin boy uzunluğunu etkilemezken, üç yaşındaki bir çocukta fiziksel gelişiminin en hızlı olduğu dönemlerde boy uzunluğunu etkiler.¹²²
- Gelişim; bir bütündür. Her ne kadar birden çok alt alana ayrılarak incelense de çocuğun tüm alandaki gelişimi birbiri ile bağlantılıdır. Herhangi bir gelişim evresindeki aksaklık, diğer evreleri etkilemektedir. Örneğin; okul basketbol takımında kaptanlık yapan, başarılı bir genç fiziksel gelişimi ve motor becerilerinin üst düzey performansı nedeniyle okulun popüler öğrencileri arasında görülecektir. Bu gencin sosyal gelişimi olumlu olarak etkilenecektir. Bu durum gencin özgüveninin artmasına daha başarılı, olumlu düşünen ve girişken biri olmasını sağlayacaktır.¹²³

1.3.2. Gelişim Alanları ve Özellikleri

1.3.2.1. Fiziksel Gelişim

Yaşam, bir insanın anne karnındaki döllenmesinden ölünceye kadar geçen zaman dilimi olarak kabul edilir ve bu zaman diliminin başlamasından itibaren organizmada meydana gelen bedensel değişiklikler fiziksel gelişim olarak adlandırılır. Döllenmeden itibaren gelişim çok hızlı bir şekilde ilerler. Bebek dünyaya geldikten sonra 0-2 yaşı bebeklik dönemidir ve fiziksel olarak gelişim çağları arasındaki büyümenin en hızlı olduğu dönemidir. Bu dönemde bebek bir bütün halinde büyüme gösterir ve yaşamın ilerleyen yılları için oldukça önemlidir. Çünkü insan yaşamının ilk yıllarındaki gelişim, ileriki yıllardaki gelişim basamaklarının sağlıklı ilerlemesine de zemin hazırlar, gelişimin temelini oluşturur. İlk yıllardaki gelişimin biçimi, yaşamın geri kalanını şekillendirir.¹²⁴

Fiziksel gelişimde bir organizma olan insanın tüm organlarında ağırlık, oran ve işlev açısından sürekli olarak bir değişme hali söz konusudur. Bu değişiklikler vücudun farklı

¹²¹ K. Merve Karatel, *Denver II Gelişimsel Tarama Testi Sonucu Anormal veya Şüpheli Olan 4-6 Yaş Gurubu Çocuklarda Uygulanacak Olan Eğitim Öncesi ve Sonrası Gelişim Parametrelerinin ve Motor Performansının İncelenmesi*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2018, s.11.

¹²² Baran, "Birey Gelişimi", s.23.

¹²³ Baran, "Birey Gelişimi", ss.24-25.

¹²⁴ John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, Çev. Ayşen Gure, Nobel Akademik Yayıncılık, 13.Bsk., Ankara, 2012, ss.112-124.

kısımlarında, değişik yaş dönemlerinde, farklı hızlarda kendini gösterir. Fiziksel “Gelişim baştan ayağa doğrudur.” ve “Gelişim içten dışa doğru ilerler.” ilkelerine uygun bir şekilde seyreder. Bu gelişim süreci bireyin psiko-motor, duygusal, sosyal ve bilişsel gelişim alanlarını da etkiler. Bu şekilde, bireyin sağlıklı bir kişilik geliştirmesine zemin hazırlar. Bu bakımdan bireyin sağlıklı bir yaşam sürmesinde fiziksel olarak olumlu gelişiminin önemi büyüktür.¹²⁵

1.3.2.2. Bilişsel Gelişim

Bilişsel gelişim bireyin herhangi bir konuda önce bilgiyi edinip sonrasında edinilen bu bilgiyi kullanmasına yarayan süreçlerin tamamına verilen isimdir.

Bilişsel gelişimi açıklayan en bilindik kuramcıların başında Piaget gelir. Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramına göre gelişim bir basamaklar serisidir. Bu gelişim basamaklarının her birinde belli başlı gelişim ödevleri ve özellikleri vardır. Her bir basamağa ait özellikler, aynı zamanda bireyin bilişsel işlevlerinin özelliklerini kapsar. Piaget, gelişimin evreler halinde gerçekleştiğini belirtir ve bu evrelerin her bireyde değişmez bir sıra izlediğini, her evrenin kendinden önceki evrenin kazanımlarını da içerdiğini kuramında ifade eder. Aynı zamanda Piaget gelişimde bireysel farklılıklar olduğunu da kabul eder. Piaget’in kuramına göre gelişimde kritik evreler vardır.¹²⁶

Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramı dört evrede incelenir ve bu evreler yukarıda belirtilen temel kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlar;

1.3.2.2.1. Duyu-Motor Dönem (0-2 yaş)

Bu dönem bireyin doğumundan 2 yaşına kadar geçirdiği süreyi kapsar. Bu dönemde çocuğun çevreyi ve dünyayı tanıma aracı duyularıdır. Bebek doğduktan sonra kendisinin ve çevrenin farkında değildir ve gelen uyarıcılara refleksif tepkiler verir. Zamanla bu ilkel refleksler istemli hareketlere evrilir. Bu dönemde akıl yürütme ve mantık kavramlarından henüz söz edilemez. Bu dönemin öncelikli gelişim ödevi kendi bedeninin ve duyularının farkına vararak onları kullanmayı öğrenmektir.¹²⁷

1.3.2.2.2. İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş)

Bu dönem 2 ile 7 yaş arasını kapsar ve erken çocukluk olarak da adlandırılır. Bu dönemin en belirgin gelişimsel özelliği çocuklarda dil gelişiminin ivme kazanmasıdır.

¹²⁵ Z. Fulya Temel, Neriman Aral, *Gelişim Destek Programları: Gelişim Alanlarına Göre Uygulama Örnekleri*, Hedef yayıncılık, Ankara, 2008, ss.128-130.

¹²⁶ Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, ss.24-25.

¹²⁷ Suat Kol, “Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.21, 2011, s.4.

Sembolik işlemler birden çok şekilde kendini gösterir. Örneğin; bir çocuk bir tahta parçasını at olarak kullanıp oyun oynayabilir, bir bez bebeğin annesi olduğunu hayal ederek o bebeği besleyebilir. Bu davranışlar özünde oyunlar aracılığıyla dünyayı tanıma, taklit etme ve taklit ettiği şeyin gerçek anlamını keşfetme sürecidir. Bu oyunlar çocukların yetişkinlik yaşamına hazırlanmaları için prova görevi görür.¹²⁸

Bu dönemin bir diğer özelliği ise çocuğun kendisini her şeyin merkezinde olarak görmesidir. Egosantrizm olarak da adlandırılan benmerkezcilik ve benîncilik durumu söz konusudur. Çocuk, kendisinin bildiği şeyleri herkesin bildiğini, kendisinin gördüğü nesneleri herkesin gördüğünü zanneder. Gelişim döneminin sonlarına doğru bu benmerkezcilik etkisini yavaş yavaş kaybeder ve yerini neden sonuç ilişkilerine dayanan mantıklı düşüncelere bırakır.

Bu dönemde çocuk canlı cansız ayrımı yapamaz ve cansız nesnelere de canlıymış gibi davranır. Oyuncak bebeğinin kendisinin söylediklerini anladığını, bir sandalyeden düştüğünde onu sandalyenin düşürdüğünü düşünür. Bu durum animizm olarak adlandırılır.¹²⁹

1.3.2.2.3. Somut İşlemler Dönemi (7-11 yaş)

7 ile 11 yaş arasını kapsayan bu dönem, genellikle yedi yaş dolaylarındayken çocuğun düşünce seyri mantıklı ve tek düzey bir hale bürünür. İşlem öncesi dönemde gerekli kavramları öğrenen ve deneyimleyen çocuk bu dönemde artık işlem yapabilir hale gelir. Bu dönemde çocuk nesneleri gruplandırabilir, büyüklük küçüklük sıralaması yapabilir, iki nesne arasında hangisinin daha uzun olduğunu ayırt edebilir.¹³⁰

Somut işlemler döneminde yalnızca tek bir özelliğe odaklanan ve henüz miktar ya da sayı korunumu kazanmamış olan çocuk; bu dönemde nesneleri sınıflandırırken birden çok özelliğe odaklanabilir, grup içerisinde yer alan nesnelerin yerleri değiştiğinde sayısının değişmeyeceğini bilir. Hacim ve yoğunluk korunumu ise bu dönemin en son kazanılan özellikleridir.¹³¹

Somut işlemler dönemindeki bir çocuğun düşünce aşamaları şu şekilde sıralanabilir:

- Grubu meydana getiren elemanların neler olduğunu bilir.
- Herhangi bir sayının sıfırla çarpıldığında sonucun ne çıkacağını bilir.

¹²⁸ Muhammet Mustafa Bayraktar, *Jean Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramına Yöneltilen Eleştiriler Bağlamında Türkiye'de Yapılan Din Eğitimi Çalışmalarının Değerlendirilmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2017, ss.50-51.

¹²⁹ Nazan Kaytez, "Bebeklik ve Erken Çocukluk Döneminde Gelişim", *Gelişim Psikolojisi*, Hedef Yayıncılık, Ed. F. Abide Güngör Aytar, Ankara, 2018, s.87.

¹³⁰ Merve Taviş Ünsalan, *0-6 Yaş Gurubu Çocuklarda Medya Kullanımı ve Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020, s.11.

¹³¹ Mimar Serhat Anıktar, *Çocukların Mekân Algısının Gelişmesinde Bilgisayar Etkisinin Araştırılması*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s.11.

- Tersine dönebilirlik özelliği gelişir ve aşama-aşama sıralama yaptığı kısma geri gelebilir.
- Sıralama işlemlerini bilir.

Somut işlemler dönemi, bilişsel gelişimde bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemde çocuk zihinsel işlem yapabilme becerisinin daha tam olarak gelişmediği işlem öncesi dönem ile mantık yürütme biçimiyle soyut düşünme becerisi kazanacağı soyut işlemler dönemi arasında bir hazırlık süreci geçirir.¹³²

1.3.2.2.4. Soyut İşlemler Dönemi (11 yaş ve üzeri)

Piaget'in bilişsel gelişim kuramında en son evre olan soyut işlemler dönemi 11 yaş ve üzerini kapsar. Çocukluktan ergenliğe doğru yol alan birey bu dönemde artık yetişkin düşünce sistemine dahil olsa da bu durum ergenin karar verirken ya da problem çözerken tam anlamıyla bir yetişkin gibi davrandığı anlamına gelmez. Bu dönemde birey neden-sonuç ilişkisinin temel prensiplerini anlamaya başlar, tümdengelim ve tümevarım yöntemlerini kullanarak akıl yürütebilir, konuşurken etkili ve hızlı bir şekilde konuşabilir.¹³³

Birey 15 yaşına geldiğinde zihinsel olgunluğa ulaşır ve artık bilişsel faaliyetleri en üst seviyededir. Bu dönemde de işlem öncesi dönemde olduğu gibi benmerkezcilik söz konusudur. Birey dünyayı kendisinin değiştireceğini, en haklı ve en doğru düşüncenin kendisine ait olduğuna inanır. Herkes tarafından her hareketinin izlendiğini düşünür. Bu durum ergen benmerkezciliği olarak adlandırılır.¹³⁴

1.3.2.3. Sosyal Gelişim

Sosyalleşme; bireyin içinde yaşadığı topluma uyması, bir guruba dahil olması, gurubun davranışlarını kazanma, gurubun kendisinden beklediği ve yapmasını istediği davranışları yaparak gurubun işlevsel bir üyesi haline gelmesi ve toplumsal davranış kalıplarının öğretilmesidir. Sosyal gelişim doğduktan sonra başlayan ve yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Her çocuk bir ailenin üyesidir. İnsan, başka insanların bulunduğu bir toplum içerisinde yaşamakta ve çevresiyle iletişim kurmaktadır.¹³⁵

¹³² Zeynep Deniz Yöndem, F. Abide Güngör Aytar, "Ergenlik", *Gelişim Psikolojisi*, Hedef Yayıncılık, Ed. F. Abide Güngör Aytar, Ankara, 2018, ss.167-176.

¹³³ Mehmet Başaran, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik, "Karmaşık Soyut Ötesi Düşünme Ölçeğini Uyarlama Çalışması", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.1, 2021, ss.27-28.

¹³⁴ Besime Bilmez, *Bingöl Merkezinde Yaşayan 11-16 Yaş Arasındaki Ergenlerin Soyut Eylem Düşünce Düzeylerinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, ss.15-16.

¹³⁵ Hülya Balyıyen, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 2020 Yılı Müfredatının Öğrencide Sosyal Gelişiminde Katkısı Uygulama Sonuçları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, ss.35-38.

Sosyal gelişim, bireyin toplum tarafından kabul görür davranışları öğrenme ve sergileme sürecidir. İlk çocukluk döneminden yetişkinliğe kadar tecrübelerle hayat boyu etkisini sürdürecektir. Yaşamın ilk yıllarında sosyal becerilerini geliştiren çocukların duygusal, bilişsel, dil becerileri de gelişecektir.¹³⁶ Çocuğun ilk sosyal çevresi olan aile ve içinde bulunduğu ailenin yapısının çocuğun sosyalleşmesinde büyük önemi vardır. Çocuk ailede içinde bulunduğu topluma yararlı olabilecek ahlaki değerleri, kültürel davranışları geliştirir. Çocuk ilk öğreticileri olan anne babasından deneyimleyerek çevresi ile olan ilişkilerinde bir topluluğa nasıl davranması gerektiğini öğrenir. Ailenin sergilediği tutum ve davranışlar çocukta ayna görevi göreceklerdir. İnsanlarla iş birliği yapmayı, paylaşmayı, yardımlaşmayı öğrenirken toplumun bir parçası olduğu bilinci ile sosyalleşir.¹³⁷

İnsan çaresiz bir bebekken, özgür bir yetişkin dönemine geçerken en büyük başarısı dengeli ve sağlam bir sosyalleşme gerçekleştirmesidir. Toplumsal sosyalleşmede okul öncesi kurumlarında etkisi büyüktür. Okul öncesi kurumlar oyun yerleridir. Çocuklar oyunla birlikte aynı gurubun üyelerine sevgi ve saygı göstermeyi, sorumluluk almayı, problem çözmeyi, sosyal kuralları, çatışmaları, duygusal yönden çözmeyi sorumluluk almayı, iş birliğini, karar verebilmeyi, merhameti kısaca tüm toplum kurallarını öğrenir. Oyunla gelişir ve olgunlaşır.¹³⁸

Çocuğun sosyalleşmesindeki etkenlerden biri de okul ortamıdır. Çocuk okulda hayatı boyunca kullanacağı toplumsal becerileri kazanır. Artık aile dışına çıkmış, akran ilişkileri içinde kendine yeni bir çevre güveneceği yeni insanlar arayışındadır. Toplumsal değerlerin kazanılmasında aile ile başlayan bu süreç okulla devam eder.¹³⁹

1.3.2.4. Cinsel Gelişim

İnsanlığın devamı için bireylerin sağlıklı bir cinsel gelişim süreci geçirmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple insanın cinselliği, her işine her davranışına etki etmektedir.

Vücudumuzdaki tüm sistemler gibi, insanın üreme alt sisteminin de öğrenilmesi, sağlıklı ve doğru şekilde korunması ve temiz tutulması gerekmektedir. İnsan cinselliğinin bilinmesi, hem fiziksel olarak sağlıklı nesiller gelişmesine hem de sağlıklı cinsel kimlik

¹³⁶Mine Ayanoğlu, *Okul Öncesi Eğitimde İki Dilli Çocukların Sosyal Gelişimi*, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2015, ss.5-14.

¹³⁷ Maide Orçan, *Anaokuluna Devam Eden 6 Yaş Gurubu Çocukların Sosyal Gelişimlerinin Algılanan Anne Baba Tutumları ve Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2004, ss.20-25.

¹³⁸ İlknur Küçük Şahin, *Gelişimsel Oyun Terapisinin Okul Öncesi Dönemindeki Çocukların Dil ve Sosyal Gelişim Düzeylerinin Etkisinin İncelenmesi*, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, ss.29-30.

¹³⁹ Gülgün Büyük Işık, *Alabayır İlköğretim Okulu Birinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Gelişimlerinde Sınıf Rehberliğinin Etkisi: Van-Alabayır Köyü Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2009, ss.12-19.

gelişimine yardımcı olur.¹⁴⁰

Cinsiyet kavramı biyolojik iken; cinsellik cinsiyetin psikolojik ve kültürel karşılığını ifade eden bir terimdir. Cinsellik (sexuality) insanın erilliğini, dişiliğini gösteren kalıtsal özellikleri ve öğrenilmiş cinsel davranışları kapsar.

Cinsellik kavramının bir kalıtsal ve bir de davranışsal yönünden söz edilebilir. Cinsellik kavramının kalıtsal yönünü insanın erkek ya da kız olarak doğması durumu ve bireyin sahip olduğu cinsel salgı bezlerinden salgılanan hormonlar oluşturur.¹⁴¹

Cinsellik kavramının davranışsal yönü ise bireyin doğduğu ve yaşadığı çevrede gördüğü davranışları taklit edip özümsemesiyle gelişir.¹⁴²

1.3.2.5. Duygusal Gelişim

Duygu; bireyin iç ve dış dünyasından gelen uyaranlara gösterdiği tepki, beden ifadesi ve davranışlarını etkileyebilen duyumsamadır diyebiliriz. Duygu, duygusal durumlardan kaynaklanır. Algılanan olay bedensel değişikliğe yol açarken beden değişikliği zihne iletir ve uyarana yönelik tepki meydana gelir.¹⁴³ Duygusal gelişim çocuğun doğduğu an başlayan ve yaşam boyu süren bir yetidir. Duygularımızın anlamını deneyimlenen duygularla zaman içerisinde öğreniriz. Duygusal gelişim çocuğun hisleri ile ortaya çıkan kendisini ve çevresindekilerin duygularını tanımada, ifade etmede artan becerisidir. Duygusal gelişim insanoğlunun ortak yanıdır. Örneğin bebekler duygusal olarak yakınındakilere tepkilerle bir şeyler anlatmaya çalışır. Farklı ortamlarda yaşasalar da farklı özellikleri olsa da temel duygular aynıdır. Bebek ağladığında istemediği bir şeyin varlığını ya da bir ihtiyacının olduğunu etrafındakilere dile getirmeye çalışır.¹⁴⁴ Çocuğun duygusal gelişiminde bağlanma yerini ve önemini korumaktadır. Zira yeni doğan çocuk ile çocuğun bakımından mesul olan kişinin arasında oluşan duygusal bir etkileşimdir. Çocuğun bakımından sorumlu olan anne ve baba ise aralarında zamanla sıcak, samimi ve sürekli özel bir duygu gelişir. Bu süreç gebelikte başlar, doğum sonrası anne-bebek arası haz duyulan bir ilişkiye dönüşür. Bağlanmanın olabilmesi için bu ilişkide yakınlık, sıcaklık ve süreklilik gerekmektedir. Bu iletişim ne kadar

¹⁴⁰ Medine Pervin Baysan, *3-6 Yaş Döneminde Çocuklara Sahip Anne Babaların Cinsel Gelişim ve Eğitim Hakkındaki Bilgi Düzeyi ve Tutumları*, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020, ss.17-18.

¹⁴¹ Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, ss.129-131.

¹⁴² Aytül Eliküçük, *Anne-Babalara Uygulanacak Cinsel Gelişim Eğitiminin 6 Yaş Çocukları Bulunan Ebeveynlerin Bilgi Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2011, ss.9-11.

¹⁴³ Sümeyye Özcan, *Kişilik Özellikleri, Duygu Gereksinimi ve Sosyal ve Duygusal Yalnızlığın Duyguları İfade Etmeyi Yordayıcı Etkilerinin İncelenmesi*, Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce, 2022, ss.10-12.

¹⁴⁴ Çağla Elter, *Okul Öncesi Dönemindeki 60-72 Aylık Çocukların Okul Olgunluğu ile Fiziksel ve Duygusal Gelişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021, ss.12-15.

sağlıklı olursa çocuğun ileriki yaşamında sosyalleşmesine başkalarıyla pozitif ilişkiler kurmasına temel oluşturacaktır.¹⁴⁵ Bebek ilk haftalarda dış dünya hakkında fikirler almak ister. Bu nedenle dokunma, görme ve işitme duyularını kullanır. Ancak dokunma duyusu hepsinden önceliklidir. Çünkü doğarken doğum kanalına girdiği an dokunma duygusunu kullanmaya başlar. Bu onun da dış dünyayı tanıma refleksidir.

Dokunma anne-bebek arasında duygusal bir bağ geliştirir. Teni okşandığında, nazik dokunuşlu gülümsemelerle yaklaşıldığında anne ile kurulan bu fiziksel temas, annenin anlamlı cevapları ile güvenli bağlanma oluşmaya başlar.¹⁴⁶ Bebeğin ağlaması olumsuz giden bir durumu haber verir. Anne bebeğin uyarısına olumlu cevap verirse bebeğin gülümsemesi, bakması, göz kontağı kurması bağlanmanın belirtisidir. Bebek gülümseyince ebeveynleri de dahi ona karşı sevgi hissederler. Bu temel duygular, kurulan ilişkiler ve etkileşim bebeklerin diğer bireylere güvenerek bağlanmasını sağlar.¹⁴⁷ Doğum sonrası annesi ile güvenli bağlanmayı kuramayan çocukların sosyal ilişkileri de olumsuz etkilenmektedir. Gelişim alanları içinde yaşamın ilk yılları olan çocukluk döneminde kendisine bakım sağlayan kişi ya da kişilerle olumlu bağlar oluşturarak güvenli bağlanmayı kurabilen çocuk güven duygusu ile birlikte sosyalleşmenin de temellerini atmaktadır. Genel bir çerçevede bakacak olursak özgüven duygusu sağlanmış olan çocuğun hem ailesi hem çevresi hem de toplumsal ilişkileri uyum içinde seyredecektir.¹⁴⁸

1.3.2.6. Psikomotor Gelişim

Psiko-motor gelişim, erken çocukluk döneminin temeli olan gelişimlerden biridir. Çocukların hayat boyu dünyayı algılaması, bedenlerini kullanması ve kazandıkları deneyimler çok önemlidir. Psiko-motor gelişim süreci, çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimleri açısından sağlıklı bir şekilde büyümeleri için hassasiyet gösterilmesi gereken bir konudur. Özellikle ilk çocukluk yıllarında kazanılan motor gelişim, diğer gelişim alanlarının alt yapısını da oluşturmaktadır. Örneğin; sepetin içine top atan bir çocuk, temel motorik özelliklerini geliştirirken, başarıma duygusunu, kendine olan güveni sebebiyle de psikososyal,

¹⁴⁵ Gülnur Çömlek, *Anne-Bebek Bağlanması ve Baba-Bebek Bağlanması Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021, ss.5-10.

¹⁴⁶ Ebru Ergün, *Üniversite Öğrencilerinin Anne Babalarıyla Bağlanma Boyutlarının, Romantik İlişkilerdeki Bağlanma Boyutlarını Yordama Gücünün İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, ss.6-8.

¹⁴⁷ Raziye Pekşen Akça, *Annelere Yönelik Oyun Temelli Sosyal Duygusal Gelişim Destek Programının 24-30 Aylık Bebeklerin Sosyal Duygusal Gelişimlerine Anne Bebek İlişkisine Etkisinin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020, s.28.

¹⁴⁸ Ece Rana Uçak, *5-6 Yaş Çocuklarının Tablet- Telefon Kullanımlarının Sosyal Duygusal Gelişimleri Üzerine Etkilerinin İncelenmesi*, Kırklareli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli, 2021, ss.5-8.

duygusal gelişimini de desteklemektedir. Topun yuvarlak olduğunu öğrenmesi de bilişsel gelişimi desteklemiş olur. Motor gelişim, hayat boyu devam ederek, motor becerilerinde oluşan, değişimleri inceleyen bir süreç olarak ifade edilmektedir. Psiko-motor gelişim süreci bebeğin anne karnında başlamaktadır ve erken çocukluk döneminde yoğunlaşır ve ilerleyen yaşlarda etkisinin zamanla azaldığı doğal bir süreçtir. Erken çocukluk dönemlerinde insanların bilişsel ve zihinsel açıdan zekâları, motor ve fiziksel açıdan kas hareketleri, sosyal-duygusal açıdan insanlarla olan etkileşimleri şekillenmektedir.¹⁴⁹

Motor gelişimi ifade edebilmek için belirli temel kavramların bilinmesi gerekmektedir. Bunlar; hareket, motor görev, motor performans, motor beceri ve motor öğrenmedir. Hareket, vücudun belirli bir bölümü veya vücut bütününe bir pozisyon değişimidir. Motor görev, belirli bir hareket kriterini veya kriterleri sırasına göre yapmaya çalışmaktır. Motor performans, genel olarak süre ya da mesafe olarak belirlenen hareket sonucunu ifade eder. Motor beceri, tecrübe ve öğrenmenin etkileşimi ile doğru kabul edilen bir veya birkaç hareket bütünü olarak ifade edilir.¹⁵⁰

Motor öğrenme, bir bireyin motor becerileri öğrenme tecrübesi ile bir hareketin öğrenilmesinin ve performans göstergesinde kalıcı bir değişiklik kazanma süreci olarak tanımlanırken Gallahue'nin "Üç Ayaklı Kum Saati" modeli kullanılmıştır. Gallahue'nin "Üç Ayaklı Kum Saati" modelinde hareketlerin ve becerilerin bireyin biyolojisinde öğrenme süreçlerinin etkileşimini açıklamaktadır. Her bireyin bir kum saati vardır ve bu hayat nesnesini sembolize eder. Kum saatinin içine konulan hayat nesneleri iki farklı boşluktan kum saatinin içine girer. Bunlardan biri çevre bir diğeri ise genlerimizdir. Genetik yapımızın bir kapağı bulunmaktadır. Gebelikte şekillenir aynı zamanda kabın içerisindeki kum saati miktarı sabittir fakat çevresel kabın bir kapağı bulunmamaktadır. Bu nedenle kum yığınının yan çevre neden olabilir. Ve kum saatine çok daha fazla kum doldurabilirsiniz. Kum saatinin bu modeline göre tabandan tavana doğru sırasıyla bir dizi hareket evreleri bulunmaktadır. Bunlar refleksif hareketler ve ilkel hareketler, temel hareketler son olarak da özelleşmiş hareketler şeklindedir.

Çocuklarda motor gelişim evreleri sınıflandırması; refleksif hareketler dönemi (0-1 yaş), ilkel hareketler dönemi (1-2 yaş), temel hareketler dönemi (2-6 yaş) ve spor ile ilişkili hareketler dönemi (7-14 yaş ve üstü) olmak üzeredir. Refleks hareketler dönemi "birincil döngüsel tepkiler evresi (0-4ay) ve ikinci döngüsel tepkiler evresi(4ay-1yaş); ilkel hareketler

¹⁴⁹ Rüstem Orhan, Sinan Ayhan, "Psiko-Motor ve Gelişim Kuramları Açısından Spor Pedagojisi", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.2, 2018, ss.524-526.

¹⁵⁰ Mustafa Kayıhan Erbaş, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Anne – Baba Tutumlarının Psikomotor Beceri Düzeyleri ve Beden Eğitimi ve Spor Ders Tutumlarına Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, ss.17-20.

dönemi reflekslerin ortadan kalktığı evre(0-1 yaş), üçüncü döngüsel tepkiler evresi (1-2 yaş), temel hareketler dönemi başlangıç evresi(2-3 yaş), işlem öncesi dönem (4-5 yaş), olgunluk evresi(6-7 yaş); spor ile ilişkili hareketler dönemi de genel geçiş evresi (7-10yaş), somut işlemler dönemi (11-13yaş) soyut işlemler dönemi (14 yaş ve üzeri) olmak üzere” kendi içlerinde aşamalara ayrılmaktadırlar.

Refleks Hareketler Dönemi (Uterus İçi – 1 yaş): Bebek uterus içinde bazı refleks olarak nitelendirilen davranışsal becerilere sahiptir. Daha doğmadan annenin sesini tanır, dışarıdan gelen uyarılara reflex gösterir. Anne ve babanın çocukla iletişim kurması, ona seslenmesi, anne karnının okşanarak sevilmesi, çocuğun ilk egzersizlerini başlatarak hareket eğitimini de devam ettirir. Egzersizler ilk olarak anne karnında başlamaktadır. Yeni doğan bebeğin davranışları devamlı olarak omurilik ve aşağı beyin merkezlerinden kontrol edilir. Yeni doğan bebekler doğumla beraber bedenlerinin çeşitli kısımlarının hareketini kolaylaştıran kapsayıcı bir yetenek ve refleks adı verilen davranışsal tepkiler dizisiyle doğar. Bir refleks davranışı, yine bir uyarana özel otomatik bir tepki oluşturur. Örneğin, ışık tutulduğunda bebeğin, göz bebeği otomatik olarak kısıılır.¹⁵¹

İlkel refleksler uyarana karşı aşağı beyin merkezinin kontrolünde gebeliğin 18. haftasından başlangıçla fetüste gözlenmeye başlar. Yeni doğanın refleksleri beslenmesini güvene alma ve koruma gibi çift işlevlidirler. Tüm fetüslerde ve yeni doğanlarda istem dışı hareketler olan refleks hareketleri gözlenir. Bebek bu refleksleri sayesinde kendi bedenini tanıırken çevresi hakkında da bilgi sahibi olur. Bebeğin ilk refleksleri ilkel refleksler olan emme hareketi ve kavrama hareketleridir. İlkel refleksler beslenme ve korunma işlevini arttır. Adımlama, emekleme, çekme gibi istemli davranışlara benzer vücudu dik pozisyona getirme görevi yapan refleks ise duruşa ilişkin reflekslerdir. Refleks hareketler iki evreden oluşmaktadır. Bu iki evre birbirini izler ve örtüşür. Bu evreler birincil döngüsel tepkiler evresi (0-4 ay) ile ikinci döngüsel tepkiler evresidir (4ay-1yaş). Bu evrede en temel örneklerden biri bebeğin tesadüfen elleri ağzı ile temas eder, parmaklarını ağızına götürmeye çalışır, ellerini kollarını hızla savurur, besin arar ve bilgi toplar. Ellerini ve kollarını bir bütün olarak hareket ettirmesi bebeği ustalaştırmakta birinci döngüsel tepkilerle ilgili egzersiz yapmasını sağlamaktadır. İkinci döngüsel tepkiler evresinde ise kendi bedeni ile arasındaki bölümlerin koordinasyonu gerçekleşir. Bebek kendi dışında ilginç olan şeyleri keşfetmektedir. Bebek oturmaya başlar, bunu emekleme takip eder, istediği bir şeye uzanıp alma, gülümseme, yaptığı hareketin sonuçlarını izleme ve aynı hareketi pek çok kez tekrar etme, bundan zevk

¹⁵¹ Çağrı Özdenk, *6 Yaş Gurubu Öğrencilerinin Psikomotor Gelişimlerinin Sağlanması Oyunun Yeri ve Önemi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2007, ss.31-45.

alma hareketleri ortaya çıkar. Anne babanın bebeğiyle konuşması oyuncaklar aracılığıyla bebekle oynanması, bebek için hareket eğitimidir. Ebeveynler, bu bilinçle bebeklerine tüm sevgi ve ilgilerini esirgmeden vermeli, çocukların gelişimlerine katkıda bulunmalıdırlar. Bu dönemde çocukların yaşadıkları deneyimleri onlara sorarak anlama imkânı olmadığından onların gelişimlerini davranışlarına bakarak gözlemek mümkündür.¹⁵²

İlkel Hareketler Dönemi (0-2 yaş): Doğum ile iki yaş arasının kapsandığı ilk sistemli davranışların olduğu dönemdir. Bu döneme ait yeteneklerin gelişmesi ve olgunlaşma faktörlerine bağlı ortaya çıkan ve bir sıra halinde birbirini izleyen hareketlerdir. İlkel hareketler bireysel farklılıkların olabildiği, buna karşın belli bir sıra dahilinde gelişimin gerçekleştiği bir dönemdir. İlkel hareketler olgunlaşmaya bağlı olup normal koşullarda ortaya çıkış sırası değişmez ancak ortaya çıkış zamanları ve hızları çocuktan çocuğa, kalıtsal ve çevresel etmenlerle farklılık gösterebilir. Çocuğun hayatını sürdürebilmesi için hareketlerin temelini oluşturan baş boyun ve gövde kaslarını kontrol etmeyi dengelemeyi de yapabilmesi gerekmektedir. Yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan hareketler uzanma, yakalama, bırakma, kimi zaman hızlı, kimi zaman yavaş, kimi zaman sert, kimi zaman nazik bir şekilde yürüme, sürünme, emikleme gibi lokomotor hareketleridir.¹⁵³

Bu dönemde ebeveynler çocuğun hareketlerine çok dikkat etmelidir. Kontrol gerektiren bir dönemdir. Yürümede yeterli hale geldiğinden emin olunmalıdır. Bu dönemde çocuk yürürken dikkatini hareketinden daha çok çevreye yöneltir. Bir engelle karşılaştığında seri bir şekilde bir hareketten diğerine geçmeye çalışır. Çocukların ailelerin gözetiminde yaptıkları egzersizler onların hareket eğitimlerinin temelini oluşturur. Bu nedenle onlar için evde uygun ortamlar oluşturulmalıdır.

Temel Hareketler Dönemi (2-6 yaş): Motor gelişiminin yoğun olduğu bu dönem ilkel hareketlerin uzantısı ve ilk çocukluk dönemidir. Bu dönem yaşamının ikinci yılından başlayarak altı yaşına kadar temel becerileri kazandığı dönemdir. Vücudunun hareket potansiyelini keşfeden çocuk, koşma, atlama, yakalama, fırlatma gibi hareketleri de çok rahat yapabilmektedir. Kaba bir şekilde ortaya çıkan temel hareketler çocuğa vücudunun hareket potansiyelini keşfetmesini sağlar. Beden kısımlarının kontrolü ile hareketlerinin arasındaki koordinasyonu sağlayarak hareketlerini mekanik yönden etkili olarak kontrol edebilmektedir. Bu süreçte çocuk aktif hareket yeteneklerini sınarken daha karmaşık hareketlerinin ve yeteneklerinin farkına varır. İlkel hareketler döneminin gelişerek, becerilerin artması temel

¹⁵² Mehmet İnan, *6-12 Yaş Gurubu Normal Çocukların "Lincoln Oseretzky Motor Gelişim Testine Göre Psikomotor Yeteneklerinin Araştırılması*, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, ss.46-50.

¹⁵³ Ozan Yılmaz, *Çocuklarda Motor Beceri ve İnceleme Çalışmalarının Psikomotor Gelişimine Etkileri*, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2017, ss.10-12.

hareketler döneminde çocuğun yürüme, koşma, sıçrama, hoplama gibi manipülatif hareketlerini arttırarak, fırlatma, tekmeleme, yakalama, takla atma, yuvarlanma gibi hareketlerini de gerçekleştirebilmesini sağlar.¹⁵⁴

Bu dönemde kız ve erkek çocukları aynı oranda koşup atlama, zıplama, fırlatma, topu yakalama ve ayakla vurmaya kendilerine özgü temel beceriler sergilerler. Ancak birçok eğitimci çocukların temel hareket yeteneklerinin kendiliğinden öğrenildiğini ve olgunlaşma sürecinde de temel hareket becerilerinin gelişebileceğini düşünmektedir. Bu düşünce tüm çocuklar için geçerli değildir. Çocuklara olgun temel hareket yeteneklerini arttırıp geliştirebilmek için destek, öğretim ve eğitim fırsatları sunulması, pratik yaptırılması, dengeleme, lokomotor ve manipülatif hareketlerin arttırılması için fırsatlar sunulması gerekmektedir. Çocuğa sağlanacak bu imkanlar onun repertuarını geliştirirken hareketlerin nasıl yapıldığını keşfetmesini de sağlayacaktır.¹⁵⁵

Temel hareketler dönemi, hareketlerin temeldeki özelliklerini kapsamaktadır. Kişilik özellikleri ve zevkleri, kişisel olarak stili içermemektedir. Temel hareketlerin kompleks becerileri, örneğin futbolda da penaltı atma gibi, uygulanması mümkün değildir. Hareketin her bir modeli teker teker incelenir daha sonra kombinasyonlar halinde bir araya gelir. Hareket eğitiminde koşup oynama, zıplama, elindeki nesneyi fırlatma, tırmanmaya çalışma, yakalama, tekme atmaya çalışma, çömelme, yuvarlanmaya çalışma gibi hareketler bulunmaktadır. Temel hareketler tüm çocuklarda ortak özellikler gösterdiği için gelişimi üç evrede ele alınır. Gelişimsel sıra izleyen bu evreler birbirinden ayrılamazlar. Tüm çocuklar bu evrelerden aynı sırayı takip ederek geçer. Başlangıç evresi (2-3 yaş); bu evrede hareketler sırasında çocuğun refleksleri abartılı ya da sınırlı olarak kullanıldığı, düşünce yapısının, eylem ve koordinasyonun zayıf olduğu evredir. Bu evrede çocuklar, kendi bedenlerinin dışındaki tepkiyi, kendi hareket yeteneklerini ve çevrede olup biteni anlamak ve denemek için çaba gösterirler. Hareket sırasında nesnelerle olan yaşıntıyı dokunarak, hareket ettirerek anlamaya çalışır. Temel hareketlerde bir diğer evre, ilk evre (4-5 yaş) evresidir. Bu evrede temel hareketlerde kontrolün ve ritmik koordinasyonun artıp, uyum kontrolün sağlandığı gözlemlenir. Ancak hareketlerde sınırlılık ve abartı devam eder. Üç dört yaş gözlemlendiğinde çocukta bu evrenin en belirgin özelliklerini taşıyan pek çok hareket görülebilir. Topa tekme atabilir, merdiven çıkabilir, üç tekerlekli bisiklet sürebilir. Olgunluk evresi (6-7 yaş) ise temel hareketler evresinin son evresidir. Bu evrede çocukların hareketleri mekanik olarak yeterli,

¹⁵⁴ Erdal Demirci, *Okul Öncesi Eğitimde Psikomotor Gelişim*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2007, ss.11-13.

¹⁵⁵ Mustafa Altınkök, Esra Vazgeçer, Burçin Ölçücü, "Temel Motor Hareketlerin Geliştirilmesini İçeren Beden Eğitimi Program Tasarısının 5-6 Yaş Çocukların Temel Motor Hareketlerinin Gelişimine Etkisinin Araştırılması", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimler Dergisi*, S.1, 2013, ss.76-85.

uyumlu ve kontrollüdür. Beş-altı yaşına yetişmiş çocukların bu evrenin hareketlerini kazanmış olmaları gerekir. Bu yaşta çocukların motor becerileri gelişmiştir. Baş, beden ve kollarını kullanabilir, ayakkabılarını giyer, çıkarır, topu yetişkinler gibi atabilir. Bu yaştaki çocukların hareket gereksinimi karşılanmalı, spor salonlarında, uygun araç-gereçlerle egzersizlere başlatılmalı, evler uygun hale getirilerek hareket edebilecek alanlar açılmalıdır.¹⁵⁶

Sporla İlişkili Hareketler Dönemi (7-14 yaş ve üzeri): Temel hareketler döneminin bir uzantısı olan bu dönem yedi yaş ve yukarısını kapsar. Bu dönemde geliştirilen hareketli birtakım oyunlar amaç olmaktan çıkar, öğrenilerek, spor, dans ve rekreatif aktivitelerde uygulanabilen bir araç olarak lokomotor, manipülatif, denge becerileri birleştirilip, mükemmelleştirilerek çeşitli aktivitelerde kullanılır. Sporla ilişkili hareketler döneminde çocuğun becerilerin yavaş yavaş ne ölçüde, nasıl bir düzeyde gelişeceği birçok zihinsel, duygusal ve motor etmene bağlı olmaktadır. Kuvvet, hareket sürati, tepki zamanı, koordinasyon ve denge, vücut yapısındaki değişim, boy ve ağırlık, alışkanlıklar, arkadaş etkisi, benmerkezci duygusal yapı bunlardan bazılarıdır. Sporla ilişkili hareketler dönemi kendi içinde üç evrede incelenir: Genel Geçiş evresi (7-10 yaş): İlk evre yedi yaşında başlayıp on yaşa kadar geçiş evresidir. Çocuğun olgun hareket kalıplarını birleştirip sporla ilgili yeteneklerinde kullanma çabalarını gösterdiği bu evrede, çocuk temel hareket kalıplarını sporla ve rekreatif aktivitelerle ilişkili becerileri uygulayabilmek için birleştirir. Kazanılan bu hareketler artık günlük hayatta ve oyunlarda performans olarak karşımıza çıkar. Sporla ilişkili hareketler döneminde çocuk spor branşlarına ilgi duyarak top oynama, ip atlama, futbol, basketbol gibi oyunlarda performans gösterebilir. Artık vücut bölümleri arasında denge kurulduğundan hareketlerde kontrol, doğruluk ve biçim ön plandadır. Geçiş evresi denilen bu dönemde çocuk, olgunluk aşamasındaki hareketlerini çok yönlü, karmaşık ve daha özel biçimlere uygulayarak akıl yürütebilir. Bu dönemde anne, baba ve öğretmenlerin çeşitli etkinliklerde çocuğun motor kontrol ve hareket kalitesini arttırması için yol göstermek, sınırlandırmamak, belli bir yere kanalize ederek yönlendirmemek gibi konularda rehberlik etmesi gerekir.¹⁵⁷

Sporla ilgili hareketler dönemi evresinin ikinci evresi; Özel Hareket Becerileri Evresi (11-13) yaş evresidir. Bu evrede çocuk aktivitelere katılmaya yoğunlaşabilir, bir taraftan da onlardan kaçınma hareketleri gözlemlenebilir. Bu safhada bireysel farklılıklar nedeni ile bir branşa yönelme eğilimi başlar. Performansını arttırma biçimi, şekli, becerisi önem

¹⁵⁶ Nihal Dal, *El Tercihi Belirlenen 10-11 Yaş Gurubu Bu Çocukların Okçuluk Öğretiminde Psikomotor ve Bilişsel Yeteneklerinin Okçuluk Performansı ile Arasındaki İlişki*, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa, 2015, ss.19-23.

¹⁵⁷ Hakkı Çoknaz, "Motor Gelişim Boyutuyla Çocuk ve Spor ", *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, C.1, S.2, 2016, ss.88-89.

taşımaktadır. Yeterlilik düzeyini artırma çabası yoğun stres yapabilmektedir. Bu dönemde herhangi bir yönteme dahil olmadan, kapsamlı alıştırmalarla çocuk bir spor branşına yönlendirilebilir. Hareket becerilerinin öğrenme ve arttırmaya istekli oldukları bu dönemde çocuğun çok yönlülüğü kaybettirilmemelidir. 11'den 13 yaşına kadar çocukta meydana gelen ilginç değişimler göz ardı edilemez. Bu dönemde çocuk kendi kapasitesinin farkına vararak idealist bir düşünceye sahip olmaya başlar. Aynı zamanda sınırlılıklarının da farkındadır. Artan üst düzey bilişsel, zihinsel yetenekler ve kendi deneyimi ile türlü etmenlerin de farkına vararak birtakım branşlara yönelmeye başlar. Artık dünyayı kendi öznel bakışı ile görmeye başladığı için, hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları, güçlü ve zayıf yönlerini görerek, olanaklar ve olanaksızlıklara dayalı olarak etkinlik alanını sınırlandırma konusunda bilinçli kararlar verebilme yetisine sahip olabilir. Üçüncü evre olan uzmanlaşma evresi ise 14 yaşından itibaren olan evredir. Olgunluk dönemi olarak devam eder. Piramidin tepe noktası olan branşlaşma evresidir. Kendini tanımlama ve anlam arayışı süreci olduğu için sıkıntılı ve sancılı bir süreçtir. Çocuğun ilgi duyduğu, yeteneklerini gözeten, sevdiği bir branş seçimi bu dönemde de devam eder.¹⁵⁸

1.3.2.7. Dini ve Ahlaki Gelişim

Ahlak, tarih boyunca kişiden kişiye, toplumdan topluma herhangi bir dini ve ahlaki inanca sahip olanlar kadar bir inanca sahip olmayanlar arasında da var olagelmıştır. Ahlak, belirli bir topluluğun iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış değer yargıları, normları, prensipleri topluluk içinde var olan kişilerin kabul edilebilir veya edilemez kurallara uymak zorunda olduğu tutum, davranış ve kurallar bütünü olarak tanımlanabilir.¹⁵⁹

Ahlak, bireyin toplum içerisinde doğru ile yanlış ayırt edebilmesini sağlayan aynı zamanda görev, sorumluluk, kural ve değerleri öğreten gelişim alanıdır. Ahlak gelişimi, doğumdan itibaren çocuğun dış çevresi ile etkileşimiyle başlar. Özellikle çocuğun iki yaşından itibaren dil kullanım performansının artmasıyla toplumsal kurallar pekişmeye başlar. Çocuklarda ahlak gelişimi söz konusu olduğunda akla ilk gelen, toplumun belirlediği kurallardır. Çocuğun toplum kuralları ile uyumlu ve mutlu yaşaması, doğru ve yanlış kavramını kazanabilmesi, hak ve adalet duygusunun gelişmesi, ahlak kurallarına ve toplumun değerine uygun hayat biçimi ortaya koyması ahlaki gelişiminin pozitif yönde olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁸ Oruç Saraçoğlu, *10-14 Yaş Arası Çocuklarının Motor Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2019, ss.5-7.

¹⁵⁹ Hülya Çetin, "Lawrence Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişim Kuramı Ve Dinlerin Hedeflediği İdeal İnsan ", *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, C.5, S.9, 2019, ss.130-145.

Çocuğun eğitimindeki en önem arz eden kurum ailedir. Eğitimcilerin ve psikologların birçok çocuğun eğitiminin annesinin karnındaki süreçle beraber başladığı söylenmektedir. Hatta bazı kimseler bunu ebeveyn adaylarının eş seçimine kadar taşımaktadır. Bir toplumun geleceğinin iyi ve parlak olması için ilk önce gelecekteki yetişkinler olarak çocukların iyi ve özenli yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu kadar önemli bir konu hakkında birçok araştırma yapılmış, çok sayıda kitap yazılmıştır. Bu yazılan kitapların bir kısmı çocuklara hitaben, bir kısmı da ebeveynlere yol gösterici olması amacıyla kaleme alınmıştır.¹⁶⁰

Ahlak gelişimi, bireyin duygusal anlamda gelişimi, kişilik gelişimi ve toplumsal gelişim ile yakın bir ilişki içerisindedir. Çocuk, davranışlarının sonucunda onay ya da kınama varsa ona göre değerlendirir. Ahlak gelişimi söz konusu olunca toplumun belirlediği akla gelir. Çocuğun toplum kuralları ile uyumlu yaşaması, ahlak kurallarına, değerlere uygun bir yaşantı biçimi sergilemesi, hak ve adalet içinde, doğru ve yanlış kavramını kazanabilmesi ahlaki gelişiminin içselleştirildiğinin göstergesidir.¹⁶¹

Araştırmaların bir kısmı dini duygunun çocukluk yıllarında başladığını kabul eder. Çocuğun sosyal, bilişsel ve ahlaki yönden gelişiminde olduğu üzere dini gelişiminde de her yaş dönemine ait birtakım özellikler bulunmaktadır. Dini gelişim, psikolojinin bir alt dalı olan din psikolojisi alanının önemli kavramlarından biridir. İnsanın doğumundan ölümüne kadar olan yaşantısında gelişim dönemlerine bağlı olarak gelişen dini duygu ve yaşantısının unsurlarındaki gelişmeyi ve değişmeyi gelişim basamakları açısından ele alıp değerlendirmeyi ifade eder. Yaşam boyu süren gelişim evrelerinde dini gelişim de bu gelişim evreleri ile paralel ve irtibatlı bir şekilde gerçekleşir.¹⁶²

Dini gelişim üzerine yapılan araştırmalarda, gelişimin ilkeleriyle uyumlu bazı temel ilkeler bulunmaktadır.

- 1) Çocuklar dindar bir birey olarak değil ancak dini fitri bir kabiliyet ve yatkınlık potansiyeli ile doğarlar.
- 2) Dini gelişim ve olgunlaşma bir defada gerçekleşmez ancak sürekli artan bir süreci de takip etmez.
- 3) Belli dönemlerde hız alırken bazı dönemlerde de yavaşlar.
- 4) Gelişimin kritik dönemleri ya da çevre faktörü dini gelişimi olumlu ya da olumsuz etkileyebilir.

¹⁶⁰ Süleyman Abanoz, “6-12 Yaş Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, S.1, 2020, ss.122-131.

¹⁶¹ Beyza Akınal, *Aile Ortamı Dışında Yetişen Çocuklarda Ahlaki Gelişim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, ss.23-26.

¹⁶² Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1994, ss.7-11.

- 5) Dini gelişimde süreç içerisinde gerilemeler, kopmalar, duraklamalar, din değiştirmeler olabilir.
- 6) Her insanın dini gelişim yönü, hızı, yoğunluğu kişiden kişiye farklılık gösterir ve kendine özgüdür.¹⁶³

1.4. Ortaokul Çağındaki Çocuklara Din Eğitimi Verilirken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

1.4.1. Gelişimsel Özelliklerden Faydalanılması (Taklit-Merak-Soru Sorma)

“Büyüyen organizmanın, dokularının yapısında ve biyokimyasal bileşiminde oluşan değişiklikler sonucu olgunlaşması ve fonksiyonlarının farklılaşması”¹⁶⁴ şeklinde tanımlanan gelişme kavramı, insanın bedensel ve zihinsel olarak tekâmül ettiğini göstermektedir. Bu süreç insanın gelişimsel basamaklarıyla açıklanmaktadır. Bu basamaklar bedensel gelişim, bilişsel gelişim, motor gelişimi, dil gelişimi, duygusal gelişim ve dinî gelişim başlıklarından oluşmaktadır. Her bir gelişim başlığı birbiriyle ilişkili olarak insanın beden ve ruh dünyasında ayrı ayrı konularda öneme sahip unsurları bünyesinde taşımaktadır. Burada ise din eğitim bilimi özelinde çocuğun dinî gelişim noktasından hareket edilecektir. W. James’e göre dinî gelişim, bireyin yaşadığı dinî tecrübeler yoluyla oluşmakta, kişisel özelliklere ve bireyin yaşadığı ortamdaki dinî değerlere önem vermayla veya önemsememeyle şekillenmektedir.¹⁶⁵

Dinî gelişim yönünden yapılan ilk çalışmalardan birisi de Ronald Goldman’ın “Religious Thinking from Childhood to Adolescence” isimli çalışmasıdır. Goldman’a göre çocukluğun ilk yıllarında birey, duygusal algılarla etrafında olup biten olaylara karşı bir farkındalık kazanmaktadır. İki yaşla beraber gelişmeye başlayan dil yeteneğiyle çevresine karşı daha da ilgili olmaktadır. Yaşadığı tecrübeler arttıkça nesnelere ve olaylara karşı kabiliyeti de artmaktadır.¹⁶⁶ Bu aşamada çocuklarda görülen en belirgin özelliklerin başında taklit etme yeteneği gelmektedir. Henüz kaşık çatalı doğru düzgün tutamayan bir çocuğun etrafındaki yemek yiyenlere bakarak yemeğini kendisinin yemek istemesi, babasının tahterevalliyi eliyle indirip kaldırdığını gören çocuğun, oturmak yerine babası gibi elini kullanması gibi daha pek çok örnek verilebilir. İşte bu taklit özelliği çocuğa her alanda verilebilecek eğitimler için ebeveynlere harika fırsatlar sunmaktadır.

Özellikle din eğitimi açısından verilmek istenen pek çok fiil ve tutum sadece aile

¹⁶³ Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8, 2013, ss.973-984.

¹⁶⁴ Aydoğan, “Gelişimle İlgili Temel Kavramlar”, s.28.

¹⁶⁵ İlhan Topuz, *Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2003, s.16.

¹⁶⁶ Ali Kuşat, “Bilimsel Gelişim Açısından Din-Fıtrat İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.15, 2012, ss.42-43.

bireylerinin uygulamaları vesilesiyle çocuğa kazandırılabilir. Çocukların küçük yaşta dine ilgi duyduklarını ve ebeveynlerini taklit ettiklerini gözlemlemekteyiz. Çocuklar büyüklerin dini söz ve davranışlarını tekrarlar ve kendilerine model alırlar. Tekrarladıkça öğrenmekte ve alışkanlık kazanmaktadırlar. Taklitle başlayan dini norm ve kurallar ileriki yaşlarda kabul görüp derinleşerek yaşantıya dönüşmektedir. Babanın ya da annenin, dedenin veya ninenin yanında başlayan ibadet, dua, tekbirler, salavatlar çocuğun ruhunda derin izler bırakır.¹⁶⁷ Özellikle namaz ibadetinin kazandırılmasında çocuğun taklit beceresi ebeveynler için önemli bir eğitim yöntemidir. Sevilen kişiyi taklit etmek istenmesi psikolojisinin ortaya çıkardığı bu yetenek çocuğun dinî ahlak biçimini içselleştirmesinde büyük bir basamaktır. Taklitle başlayan bu dinî tecrübeler kişilerin kabiliyetiyle zamanla derinleşerek bireyde içselleşmeye başlayacaktır.¹⁶⁸

Çocuklarda bilişsel gelişimin artmasıyla irade düzeyi gelişmektedir. İradenin harekete geçmesiyle dinî pratiklerin alışkanlık haline gelmesinin yanında çocuğun neyin neden yapıldığını kavraması da mümkün olmaktadır.¹⁶⁹ Bireyde taklit duygusuyla beraber merak duygusu da gelişmektedir. Doğduğu andan itibaren yeni yurdu olan dünyayı tanımak isteyen insan henüz bebekken etrafını dikkatle izler, ses gelen tarafa hemen bakışlarını yöneltir ve her yeri ellemeyi, her şeyi tatmayı ister, çünkü merak etmektedir.¹⁷⁰ Her çocuk merak duygusuyla dünyaya gelmiş olmakla beraber aralarında yöneldikleri alanlarda farklılıklar oluşmaktadır. Bu sebeple her çocuğun etrafındaki eşya veya olaylara karşı tavrı farklı olmaktadır.¹⁷¹ İşte bu noktada çocukla muhatap olan büyüklerin çocuğun merak ettikleri alanlara dikkat ederek, bu alanlarla ilgili derinlik ve zenginlik kazanmalarına katkı sağlamalıdır.¹⁷² Bu farklı eğilimler pek çok alanda ortaya çıkan duygulara işaret etmektedir. Duygu ise, bireyin yönelimlerini, ilgi ve meraklarını gösteren iç yaşayışlardır. Duygular insanın fiillerini düzenlerken aynı zamanda onların ortaya çıkmasında da rol oynamaktadır. Duygular temel olarak bencil duygular ve ideal duygular olarak ifade edilebilmektedir:

Bencil duygular, kişinin kendisini beğenmesi, oyun, eğlence, mal-mülk, huzur, mutluluk gibi duygulardır. İdeal duygular ise din, vatan, millet, ilim gibi aşkın idealleri gerektiren duygulardır.

¹⁶⁷ İsmail Sağlam, “Okul Öncesi Eğitimde Taklit Etkinleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C.9, S.9, 2000, ss.1-4.

¹⁶⁸ Bozkurt Koç, “Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.31, 2008, s.53.

¹⁶⁹ Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitimde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Bsk., Ankara, 2014, s.114.

¹⁷⁰ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, 7. Bsk., İstanbul, 2015, s.404.

¹⁷¹ Sema Soydan, “Çocuklarda Merak Duygusunu Uyandırmada Montessori Öğretmenlerinin Kullandıkları Stratejiler”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.25, 2013, s.283.

¹⁷² Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.225.

Bütün duygular insanın içinde saklıdır ve değişik şekilde dışarıya yansır. Ortaya çıkmasında aile, okul, hayatta karşılaşılan tecrübeler gibi farklı faktörler etkili olmaktadır.¹⁷³ W. James'in de ifade ettiğine göre “duygu, dinin ilk ve derin kaynağıdır.”¹⁷⁴

Çocuk, zihni ve ruhu dine yönelik bu ilgi ve merakla özellikle Allah'la ilgili bilgiler edinmek ister. Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalara göre 5-6 yaşına gelen çocukların Allah kavramını kendilerine göre somut ifadelerle kavramaya çalıştıkları bilinmektedir.¹⁷⁵ Hatta bu durum onların çeşitli sorularıyla aileleri zorlayabilmektedir. Örneğin, 5 yaşındaki bir çocuk, akşam yemeğini hazırlayan annesine; Tanrı akşam yemeğinde ne yer diye sormuş. Annesi Tanrı akşam yemeği yemez diye cevaplamış. Akşam yemeği yemediğine göre kahvaltı yapıyordur öyleyse diye devam etmiş çocuk. Annesi kahvaltı da yapmaz deyince, çocuk; hayret doğrusu, yemeden nasıl bu kadar güçlü olabilir? Şeklindeki bir diyalog, yapılan çalışmalarda yer almıştır.¹⁷⁶ Bu tarzda sorular sormaları çok doğal, hatta olması istenilen durumlardandır. Çünkü çocuklar kendi zihin ve fikir dünyalarının ihtiyacı olan konuları sormaktadırlar. Bu durum özellikle aileler için çocuklarını anlamalarına katkı sağladığı gibi onlara dinî bilgiler kazandırabilecekleri çok özel anlara da ev sahipliği yapmaktadır. Nasıl bir çocuk acıktığını ifade ettiğinde annesini zorlamadan yemeğini yerse, bu sorular sorulduğunda da çocuğun alıcıları açık demektir. Sorular karşında ailenin tutumu çok önemlidir.

Ziya Gökalp'in Limni ve Malta mektupları adlı eserinde “Çocuklar her şeyi anlamak isterler, sorarlar fakat bizde ekseriya ana ve babalar çocuğun bu suallerine kıymet vermezler. Ona baştan savma cevaplar verirler. Bu iyi değildir. Bilakis çocuğun bu sorularından istifade ederek, ona sorduğu şeye dair doğru bilgiler öğretmelidir. Bir çocuk daima suallerine baştan savma cevaplar alınca, yavaş yavaş artık hiçbir şeyi merak etmez, sormaz olur; çünkü evvelden suallerine aldığı cevaplar ruhunu doyurmaz.”¹⁷⁷ şeklindeki bu izahı da dikkate şayandır. Burada değinilmesi gereken önemli bir mevzuda, ailelerin bu sorular karşısındaki tutumlarının nasıl olması gerektiği konusudur. Çocukluk döneminin en temel özelliği olan soru sorma ikinci yaşta başlamakta dördüncü yaşta en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Çocuk soru sorarken neyi öğrenmek istediği düşünülmeli ve sadece sorunun cevabı verilmelidir. Cevap vermekte gecikmemeli fakat bir solukta da akla gelen bilgiler aktarılmalıdır. Çocuk belki sorusunun cevabını biliyordur ama en güvendiği kişiye sorarak yakın ilişki kurmak isteyebilir. Kurulan ilişki ile çocuğa zarar verecek uzak ilişkilerden de korunması sağlanır.

¹⁷³ Cihandide, *Okul öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, ss.58-60.

¹⁷⁴ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, 2. Bsk., İstanbul, 2014, s.137.

¹⁷⁵ Mustafa Tavukçuoğlu, “Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.14, 2002, s.53.

¹⁷⁶ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?* Timaş Yayınları, 39. Bsk., Ankara, 2016, s.106.

¹⁷⁷ Gamze İnan Kaya, “Eğitimde Merak ve İlgi”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.13-2, S.25, 2016, s.107.

Çocuğa verilecek cevaplar gerçekçi olmalı, yapmadığımız şeylerin, acelece söylediklerimizin çocuğun kıyasından geçerek ilişkiye zarar ve güven kaybı vereceği bilinmelidir.¹⁷⁸

Bu bilgilerden hareketle çocuğun soruları karşısında yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir:

- a. Sadece sorduğu soruya cevap vermek.
- b. Cevapları doğru ve acele etmeden vermek.
- c. Anlaşılır cümleler kurmak.
- d. Samimi ve içten davranmak.
- e. Söz ve davranış birlikteliğini sağlamak.

1.4.2. Din Dilinin Doğru ve Etkin Kullanılması (Metafor Örneği)

Her dinin kendisine ait kavramları olduğu gibi Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerini temel alan İslam dininin de sevap, günah, dua, secde, rükû gibi terminolojik olarak kullandığı kavramları vardır. İşte bunlar, İslam dininin muhataplarına ulaştırmayı hedeflediği değerleri, alıcısına hitap ederken kullandığı din dilidir.¹⁷⁹ Kişinin iç dünyasının oluşmasında, düşüncelerinin gelişmesinde dilin önemi büyüktür.¹⁸⁰ Bu dil, bir dini anlamada ve anlatmada kullanıldığı için doğru yerde doğru şekillerde kullanılması gerekmektedir. Özellikle çocuklar muhatabımız olduğunda onların seviyesi gözetilmeli ve kafa karışıklarına sebep olunmamalıdır. İlk çocukluk denilen 2-6 yaş arasında çocuklar sevap, günah, melek, cennet, cehennem gibi elle tutamadıkları, gözle göremedikleri soyut kavramları anlayamazlar ancak etraflarından duydukları bu kavramların ne olduğunu bilmek isterler. İşte bu noktada büyüklere düşen çocukların sorularını zihinsel gelişimlerine uygun olarak cevaplamaktır.¹⁸¹ Son çocukluk döneminde ise çocuk zihni geliştikçe din ile zihin arasındaki bağ da kuvvetlenmektedir ve çocuk kavramlara karşı olumlu veya olumsuz gibi değerlendirmeler yapabilmektedir. Örneğin; 10-12 yaş arası çocuklarda cennet; güzellik, iyilik, bolluk, huzur gibi kavramları çağrıştıırken, cehennem ise kötü ve ateşin yakıcılığını çağrıştırmaktadır.¹⁸²

Özellikle dinî meselelerin anlatımında konunun daha iyi, daha kolay ve anlaşılır olarak aktarılması noktasında benzetme yöntemi ortaya çıkmakta ve birçok ayette müminlerin ve

¹⁷⁸ Sümeyra Bilecik, "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkileri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.15, S.33, 2017, ss.9-10.

¹⁷⁹ Ahmet Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.17, 2008, s.153.

¹⁸⁰ Salih Aybey, "Din Eğitiminde Verimliliği Sağlayan Önemli Bir Etken: Din Dili", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.23, S.1, 2018, s.170.

¹⁸¹ Eyup Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, S.1, 2004, s.213.

¹⁸² Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Boğaziçi Yayınları, 3. Bsk., İstanbul, 2012, s.183.

kafirlerin durumu bu şekilde dile getirilmektedir. Örneğin İbrahim süresi 18. ayette “Rablerini inkâr edenlerin/küfre sapanların durumu şudur: Onların yaptıkları (iyi) işler, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu bir kül (yığının)a benzer. (Onların) kazandıklarından hiçbir şey ellerine geçmez. İşte, (haktan) uzak olan sapıklık budur.” buyurularak soyut olan inkâr kavramı, kazanılan şeyleri uçurup yok eden aşırı rüzgâr ile anlatılmıştır. Ankebut suresi 41. ayette ise “Allah’tan başka (sığınacak, bağlanacak) veliler edinenlerin durumu, tıpkı kendisine (ağdan) bir ev edinen örümceğe benzer. Halbuki evlerin en zayıfı, elbet örümcek ağıdır, keşke bilselerdi!”¹⁸³ buyurularak dost olarak haktan başkalarının seçiminin kişiye bir faydasının olamayacağı somut bir ifadeyle dile getirilmiştir. İşte bu yöntemler geliştirilip, çoğaltılarak özellikle çocuklara verilecek olan din eğitiminde kullanılmalıdır.

Her şey tek bir anlatımla ifade edilmez, bazen iki dillilik gerekir. Bu farklı ifade tarzları geliştirmenin de bir yoludur. Örneğin suyun renginin ne olduğu konusunda bir renk söyleyemeyip şeffaf demek mümkünse de Cüneyd-i Bağdâdî’nin söylediği gibi “suyun rengi camın rengidir” şeklinde ikinci bir dil de kullanılabilir.¹⁸⁴ Hatta bu dil belki de daha kapsayıcı daha anlaşılır olmaktadır. Buradan hareketle, din eğitiminde metafor kullanımı, çocukların soyut düşüncelerini geliştirerek, zihinlerindeki hayallerini besleyip somutlaştırarak daha zengin bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olacağı söylenilebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Etkili ve gerçek bir bağlam kurmak için dinî metinlerin iletişim yönünü bilmek ve metinlerin neyi, nasıl söylediğini anlamak çok önemlidir. Gerçek anlama bağlı bir dil ile metaforik dil arasında uygun bir dil kullanılması gerekmektedir. Aksi halde ifadelerin tam anlamları dikkate alınmayan bir dil kullanımı, agnostisizm ve hatta ateizme yol açabilmektedir. Bu noktalara dikkat ederek, dinin asıl kaynaklarından uzaklaşmadan etkili iletişim dili benimsenmelidir.¹⁸⁵

1.4.3. Din Eğitiminin Sevgi Temelli Olması

Devlet idarecileri-halk, patron-çalışan, öğretmen-öğrenci, ebeveyn-çocuk şeklinde çoğaltabilecek olan alt-üst durumu insan ilişkilerinde daima var olagelmıştır. Hz. Peygamber’in “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, ürkütmeyiniz.*”¹⁸⁶ şeklindeki tavsiyesi hayatın tamamında biz insanlar için yaşam seyrimizde esas alacağımız temel bir

¹⁸³ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzû'l Furkan Kur'an-ı Kerim Meali*, Server İletişim, 8. Bsk., İstanbul, 2010, ss.256-400.

¹⁸⁴ Muallâ Selçuk, “Learning in Encounter: Crossroads, Connections, Collaborations”, *Religious Education*, 2018, ss.2-3.

¹⁸⁵ Zeynep Sayın Çağırın, *Kur'an-ı Kerim'deki Metofoforların Gündelik Dil Felsefesi Açısından İncelenmesi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2020, ss.2-3.

¹⁸⁶ İmam Nevevî, *Riyazü's Sâlihîn*, Erkam Yayınları, C.3, İstanbul, 2013, s.733.

prensip olmaktadır. Beşerî münasebetlerde zorluk çıkartıp, karşı tarafı ürkütmek insanları birbirinden uzaklaştırmaktadır. “Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, elbette onlar etrafından dağılıverirlerdi.”¹⁸⁷ ayeti de dinî iletişimde yumuşak ve sevecen davranılması gerektiğini, yoksa muhatabın uzaklaşacağına işaret etmektedir. Yetişkinlerde bile durum bu şekilde ise çocuklarla olan dinî iletişimde sevgi, yumuşaklık ve kolaylık merkezî kavramlar olmalıdır. Çocuklar sevdikleri unsurlara yaklaşırken, korktukları unsurlardan uzaklaşmaktadır. Bu nedenle çocuklara verilecek din eğitiminde sevgiye dayalı, korkutmalardan uzak bir metot tercih edilmelidir. Böylece başarılı ve kalıcı bir din eğitimi verilebilecektir.¹⁸⁸ Cem Karaca’nın 7 yaşında camide bir amca tarafından azarlanması sonucunda 70 sene sonra camiye dönebilmiş olması ise dinî hususlardaki korkutma, kızma ve azarlama gibi yaklaşımların çocukları olumsuz etkilediği tespitini doğrulayan bir örnek olmaktadır.¹⁸⁹ Özellikle ebeveynin bu noktadaki tavrı ayrı bir önem taşımaktadır. Bireyin sağlıklı bir kişilik oluşturması ve toplum içinde kendisini kabullendirmesi çocukluk çağında ailesinde gördüğü sevgi ile daha kolay ve sağlam bir zeminde gerçekleşmektedir.¹⁹⁰ Çocuklara gösterilen sevgi, psikologlar tarafından “büyüme vitamini” olarak nitelendirilmektedir. Sevgi ile büyüyen çocukların daha sosyal ve aktif oldukları, sevgiden mahrum büyüyen çocuklarınsa fiziksel ve ruhsal sıkıntılarının sevgiyi hissedememekten kaynaklandığı yapılan araştırmalar sonucu bilinmektedir.¹⁹¹ Her konuda bizlere örnek Hz. Peygamber, bir gün torunu Hz. Hasan’ı öpmüş. Bunun üzerine yanında bulunan Akra İbni Hâbis: “Benim on çocuğum var, onlardan hiçbirini öpmedim.” demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona hayretle bakıp: “Merhamet etmeyen kimseye merhamet edilmez.” buyurmuştur. Bizler de Hz. Peygamber’in çocukları kucaklayıp öpmesi, dizine oturtması, omzunda taşıyıp okşaması ve onlara kendilerini sevdiğini söylemiş olması gibi çocuğun ruhunu besleyen bir cömertlikle sevgimizi sunmalıyız.¹⁹² Böylece onlar da gelecek nesillere bu güzellikleri taşıyabileceklerdir.

1.4.4. Birlikte Yapma (Sosyal Öğrenme)

Eğitim, öğretene ve öğrenene arasındaki karşılıklı bir süreçtir. Bu ikili ilişkide en kolay ve etkili yöntemlerden bir tanesi de “birlikte yapma”dır. Böylece zaman kaybetmeden ve

¹⁸⁷ Ali İmran, 3/159.

¹⁸⁸ Esra Türk, *Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitime Katkısı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, ss.681.

¹⁸⁹ <https://www.yenisafak.com/gundem/diyanetten-cem-karaca-dersi-247605>, (erişim tarihi: 2.03.2021).

¹⁹⁰ Şule Yüksel Uysal, “İnsan Yetiştirme Sanatının Usta Sanatkârı Hz. Muhammed”, *Peygamberimiz ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s.49.

¹⁹¹ Harun Arı, *Son Çocukluk Dönem, Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motiflerinin Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, ss.33-34.

¹⁹² Yusuf Şen, “Hazreti Peygamberin Merhamet Eğitimi Metodu”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.I-I, 2011, ss.24-25.

derinlemesine bir eğitim verilmesi mümkün olmaktadır. Örneğin bir yemek tarifini aşçı ve yamak birlikte mutfağa girerek uygularlarsa, yamak sadece yemeğe katılacak malzemeleri ve ölçülerini öğrenmekle kalmaz, hangi malzemenin nasıl doğranacağından ilk önce hangisinin kullanılacağına, kaç derecede pişirileceğinden nasıl bir görüntüde olması gerektiğine kadar pek çok şeyi aynı zaman ve mekânda öğrenmiş olmaktadır. Bu tür bir eğitim faaliyetini eğitim bilimciler sosyal öğrenme olarak ifade etmektedir. “Etrafındaki kişi ve olayları izleyerek çevreden öğrenme” olarak tanımlanabilecek olan sosyal öğrenme, insanların çevrelerini gözlemleyerek bazı çıkarımlarda bulunmasıyla kendileri için yararlı ya da zararlı algısının oluşmasıdır. Oluşan bu algı yeri ve zamanı geldiğinde hatırlanmakta ve insan davranışlarına yön vermektedir.¹⁹³

Sosyal öğrenme kuramında kişinin bir fiili öğrenmesinde kendisinin doğrudan etkili olmadığını, etrafındaki kişileri izleyerek çoğu şeyi öğrenebileceği savunulmaktadır. Dinî duygunun gelişmesi de sosyal öğrenmeyle dinî tecrübeler edinmekle kuvvetlenmektedir. Duygusal davranışlar öncelikli olarak erken yaşlarda ve aileden öğrenilmektedir. Ailede alınan din eğitimi, bireyin daha sonraki öğrenmelerinin de zeminini oluşturmaktadır. Dinî davranışların kazanılmasında yetişkinlerin taklit edilmesi ve onlarla bütünleşme, bireyin duygularında olumlu gelişmeler meydana getirmektedir.¹⁹⁴

Çocuğun eğitiminde güzel sonuçlar elde etmek için kullanılan metotları destekleyen bir başka unsur da pekiştireç yani ödüllendirmedir. Örneğin yapılan bir araştırmada %44 oranında kendiliğinden yapılan dinî bir davranış, tespit edilip ödüllendirildiğinden altı ay sonra %96 oranında yapılmaya devam etmiştir.¹⁹⁵ Çocukları sevindirmek ve dinî davranışlarda bir süreklilik kazandırmak için ödüllendirme güzel bir güdüleme aracı olmaktadır. Ancak bu hususta dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Öncelikle bir rüşvet gibi sadece verilince yapılacak bir durum haline getirilmemelidir. Ödüldeki ana amaç, yapılan iyi ve doğru bir davranışın takdire şayan olduğunu hissettirmek ve bunun devamlılığının esas olduğunu vurgulamak olmalıdır. Ödüller sadece maddî değil, manevî olarak düşünülmelidir. Çocuğun ebeveyninden bir aferin alması onun düşünce ve duygularına hitap etmesi bakımından kişilik gelişimini de destekleyecektir.¹⁹⁶

¹⁹³ Mustafa Bayrakçı, “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, 2007, s.199.

¹⁹⁴ Filiz Orhan-Abdullah Dağcı, “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.7, 2015, ss.118-121.

¹⁹⁵ İsmail Sağlam, “Bazı Öğrenme Kuramları ve Din Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, 2009, s.258.

¹⁹⁶ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, ss.146-147.

1.4.5. Din Eğitiminin Çocuğun Hayatıyla Bütünleştirilmesi

Çocukluk dönemi, bireyin çevresini gözlemleyip, yaşadığı toplum yapısını tanıyarak buna uygun davranış ve alışkanlıklar geliştirmeye çalıştığı böylece kişiliğinin şekillendiği bir dönemdir.¹⁹⁷ Çocuklar bu dönemde etraflarındaki olayları dikkatle incelemekte ve zihin dünyasına gerekli bilgileri kaydetmektedir. Böylece hayata dair izlenimlerinden kazanımlar elde etme süreci başlamaktadır. Bu süreç, din eğitimi bakımından değerlendirilmesi gereken bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta hayat merkezli din eğitimi çalışmalarıyla öne çıkan Goldman, çocuklarda dinî gelişim konularındaki çalışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Goldman'a göre çocuklara verilecek din eğitimi yaşam merkezli olmalıdır. Çünkü çocuklar dinin gerçek yapısını henüz kavrayabilecek anlayışta değildir. Bu sebeple kendilerine verilecek olan bilgileri anlamamaları veya yanlış anlamaları gibi durumlarla karşılaşılabilir. Bunları önlemek için öncelikle çocuğun hayatını doğrudan etkileyen konularla din eğitimi başlanılmalıdır.¹⁹⁸ Hayattan ayrı hiçbir noktası bulunmayan İslam dini özelinde verilecek din eğitiminde yaşam merkezli öğretme yöntemi aslında verilmek istenen din eğitimin doğasında mevcuttur. Yetişkinlerin, çocukları merkeze alarak onlarla yapacakları ibadetler, ahlâkî yaşayışlar zaten çocukların dinî kazanımlarını doğrudan etkileyecektir. Sonuç olarak güzel örnek olmak en kolay ve doğru eğitim metodu olarak burada da karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹⁷ Rahile Öztürk-Mehmet Fidan, "Aile İçi İletişimin, Çocuğun Etkili İletişim Kurma Becerisi Üzerine Etkileri", *Recent Advances in Education and Sport Researches, Gece Kitaplığı*, Ed. Halil Uzun, Ankara, 2020, s.127.

¹⁹⁸ Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi", ss.977-978, 982.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLELERİN ORTA OKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER (ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ)

2.1. Araştırmanın Amacı

Gelişim alanı üzerindeki çalışmalar kişinin yaşamı nasıl algıladığı, hayata bakış açısının nasıl oluştuğu gibi derin meselelerin cevabının çocukluk dönemlerinde saklı olduğunu tespit etmelerinden sonra bu döneme yönelik araştırmalar oldukça artmıştır. Öyle ki, Locke çocuğun zihnini boş bir levhaya benzetirken¹⁹⁹, Rousseau çocuğun zihninin boş olmadığını kendine özgü duygularının ve düşüncelerinin varlığını savunmuştur.²⁰⁰ İslam düşünürleri ise insanın hem gelişmeye açık olarak hem de belli özelliklerde yaratıldığını kabul etmektedir. Örneğin Haris el- Muhasibi' ye göre insan, ruh ve bedenden oluşan bir terkiptir. Aklın kalbe yol göstermesiyle kişi kendisini geliştirebilir. Kişi dünyaya gözlerini açtığında aylardır beraber olduğu annesiyle bu gelişim serüvenine başlamaktadır. Erikson'un Psikososyal Gelişim dönemlerinden 0-6 yaş arasındaki üç dönemde temel sosyal öge olarak anne ve baba daha sonra da okul öncesi öğretmenleri yer almaktadır. Bu dönemde oluşacak olan güven duygusu kişinin özellikle anne ve babasıyla kurduğu samimi ilişkiyle şekillenecektir. Zira bireyin temel güven duyguları, ilk yaşlarındaki deneyimlerinden yansımaktadır.²⁰¹ Bu noktada annenin önemli bir rolü vardır. Bireyin ileride çevresiyle olan münasebetlerinde anne-çocuk ilişkisine yönelik bağları görmek mümkündür. İlk aşamada her şeyi çocuk annesinden öğrenir. Daha sonra çocuğun anneden etkilendiği kadar annede çocuktan etkilenir. Öyle ki, anne ve çocuk arasında sevgiyle kurulan bu ilişkiyle çocuğu eğiten anne aynı zamanda kendini de eğitmektedir.²⁰²

Annenin doğuma kadar yavrusuyla geçirdiği dokuz aylık süreç sadece biyolojik bir olay olarak kalmamakta, anne ve çocuk arasında kuvvetli duygusal bir bağı da kendiliğinden oluşturmaktadır. Bir de buna doğumdan sonra çocuğun öz bakım ihtiyaçlarının anne tarafından karşılanması gerekliliği de eklenince anne ve çocuk arasında zorunlu olarak bir ilişki meydana gelmektedir. Bunu sevgiyle yapan anne, çocuğuyla daima iletişim içerisinde

¹⁹⁹ Ata Demir, "John Locke, David Hume ve Immanuel Kant'da İnanç ve Rasyonalite ", *Bitlis İslamiyet Dergisi*, C.2, S.2, 2020, s.3.

²⁰⁰ Semra Tüfenkçi, Mustafa Çetin, "Rousseau'da İnsan Doğası ve Değerler Eğitimi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.32, 2017, s.489.

²⁰¹ Aslı Kırman, Özcan Doğan, "Anne-Baba Çocuk İlişkileri: Bir Meta-Sentez Çalışması", *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, 2017, s.30.

²⁰² Havva Özkan, *Annelik Kimlik Gelişimi Eğitiminin Primiparların Annelik Rolü Kazanımına ve Bebeğim Algısına Etkileri*, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010.

olmaktadır. Ancak babalar için durum değişmektedir. Çocuklarıyla anne gibi zorunlu iletişimleri olmayan babalar gerek kişisel gerek toplumsal rollerin yanlış algılanmasıyla çocuklarına çok yaklaşmamakta, çocuğun gelişiminde temel faktörün sadece anne olduğu sanılmaktadır. Oysa yapılan araştırmalarda olumlu baba ve çocuk etkileşimlerinin olduğu, bu durumun çocukların duygularını etkili bir şekilde sunma, daha az sorunlu davranışlar yaşama ve sosyal aktivitelerde daha aktif olma şeklinde gelişim özelliklerine pozitif bir şekilde yansıdığı gözlemlenmiştir. Olumsuz baba rollerinin olduğu vakalarda ise çocuklukların ciddi sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Öyle ki bu sorunlar çocuğun dinî gelişimini de olumsuz etkilemektedir. Bu bilgiler ışığında araştırmanın amacı, ailelerin ortaokul çağındaki çocukların din eğitiminde karşılaştıkları problemlerin araştırılmasıdır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Din eğitimi biliminin konularından birisi ailede din eğitimidir. Ailede din eğitime yönelik birçok yapılmış çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortak dili genelde ebeveynlerin neler yapması gerektiği, ailelerin sorumlulukları, çocukların gelişimsel dönemleri ve bu dönemlerin özellikleri, ayrıca çocuklar üzerinde yapılan araştırmalara göre genel sonuçların paylaşıldığı daha çok yöntemsel boyutların ele alındığı çalışmalardır. Bu çalışmalar kuşkusuz ki ailede din eğitiminin temellenmesini sağlayan, din eğitimi biliminin aile boyutunu destekleyen çok kıymetli eserlerdir. Bu araştırma ise ailede din eğitimi alanında yapılan diğer çalışmalarından farklı olarak çocukluk döneminde ailede verilen din eğitiminin kalıcılığını yani verimliliğini araştırmaktadır. Çocuklukta edinilen bilgilerin bireyin ilerleyen yaşlarında hayatında sürdürülebilir olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu sebeple sadece yöntemlerin değil, bu yöntemlerin faydalı olmasının koşullarını, ailelerin çocuklarının din eğitimindeki sorumluluklarını yerine getirme konusunda ne düşündüklerini, nasıl bir yol izlediklerini, çocuklara din eğitimi verilmeli mi, verilmeli ise kaç yaşında başlanmalı ve kimler tarafından verilmeli, çocukların din eğitiminde merak ettikleri konular nelerdir, aileler kendilerini din eğitimi verme konusunda yeterli görüyorlar mı, ailede din eğitimi nasıl daha verimli hale getirilebilir, karşılaşılan problemler nelerdir gibi sorularına da cevap aranması çalışmanın önemini göstermektedir.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma bilinenleri arttırmak bilinmeyenlere ulaşmak için tutulan bir yoldur. Bu nedenle bilimsel araştırmaların nasıl yürütüldüğünü bilmek önemli bir konudur. Bilimsel veriler ile hazırlanan bir çalışma yapılırken uyulması gereken kurallar bulunmaktadır. Bu kurallardan biri de araştırmacının konuyu inceledikten sonra bilimsel yöntemlere ve

tekniklere dayanarak hazırlamasıdır. Yöntem, araştırmacının hazırlamış olduğu çalışma için nasıl bir yol haritası çizdiğini açıklayan kısma denir.²⁰³ Bu bilgiler ışığında okuyucunun araştırmanın yönteminin uygunluğunu, bulguların güvenilirlik ve geçerliliğini değerlendirmesine katkı sağlar. Ailelerin ortaokul çağındaki çocuklarının din eğitiminde karşılaştıkları problemleri ele almaya çalışan bu araştırmanın verileri nitel araştırma yöntemi ile elde edilmiştir. Nitel araştırma gözlem yapma, doküman inceleme, analizler ve benzeri veri toplama yöntemleri ile olay ve olguların gerçekçi bir ortamda bütüncül bir şekilde incelenmesidir. Nitel araştırma nasıl, niçin, ne şekilde gibi soruların cevabını bulmak için kullanılır. Psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilim alanlarının içinde yer alır.²⁰⁴ Çalışmanın hazırlanmasında öncelikli olarak literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak makaleler, kitaplar, sempozyum ve kongre gibi bilimsel çalışmaların yayınları, kurumsal veya bireysel raporlar incelenmiştir. Literatür taraması araştırma sürecinin önemli bir parçasıdır ve neredeyse her bir işlevsel adıma çok değerli katkılarda bulunur. Nitel bir araştırmada yapılan literatür tarama yöntemi yalnızca veri toplama yöntemi yerini dolduracağı gibi diğer veri toplama yöntemleri ile beraber de çalışma yapılabilir.²⁰⁵

Çalışmamızın araştırma bölümünde ise nitel araştırmalarda en fazla kullanılan veri toplama aracı olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme yapmak bilgi toplamanın yaygın olarak kullanılan bir yöntemidir. Görüşme, kişilerin farklı konulardaki düşünce ve inançlarına, davranış ve tutumlarına, öneri, istek ve şikayetlerine göre bilgi elde etmede sıkça kullanılan ve oldukça etkisi görülen bir yöntemdir. Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış şeklinde üç görüşme türünden bahsedilebilir.²⁰⁶

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacı önceden soracağı soruları içeren formunu oluşturur. Görüşmenin gidişatına göre yan ya da alt sorularla kişinin yanıtları açmasını ve detaylandırmasını sağlayabilir. Konuyla ilgili önceden hazırladığı sorularla görüşmeyi gerçekleştirir. Görüşme sırasında soruların soruluş biçiminde ve soruların sırasında değişiklikler yapabilir, soru ekleyebilir ya da çıkarabilir. Sorular görüşülen kişilere aynı sıralamayla sorulur. Görüşme sırasında kişinin soruları istediği şekilde cevaplamasına izin verilir.²⁰⁷

²⁰³ Emrah Dinçer, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yaklaşımları Çerçevesinde Din Eğitimi Biliminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler”, *Kalemname*, C.5, S.9, 2020, ss.186-189.

²⁰⁴ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitapevi, 4. Bsk., Ankara, 2013, ss.42-49.

²⁰⁵ Ranjit Kumar, *Araştırma Yöntemleri*, çev. Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Hasan Atak, Edge Akademi Yayıncılık, 3.Bsk., Ed. Ömay Çokluk, Ankara, 2011, ss.152-153.

²⁰⁶ Kumar, *Araştırma Yöntemleri*, ss.152-153.

²⁰⁷ Kumar, *Araştırma Yöntemleri*, ss.152-153.

Araştırmada veri toplama aracı olarak ailelerin ortaokul çağındaki çocuklarının din eğitiminde karşılaştıkları problemlerin tespiti amacı ile görüşme sırasında esneyebilen soruların görüşmenin gidişatına göre düzenlenmesine ve detaylara girilmesine imkân veren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İlk aşamada araştırma çerçevesinin ve görüşme sorularının belirlenmesine esas teşkil etmesi amacıyla literatür taranmıştır. Sorular hazırlanırken danışman öğretim üyesi, alan dışı uzmanı ve DKAB öğretmenleriyle görüşülmüş, okullardaki ailelerin çocuklarının din eğitiminde yaşadıkları problemlerin neler olduğu konusunda fikirleri alınmıştır. Hazırlanan görüşme formunda anlaşılamayan ya da yanlış anlaşılabilir soruların var olup olmadığının ölçülmesi için üç aile ile pilot uygulama yapılmıştır. Uygulamada bulunan ailelerin görüş ve düşünceleri alınmış, ailelerden gelen geri bildirimlerle görüşme soruları içerik ve dil açısından yeniden gözden geçirilmiş ve danışman öğretim üyesi ile birlikte sorulara son şekli verilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler için farklı eğitim kademesi ve meslek grubunda yer alan, ortaokul çağında çocukları olan 20 aile seçilmiştir. Form Antalya ilinde ikamet eden 20 aileye uygulanmıştır. Görüşmenin daha kapsamlı olabilmesi için sondaj sorularla desteklenmiştir. Araştırmaya katılan ailelere görüşme sırasında verdikleri bilgilerin araştırma amacı dışında hiçbir kurum veya kişi ile paylaşılmayacağı ve araştırma amacının dışında kullanılmayacağı bildirilmiştir. Görüşme sırasında veri kaybının yaşanmaması için ses kaydı alınacağı katılımcılara bildirilmiştir. Görüşmenin ses kaydına alınması görüşme sırasında konuşulan konuların gözden kaçmasına engel olmakta araştırmacıya daha kolaylaştırıcı imkân sunmaktadır. Ses kaydı alınan veriler görüşme verileri olarak yazıya dökülmüştür. Yapılan görüşmelerin ses kayıtlarının çözülmesi sonucunda oluşan veriler de araştırma sorularının cevaplanmasında ve tabloların yorumlanmasında kullanılmıştır. Sorular sıraya konulmuş ve görüşmecilere belirlenen sırayla sorulmuştur. Ailelerle görüşme yüz yüze samimi, karşılıklı sohbet niteliğinde yapılmış, ailelerin de araştırmacıya soru sormasına izin verilmiş, zaman kısıtlaması olmadan gerçekleştirilmiştir. Aileler bu görüşme sırasında şimdiye kadar çocuklarının din eğitimini hiç sorgulamadıklarını, kendilerine bu görüşmenin genel bir yoklama vazifesi yaptığını bildirip memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.

Bu çalışmada elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi farklı disiplinlerde birçok araştırma sorusuna yanıt aramak üzere kullanılan temel bir araştırma aracıdır. İçerik analizi sosyal bilimler alanı içerisinde eğitim bilimleri çalışmalarında tercih edilmektedir.²⁰⁸ Çalışmada nitel sorulardan elde edilen katılımcı ifadeleri içerik analizi neticesinde her soruya ilişkin alt temalar ve kodlar belirlenerek frekans ve yüzde bilgileri ile

²⁰⁸ Hasan Hüseyin Taylan, "Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, 2011, ss.64-65.

açıklanmıştır. Araştırmada ayrıca alt tema ve kodlara ait katılımcı görüşlerinden örnekler verilmiştir.

2.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi, Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini, Antalya ilinde ikamet eden aileler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Antalya ilinin farklı ilçelerinden, farklı gelir seviyelerinden, farklı sosyokültürel düzeyde ve farklı görüşlere sahip 20 aile oluşturmaktadır. Örneklem belirlenirken konu hakkında yeterli incelemeler ve literatür taraması yapıldıktan sonra 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, çocukları ortaokul seviyesinde öğrenim gören aileler dikkate alınmıştır. Ayrıca ailelerin ortaokul dönemindeki çocuklarının din eğitiminde karşılaştıkları problemleri tespit etmek için 5, 6, 7, 8.sınıfta çocukları olan katılımcılar seçilmiş, böylece daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesi hedeflenmiştir. Bu araştırmanın amacının gerçekleştirilebilmesi için, araştırmaya anne ve babaların birlikte katılmasına özen gösterilmiştir. Söz konusu ailelerle görüşme isteğinde bulunarak talepte bulunulmuştur. Görüşmenin ne zaman ve nerede yapılacağı belirlenirken katılımcıya bilgi sorulmuş, katılımcının dikkatinin dağılmayacağı ve kendi isteği doğrultusunda, istediği saatte belirlenmesine dikkat edilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcıya araştırmacı ve araştırmanın amacı hakkında genel bilgi verildikten sonra araştırmaya katılıp katkıda bulunup bulunamayacağı hakkında bilgi alınmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katkıda bulunabileceklerini bildiren aileler ile 2022 yılının ilk yedi ayında bizzat araştırmacı tarafından görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Ailelerin çocuklarına din eğitimi verirken karşılaştıkları problemlerin sebepleri ve ortaokul döneminde yaşananların neler olduğunun katılımcı görüşleri ile açıklanmaya çalışıldığı bu çalışmada iki aşamada ilerlenilmiştir. İlk aşamada, katılımcı görüşlerinden yola çıkarak betimsel nitelikteki sorular grafiklerle incelenmiş, frekans ve yüzde aracılığı ile katılımcı tercihleri belirlenmiştir. Diğer aşamada ise katılımcılara yöneltilen nitel sorulardan elde edilen veriler alt tema-kod ilişki içerisinde içerik analizi ile incelenmiştir.²⁰⁹ İçerik analizi sonucunda her soruya ilişkin alt temalar ve kodlar belirlenerek frekans ve yüzde bilgileri verilmiştir. Araştırmada alt tema ve kodlara ait katılımcı görüşlerinden örnekler verilmiş olup verilen örnekler doğrudan alıntılar aracılığıyla yapılmıştır.

²⁰⁹ Arzu Toker, “Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.51, 2022, s.327.

2.6. Bulgular

Antalya il sınırları içinde ikamet eden, çocukları ortaokul çağında olan katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde elde edilen veriler değerlendirilmiş ve ulaşılan bulgular aşağıda belirtilen başlıklarda sırasıyla ele alınmıştır.

2.6.1. Ailede Din Eğitiminin Gerekliliği

Ailelerin “Çocuklara yönelik din eğitimi konusunda ne düşünüyorsunuz sizce gerekli mi?” sorusuna dönük olarak elde edilen alt tema ve kodlar Tablo 2.1’de verilmiştir

Tablo 2.1 Ailelerin Din Eğitiminin Gerekliliğine İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Gerekli	Dünyadaki amacımız bu	9	45
	Ahlaklı olması	6	30
	Erken yaşlarda daha uygun	5	25
	Vicdanlı olması	4	20
	Bazı önemli değerlere sahip olmak	3	15
	Mutlu olması için	3	15
	Hayatını düzene sokabilmesi	3	15
	Belli bir yaştan sonra	3	15
	Din hayatın kendisi	3	15
	Ahireti iyi olsun	2	10
	Kendini yetiştirebilmesi için	2	10
	Gerçekten kopmamak için	1	5
Gereksiz	Karşıyım	1	5

Buna göre çalışmaya katılan ailelerden 19’u din eğitiminin gerekli, sadece 1 aile ise gereksiz olduğuna yönelik görüş belirtmiştir. Gerekli olduğuna yönelik görüşler incelendiğinde ise en fazla tekrar eden kodun “Dünyadaki amacımız bu” ($f=9$, %45) olduğu belirlenmiştir. Gerekli diyenlerin oluşturduğu bu alt temada ise daha sonra sırasıyla “Ahlaklı olması” ($f=6$, %30), “Erken yaşlarda daha uygun” ($f=5$, %25), “Vicdanlı olması” ($f=4$, %20), “Bazı önemli değerlere sahip olmak” ($f=3$, %15), “Mutlu olması için” ($f=3$, %15), “Hayatını düzene sokabilmesi” ($f=3$, %15), “Belli bir yaştan sonra” ($f=3$, %15), “Din hayatın kendisi” ($f=3$, %15), “Ahireti iyi olsun” ($f=2$, %10), “Kendini yetiştirebilmesi için” ($f=2$, %10) ve “Gerçekten kopmamak için” ($f=3$, %15) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Gereksiz diyen bir kişiye ait kodun ise “Karşıyım” ($f=1$, %5) olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bu alt tema ve kodlara ait aile görüşleri ise analizleri ile birlikte şu şekildedir:

İnsan denilen varlığın önemli özelliklerinden biri onun toplum halinde yaşayan sosyal bir varlık olmasıdır. İnsanlar tarih boyunca toplumlar oluşturup kültür ve medeniyetler kurmuşlardır. Toplumlara birbirinden ayıran en önemli vasıfların başında din ve dil birliği

gelir. Bunun yanında insanların oluşturdıkları din, dil, tarih, edebiyat, sanat, hukuk ve ahlak gibi ortak değerler, ortak duygu ve düşüncelere dayanan bir kültür vardır. Müslüman bir toplum olarak örf ve adetlerin sanat ve edebiyatın ahlak anlayışının zemininde İslam dinin etkisi büyüktür. Doğumdan ölümümüze kadar dini motifle karşılaşırız. Toplumun birliği ve devamı için sahip olduğumuz dini değerlerimizi ve kültürümüzü yeni yetişen nesle aktarmak durumundayız. Bu konuda bize yardım edecek en önemli unsur eğitimidir. Din eğitimi de genel eğitimin içinde önemli bir yere sahiptir. İlk eğitimin başladığı ortam aile fertlerinin çevrelediği ortamdır. İslam dini aile kurmayı teşvik etmiş ve aile fertlerine sorumluluklar yüklemiştir. Çocuk dünyaya fitratı üzere hakkı kabule kabiliyetli olarak doğar. Ailede aldığı din eğitimi ile kimliği oluşur.

Araştırmada ailelerin çocuğa din eğitimi verilmesinin gerekli gördükleri gözlemlenmiştir. Çocuğa din eğitimi verilmesinin temel sebepleri olarak dünya ve ahiret mutluluğu için zaruret olduğu, ömür boyu sürecek olan dini hayatının şekillenmesine zemin oluşturacağı, hayata gelme gayesinin kulluk yapmak olduğu, İslam dininin yaşamın her alanını kuşattığı için gerekliliği, gelenek ve göreneklerden kopmamak için zorunluluğu görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde din eğitiminin insanın temel sorularına (ben kimim, nereden geldim, ölüm nedir, nereye gideceğim ...) cevap bulmasına, insanoğlunun ihtiyaç duyduğu yüce bir varlığa inanma, sığınma ve güven duygusunun tatminine yardımcı olduğunu görmekteyiz. İslam dini bu yüce varlığın Allah olduğunu ve temel soruların cevabının İslam dininde olduğunu bildirir. Yine din eğitiminin kültürün aktarılmasında, Müslümanın dinini öğretmesi ve öğrenmesinde yükümlü olduğu bilincinde olduğunu, dini kavramların doğru anlaşılması ve uygulanması için genç nesle verilmesi gerektiğini görmekteyiz.²¹⁰ Literatürdeki çalışmalara bakıldığında zaman Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye’de Dinî Hayat (2014) isimli araştırmasına göre “Çocuklarımızı İslami hassasiyetlere uygun olarak yetiştiririm” önermesine katılanların oranı %87,1, çocuklarına din eğitimi verilmesi noktasında hassasiyetlerini belirtmişlerdir.²¹¹

“Din eğitimi çocuklar için tabi gerekli insan yaşantısını ömür boyunca belli bir inanca göre şekillendirdiği için hangi din olursa olsun kendi dinini öğrenmesi gerekli.” (A10-Baba)

“Çocuklar için din eğitiminin erken yaşta başlaması en güzel ihtiyaçtır ve gereklidir. Çünkü insanların maddi ihtiyaçları değil manevi ihtiyaçları vardır. Bu sebeple bir birey için çocukların din eğitimi alması gerekli.” (A14-Anne)

²¹⁰ M. Emin Ay, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.172-174.

²¹¹ Ayşe Selin Dokur, Mehmet Emrullah Duran, Hasan Meydan, “Türkiye’de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerine Boylamsal Bir Analiz”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 21, S.2, 2021, s.761.

“Şimdi, din eğitimi gerekli niye gerekli ağaç yaş iken eğilir ilerde belli bir ahlaki kuramları uyması için yaratıcısını bulabilmesi için bunu küçükken vermek gerekir.” (A20)

“Eğer bir din eğitimi verilecekse ki onun da çocuk haklarını gözetecek bir şekilde verilmesi gerekiyor. 12 yaşından sonra verilmeli. Çocuğun bu gelişimsel özellikleri dikkate alındığında 3-5 yaş aralığındaki çocuklara okul öncesi eğitimde din eğitiminin verilmesi uygun değil bana göre.” (A18)

“Din eğitimi tabii gerekli çünkü bir yaşamın bir amacı var ve bu yaşamın amacında din eğitimi oturtulmazsa sonuçlar sıkıntı verir. İstedığımız şey yaşam gayesine uygun olmaz o yüzden din eğitimi de alınmalı bence gerekli.” (A15-Anne)

“Tamamen kişinin hayata tutulması için mutlu olması için başkalarını haklarını gözetebilmesi için yaratılan bütün canlılara merhamet duyabilmesi için en başta da kendi hakikatini kendi var oluş sebebini bilmesi için bu eğitimin verilmesi mutlak şarttır.” (A9-Baba)

“Çocuklara yönelik din eğitimi tabii gerekli ağaç yaşken eğilir çocuklara hani bunu baştan vermek lazım bunun sınırını dozunu iyi bilmek lazım öncelik sevdirmek.” (A10-Anne)

“Din eğitimi gerekli her şeyden önce Müslümanız din ahlak birbiri ile bağlantılı. Çocuklar Allah korkusu olmadan birtakım şeyler de eksik kalıyorlar diye düşünüyorum. Vicdanen yeterli gelişime ulaşmadıklarını düşündüm bence gerekli. (A11-Baba)

“Bence de gerekli en başta Müslüman aileyiz biz çocuklarımıza da dini öğretmek bizim görevimiz bunun için din eğitimi şart. Din eğitimin içeriği güzel ahlak, ibadet topluma faydalı insan yetiştirmek, kendine faydalı, ülkeye faydalı vatana millete faydalı insan yetiştirmek bunların temelin de dini eğitim yatıyor. (A11-Anne)

“Din eğitimi verilmeli her iki cihanın saadeti için de bu dünyada başarılı olması için dini eğitim verilmesi gerekiyor.” (A13-Anne)

“Tabi gerekli neden dersiniz dünyaya geliş gayeniz var yaradılış gayemiz ne amaçla geldik amacımız nedir bunları yaşayarak öğrenmemiz için ilk etapta dinimizi öğrenmemiz gerekiyor. Bu sebeple yaradılış gayemizdeki asıl sebebin Allah inancın olduğunu dinin inancı olduğuna dini inançlar olduğunu çocuklarımıza öğretmemiz gerekiyor.” (A9-Anne)

“Evet gerekli ahlaklı ve vicdanlı olabilmesi için gerekli.” (A8-Anne)

“Gerekli ama en doğrusu da örnek olma yani çocuklara göstererek onlara rol model olarak dini eğitim vermek daha büyük. Şu dönemimiz de gerekli olduğunu düşünüyorum.” (A1-Baba)

“Ben din eğitiminin çocuklar için gerekli olduğunu düşünüyorum. Çocukların kafasını karıştıracak çok şey var artık bu şeyden gerçekte kopmamak için din konusunda da bilgili olmaları gerektiğini düşünüyorum.” (A2-Baba)

Ailede çocuğa din eğitimi verilmesinin gerekçelerinden bazıları da şöyledir; Vicdanlı bir insan olması, din eğitiminin erken yaşlarda başlatılması, ahlaklı, adil, kul hakkına riayetli, anne babaya saygılı, adabımuâşeret kurallarını bilmesi açısından çok gerekli olarak görülmüştür. Bireyin çocukluk döneminde aldığı din eğitiminin hayatının sonraki dönemi için hazırlık olduğu bilinmelidir. Çocukta aşamalı olarak gelişen benlik bilinci gibi din kapasitesi de aşamalı olarak gelişir. Temelin doğru atılması sağlam zemin üzerine inşa edilmesi gerekir. Çocukluk dönemi kimlik ve kişilik oluşumunda kritik dönemdir. Bu dönemde karakterine işleyen yanlışlar, kötü huy ve davranışlar sonradan düzeltilmesi zor olan unsurlardır. Çocuğun ruhunda ve zihninde hasar bırakan dini yargıların ve kötü yanlışların etkileri hayatı boyunca sürebilir. Çocuğa verilecek din eğitimi onun hayata anlam verme çabasını kolaylaştıracak, kendisine, ailesine, topluma karşı olan sorumluluklarını bilmesini sağlayacaktır.²¹² Bu bilgilerden yola çıkarak din eğitiminin ilk çocukluk yıllarında verilmesi gerektiğini, bunun Allah sevgisi, bağlanma, güven, dürüstlük, paylaşma, vicdanlı olma, adalet gibi dinin temel özelliklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.

“Din eğitimi çocuklarımız için tabii ki de çok önemli ve gerekli. Onların iyi bir insan, vicdanlı olabilmeleri, ahlaklı, adil olabilmeleri için dünyaya geliş asıl amacımız da bir kulluk vazifemiz olduğu için din eğitimiyle çocuklarımızın eğitimi aynı anda başlamalı.” (A3-Baba)

“Din hayatın kendisi. Elbette gerekli hayatın ta kendisi İslam dini hayatımızın her alanını kuşattığı için günlük beş vaktimizi planlıyoruz ömrümüzü, yılımızı planlıyoruz o yüzden din eğitimi gerekli.” (A5-Anne)

“Mutlaka çocuklarımız geleceğini ahiretini güzel yapabilmesi için dini eğitime ihtiyaç var.” (A5-Baba)

“Bence gerekli almaları gerekiyor en azından anne babaya saygı dini açıdan baktığımızda örf ve adetlerimizde neler yapılması gerektiğini bir adabı muâşeret kurallarını bilmeleri gerekiyor. Bunları ne kadar da olsa biz veremiyoruz.” (A7-Anne)

“Ben din eğitime karşıyım, dinin de istismar edildiğini düşünüyorum. Çok dindar ama ahlaksız insan gördüm. Çocuklarımın öyle olmasını istemem.” (A19-Baba)

Değişen dünyaya ayak uydurup, maneviyatı sağlam, huzurlu ve mutlu bireyler yetiştirebilmek emek ister. Aklını, irade ve vicdanını hür bir şekilde kullanan her alanda

²¹² Sümeyye Sürmen, *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Din ve Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2021, ss.32-37.

muvaffak olabilen ailesine milletine bağlı, ahenkli ilişkiler kurabilen, topluma faydalı bir bireyin yetişmesi, zamanında ve yeterince rehberlik yapılarak sağlanabilir. Erken yaşlarda çocuğa verilen din eğitiminin sevgi, şefkat, merhamet duyguları içerisinde sabır, bilinç ve hoşgörü çerçevesinde verilmesi çocuğun müspet bir kişilik sahibi olmasını kolaylaştırır.

2.6.2. Ailelerin Din Eğitimindeki Prensipleri

Ailelerin “Din eğitimi denilince aklınıza gelen prensipler nelerdir?” sorusuna dönük olarak elde edilen alt tema ve kodlar Tablo 2.2’de verilmiştir.

Tablo 2.2 Ailelerin Din Eğitiminin Prensiplerine İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Uygulamaya Dönük Prensipler	Ahlaklı insan	16	80
	Dinin hayata yansıması (Namaz vb.)	10	50
	Alışkanlık kazanmalı	4	20
	Güzel davranış	4	20
	İman kazandırmalı	3	15
	İyi insan	3	15
	Örnek olma	2	10
Genel Prensipler	Temel din kuralları	9	45
	Yaratıcı inancı	6	30
	Peygamber davranışları	4	20
	Saygı-sevgi	4	20
	Katı olmamalı	2	10
	Ahret inancı	2	10
	Güncel olmalı	1	5
Soyut Prensipler	Dürüstlük	6	30
	Adalet	4	20
	Din sevgisi	3	15
	Sevdirme	3	15
	Hoşgörü	2	10
	Vatan sevgisi	1	5

Buna göre ailelerin görüşleri genel prensipler, uygulamaya dönük prensipler ve soyut prensipler olmak üzere 3 alt temada incelenmiştir. Uygulamaya dönük prensiplere yönelik görüşler incelendiğinde ise en fazla tekrar eden kodun “Ahlaklı insan” ($f=16$, %80) olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bu alt temada ise daha sonra sırasıyla “Dinin hayata yansıması (Namaz vb.)” ($f=10$, %50), “Alışkanlık kazanmalı” ($f=4$, %20), “Güzel davranış” ($f=4$, %20), “İman kazandırmalı” ($f=3$, %15), “İyi insan” ($f=3$, %15) ve “Örnek olma” ($f=2$, %10) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Genel prensiplere yönelik görüşler incelendiğinde ise en

fazla tekrar eden kodun “Temel din kuralları” (f=9, %45) olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bu alt temada ise daha sonra sırasıyla “Yaratıcı inancı” (f=6, %30), “Peygamber davranışları” (f=4, %20), “Saygı-sevgi” (f=4, %20), “Katı olmamalı” (f=2, %10), “Ahiret inancı” (f=2, %10) ve “Güncel olmalı” (f=1, %5) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Son alt tema olan soyut prensiplere yönelik görüşler incelendiğinde ise en fazla tekrar eden kodun “Dürüstlük” (f=6, %30) olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bu alt temada ise daha sonra sırasıyla “Adalet” (f=4, %20), “Din sevgisi” (f=3, %15), “Sevdirme” (f=3, %15), “Hoşgörü” (f=2, %10) ve “Vatan sevgisi” (f=1, %5) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Söz konusu bu alt tema ve kodlara ait aile görüşleri analizleri ile birlikte şu şekilde sıralanabilir:

Din ve eğitimin ortak noktası topluma iyi ve yararlı bireyler yetiştirmektir. İslam dininin eğitiminde vahyin ilk geldiği günlerden itibaren Kur'an ve Hz. Peygamberin eğitimine bakıldığında dinin bir yaşam biçimi olmasının arzu edildiğini görmekteyiz. Kur'an da bazı ayetlerde bu konuya temas edilmiştir. “Allah sizi analarınızın karnından hiçbir şey bilmezler olarak çıkardı. Size kulak, göz, kalp verdi. Umulur ki şükredersiniz.”²¹³ Hiçbir şey bilmez bir varlık olarak yaratılan insan kendi istek ve iradesi ile kazandığı nitelikler sebebiyle şükrederek bir kemale (olgunluğa) erişebilmektedir. Eyleme dönüşen bu nitelikler insanı “yaratılmışların en üstünü” yapabilmektedir. İnsanın duyma, düşünme ve inanma istidadına sahip olması, duygular ve düşünce unsurları beraberce dini hayata istikamet tayin ederler. Bireyin ilahi bir güce bağlanması manevi yanını besleyen bir gıda olup kendi kontrolünü sağlamasını, ilahi kelam içinde mevcut bilgiler ve talepler doğrultusunda yaşantısını düzenlemesini kolaylaştırır.²¹⁴ Araştırmaya baktığımızda, ailelerin çocuklarına verdikleri din eğitiminin temelinde onların ahlaklı, vicdanlı, yalan söylemeyen, yaratılmış bütün mahlukata merhametli, duyarlı, şefkatli, dürüst ve saygılı kimseler olmalarını sağlayacak prensipler bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmalara göre, dinin manevi bir haz, heyecan ve dinamizm kaynağı, maddi, manevi sıkıntıların teselli ve huzurun çaresi, sevgi, merhamet, kanaat vb. beşerî erdemlerin mümessili olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz bir toplumun güçlenmesi ve devamında bireylerin ahlak ve fazilet duygularının güçlü olmasının önemi büyüktür. Toplum olarak büyük başarıların kazanılıp huzur ve refah içinde yaşanılmasında din ve ahlak yegâne dayanak ve sığınaktır. Topçu'nun şu tespiti bu meseleyi daha anlamlandırmaktadır: “*Nitekim en az kırk yıldan beri Avrupa ile Amerika'ya binlerce hatta on binlerin sayısına giren talebe gönderip buralarda yetiştirdiğimiz halde bunları memleketin maddi huzuru ve selametine faydalı olamamıştır, demekten daha tok ve daha doğru bir söz*

²¹³ Nahl,16,78

²¹⁴ Ayşenur Kandil, *Kişilik Bütünlüğü Sağlamada Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşünün Rolü*, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bayburt, 2021, ss.2-49.

olamaz. *Bu bir ahlak meselesidir. Öğrenmek zekanın, yapmak ahlakın işidir.*” Dinin temelinde bireyi ahlaken ve ruhen sağlamlaştırmak, görev ve sorumluluklarını bilen, yerine getiren, ailesine ve topluma faydalı bir kişi haline getirmek vardır.²¹⁵

İnsan ahlaki davranışları bilerek doğmaz. Çocukların iyi eğilimleri geliştirilmeli, kötü eğilimlere teslim olmamak öğretilmelidir. Ahlak eğitimi kalbe, zekâyâ, iradeye hitap etmelidir. İradesini kuvvetlendirmek için istenilen davranışlar takip edilmelidir. Takibi yapılmayan kurallar iradenin zayıflamasına yol açar. Her istediği yapılan çocuk ahlaken olgunlaşamaz.²¹⁶ Çocuklar gözlemleyerek ve sevdiği kişileri taklit ederek ahlaki tutum ve davranışları öğrenir. Bu süreçte çocuğu doğru ve yanlış hakkında bilgilendirmek oldukça önemlidir.

“Vicdan. Merhametsiz insanın dini olur mu, önce ahlak gelir.” (A19)

“Özellikle imanla ilgili esaslar en başta daha sonra ibadet ve ahlaki boyut yani hepsi birbirini tamamlar. İtikatla ilgili konu onlar önemli yani prensip olarak. Önce ahlakla başlaması lazım. Daha sonra ibadetler.” (A13)

“Toplumsal ahlak kurallarının günah ve sevap diye verilmesi bence korkutucu etik kurallar şeklinde öğretilmemeli. Vicdan merhamet duyguları insani olarak gelişmeli. Din eğitimi verilmiş çocukların yalan söylediklerini ahlak dışı davranışlarda bulunduklarını görüyoruz. Yani demem o ki tabulaştırılmamalı.” (A16)

“En önemli prensip ahlak kuralları yalan söylememek, hayvanlara merhamet ve şefkat, büyüklere sevgi ve saygı görgü kuralları bunların hepsi din prensipleri.” (A14-Anne)

“Ben mesela çocuğuma ilk önce ona aşılammam gereken dürüstlük yani dürüst bir insan ortamda adaleti sağlar dürüst olduğu için hak yemez.” (A4-Anne)

“Temelde sevgi saygı olmalı temel dozlar bu olmalı yani zorlayarak değil bizim çocukluğumuzda öyle değildi mesela bir noktada nefret ettim o konuma getiriliyordum. Çünkü sadece tek bir doğru varmış gibi baskılama şiddet uygulamak ters tepiyor çocuk için de hem duygusal hem zihinsel olarak farklı yorumlar yapabiliyor.” (A12-Baba)

“Din eğitimi denilince aklıma ahlak eğitimi ile başlamak lazım bence. Tabi ki belli rutin alışkanlık haline gelmesi gereken ibadetler var ki bunun insana çok uzun vadede kazandıracağı şey var. Dolayısıyla hani bu ibadetlerin de alışkanlık hale getirilmesi lazım.” (A10-Anne)

²¹⁵ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi* Akçağ Yayınları, 3.Bsk., Ankara, 2015, ss.127-129.

²¹⁶ Mehmet Zeki Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmesindeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, *Kadın ve Aile Sorunları Sempozyumu (2-3 Mayıs 2014)*, Dizgi Ofset, Ed. Şemsettin Kırış, Konya, 2015, ss.80-82.

“Önce güzel ahlak benim din eğitimin en büyük yarar sağlamayı düşündüğüm şey güzel ahlak yani genel tabirle Allah’ı, Kur’anı kerimi bilmesi işte büyüklerine saygı küçüklerine sevgi ibadetlerini yapması aslında vatan sevgisi de din eğitimiyle birlikte veriliyor. Çünkü bizim dinimizde vatanını sevmek var prensip olarak.” (A11-Anne)

“Din eğitiminin içinde zaten İslamiyet dininin kendi kuralları var. Bunlara uyulduğu zaman, yerine getirilmeye çalışıldığı zaman zaten o prensipler, ahlaki değerler oturmuş olacak.” (A11-Baba)

Araştırmada ailelerin din prensipleri arasında Allah’ın koymuş olduğu kurallar ve ibadetlerin olduğunu, bunların içselleştirilerek devamının sağlanması gerektiğini söylediklerini görüyoruz. İbadet, Allah’a kulluk etmek, onun rızasını kazanmak için bağlılık göstermek, saygı duymak niyetiyle belli zamanlarda ve şekillerde yapılan davranışlardır. Temel ibadetlerin başında namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek vardır. Bunun yanında Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan her güzel davranış, ibadet olarak kabul edilirken yanlış olduğu için kaçınılan her eylem de ibadet kapsamındadır. “Bir muallim olarak gönderildiğini” ifade eden Hz. Peygamber, “çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namaz kılmasını öğretiniz.”²¹⁷ diyerek anne babaya ibadetlerle ilgili bilgilerin taraflarından verilmesini tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili alan yazına bakıldığında, yapılan bir araştırmada öğrenci ve velileri üzerinde gerçekleştirilen bir anket sonucunda velilerin %91,9 gibi büyük kısmının çocuğunun ibadetlerini yapan bir birey olmasını istediklerini görmekteyiz.²¹⁸

İbadet bireysel olduğu kadar toplumsal bir olgudur. Yüce ve kudret sahibi bir yaratıcıya inanma kişinin hayatına anlam ve amaç kattığı gibi onu manevi olarak da her türlü hayatın meşakkatlerine ve sıkıntılara karşı da güçlü kılar. İbadet zorluklara karşı sabrı, tahammüllü olmayı, hoşgörüyü, büyüklere ve yaşlılara sevgi ve saygıyı, toplumsal değerlere karşı duyarlı olmayı, haksızlık etmemeyi, insanlara ve doğaya iyi davranmayı kısacası iyi bir insanı öğretir ve ögütler.²¹⁹

“Allah’ın koyduğu kanunlar. O kanunları nasıl hayatımıza tatbik edebiliriz küçük yaşta çocuklara bunu yerleştirirsek ilerdeki yaşlarda da bu temel iyi atıldığı zaman bunun faydasını görecekler.” (A9-Baba)

“Bu prensipler kanun, kural ve hakikatler, ibadetler ve ahlak unsurları diye gider.” (A9-Anne)

²¹⁷ Ebu Davud, Salat, 25.

²¹⁸ İsmail Sağlam, *İbadet Eğitimi Öğretimi ve Metotlar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2002, s.158.

²¹⁹ Fatih Mehmet Aşıkkutlu, *Kur’an da İbadet Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020, ss.51-60.

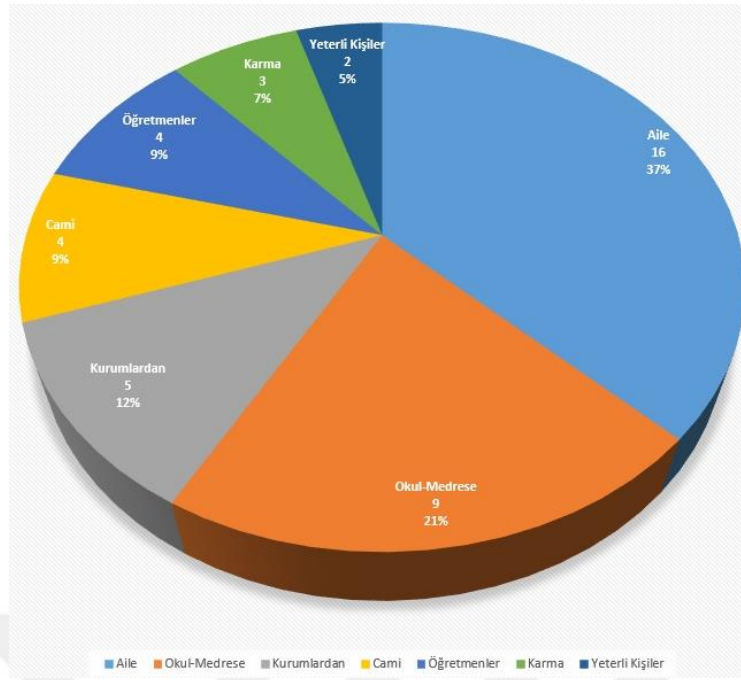
“Kurallar Allah’ın koymuş olduğu kurallar kaidelerdir. Hoşgörü, sevdirmek, sevdirek istetmek daha doğrusu merak uyandırarak prensipler çoğaltılabilir. İlk aklımıza gelen hoşgörülü olması gerekiyor.” (A5)

“Çocuklara verilmesi gereken şeyler söz konusu olduğu için öncelikli olarak direk ritüeller değil önce Allah sevgisi, peygamber sevgisi, bir yaratıcının varlığını illaki öğrenmesi gerekiyor. Ahlaki şeyler çok önemli diğer insanlarla ilişkisi, hak ve hukuk meselesi, kul hakkını iyi öğretmek gerekiyor ilk olarak ahlaki olarak başlamak gerekiyor.” (A6-Anne)

“İçselleştirmek, sevdirmek, güncellemek özellikle güncelleştirme çok zor kendi adıma da kendi çocukluğuma baktığım zaman bunu görüyorum. Neden yapacağım belli değil o an da anlayamıyordum edemiyordum. Çocukları ikna edemediğimi düşünüyordum evet buradaki içselleştirmek ve güncellemeyi kolaylaştırdığımız da herhâlde daha çok oturur diye düşünüyorum.” (A1-Anne)

“Bir kere yaratıcı inancı çok sağlam verilmesi lazım. Elçi ve Kuran’ın ana mesajı çok sağlam olması gerekiyor. İslam’ın ilk indiği dönem gibi yaratıcı ve ahiret inancı onun arkasından uygulamalar sonra iman kısmı prensip olarak sonrasında da bunun pratiği günlük hayattaki yansımaları. Bu çocuğun yaşına göre ve yapma kabiliyetine göre namazdan tutunda başta Kuranı Kerimin mesajı ne sonra diğer uygulamalar.” (A2-Anne)

Ailelerin çocukların din eğitimi prensiplerinde Allah sevgisi, Peygamber sevgisi ve ahiret inancını öncelediklerini görüyoruz. Katılımcılardan (A6-Anne) dini ritüellerden önce çocuğunun Allah’ı sevmesi, Peygamberini tanımasını bunların sonucunda hak ve hukuk gözetiminin, kul hakkının önemli olduğunu dile getirmiştir. (A2-Anne) de benzer bir şekilde imanın önemine ve sonra pratiğe dökmenin gerekliliğine vurgu yaptığını görmekteyiz. Allah’ı bilmek ve tanımak, kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmek bir kişinin mü’min olmasının ilk şartıdır. İlk çocukluk döneminde çocuk düşünmeden, şüphelenmeden, itiraz etmeden inanmaya hazırdır. İnanç duygusunun temelinde Allah sevgisi ve korkusu bulunmaktadır. Çocuğa öğretilecek iman esasında da Allah sevgisi esas olmalıdır diyebiliriz. Burada tedricilik metodu çok önemli olup kolaydan zora doğru azar azar, derece-derece ilerlenmelidir.

Şekil 2.1 Ailelerin Din Eğitimi Alma Ögeleri

Ailelerin “Sizce çocuk din eğitimini nereden almalı?” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Şekil 2.1’de verilmiştir. Buna göre aile görüşleri incelendiğinde en fazla tekrar eden kodun “Aile” ($f=16$, %37) olduğu belirlenmiştir. Daha sonra sırasıyla “Okul-Medrese” ($f=9$, %21), “Kurumlardan” ($f=5$, %12), “Cami” ($f=4$, %9), “Öğretmenler” ($f=4$, %9), “Karma” ($f=3$, %7) ve “Yeterli kişiler” ($f=2$, %5) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Söz konusu bu kodlara ait aile görüşleri ise şu şekildedir:

“İlk olarak aileden ama sonrasında kurumlardan almalı. Şimdi bir insan bir şeyin doğruluğunu hem ilmiye olarak hem bilimsel olarak hem ilkesel olarak köklerinden gelen bazı bilgilerle tasdik etmek ister. Bunları duyduğunu gördüğünü okulda ne alırsa tam bir inanç oluşmuş olur ama birinden biri eksik olursa çocuğun inancında sıkıntı yaşayabilir” (A15)

“Bence aileden almalı. En etkilisi bence ailedir.” (A20)

“Okuldan ve camiden alabilir. Güvenilir imam bulursa.” (A19-Anne)

“Okuldan almalı. Din kültürü dersinden almalı. Ama bu noktada öğretmenleri de çok önemli müfredat dışına çıkmamalı”. (A16)

“Elbette ailesinden almalı temeli oradan almalı çünkü burada 0-6 yaş dönemin de çocukların en kolay en fitri öğrenimleri yaş dönemleri olduğu için anne babadan almış olduğu din eğitimi onu temel taşı olacak sonrasında ise çevrede özellikle öğretmenlerinden onun rol model alacağı öğretmenleri ve sonrasında bunun desteği olan yaş seviyesi almalı.” (A14)

“Okul evde başlar. Aileden alması gerekenlerin bir kısmını alması gerekiyor ama çevresel sosyal olan şeyleri de okuldan hani camiden de alması gerekir.” (A7-Anne)

“Temeli ailede alıp uygulamayı da ailede görmesi lazım. Akabinde de daha profesyonel okulda pekiştirmeli aileden yetinmemeli okuldan öğretmenler özel kuran kursları olur seviyede yükseltilmeli.” (A13)

“İlk eğitimi ailede almalıdır. Devamında devletin kurumları çerçevesinde almalıdır. Çünkü orada çocuk büyüdükçe daha da detaylandırılır, örneklendirilir.” (A12)

“Anne ve baba, çevrede kabul görmüş diyelim dini yetkinliği olan kanat edebileceğimiz dini bilgisi olan insanlardan almalı. Önce anne ve babadan almalı. Çocuklara örnek olmalı anne ve baba öncelikli olarak evde başlar sonra yurttan bu şekilde olmalı. Ondan sonra din eğitimi okulda başlar okulla beraber devam etmeli. Din eğitiminin hep olması lazım.” (A11)

“Ben isterim ki okullardan alsın. Ama şu an imkân dahilinde değil de ama böyle bir seçenek olsa gönderirim.” (A7-Baba)

“Bence çocuk sevdiği yeren almalı en iyi besleneceği yer neresiyse o yüzden bir yere bağlamamak lazım. Çocuk nerde mutlu olacaksa onu nerde daha iyi hazmedecekse severek orda almalı bence.” (A1-Baba)

“Kurumlardan almalı bence, derslerin içinde zorunlu olmalı tabi nasıl yapacak diyanet bu kadar bozuk bir kitle varken zor ama zorunlu olması gerekiyor.” (A2-Baba)

Katılımcıların çocuklarının din eğitimlerini çoğunlukla aileden daha sonra okul ve cami ile çeşitli din eğitim veren kurumlardan almaları gerektiğine vurgu yaptıklarını görüyoruz. Literatür çalışmalarının çoğu bu konuyu destekler şekilde din eğitiminin ailede verilmesi gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber; “Her çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Bu hal konuşma haline kadar devam eder. Onu ebeveyni Yahudi, Hristiyan, müşrik veya Mecusi yapar”²²⁰ Hadisin içeriğinden insanın yaratılışında iyi ve güzele meyli olduğu anlaşılmakta ve bunun yanında, din eğitiminde en etkin faktörün aile olduğu vurgulanmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle ifade edilmiştir: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”²²¹. Ayette emredilen “ateşten koruma” ebeveynlere ailenin eğitimi, bakımı, kollanması, korunması vb. hususlarda görevler yüklemektedir. Şüphesiz bu vazife, aile büyüklerinin en temel dinî sorumluluğudur. Araştırmada ailelerin çoğunluğunun bu sorumluluğu kendilerinde gördüklerini söyleyebiliriz.

²²⁰ Buhari, “Cenaiz”, 78; Müslim, “Kader”, 23, 25.

²²¹ Tahrim, 66/6.

2012 yılında yapılan bir araştırmada 407 katılımcıya din kimliğinin oluşmasında en çok etki eden faktörün ne olduğu sorusuna 333 katılımcı aile diyerek ifade etmiştir.²²² Yine M. Emin Ay'ın farklı illerden 1000 öğrencinin katıldığı çalışmasında çocuğun dini duygularının gelişiminde ailenin etkisinin büyüklüğüne vurgu yaptığını görmekteyiz.²²³ Yine Şırnak ilinde yapılan bir araştırmada 500 öğrenciye din eğitimlerini kimden aldıkları sorulmuştur. 325 öğrenci din eğitimlerini anne ve babasından aldıklarını söylemeleri dikkat çekmektedir.²²⁴

Amerika'da yapılan bir araştırmada araştırmacının katılımcıya kiliseye ya da dini törenlere gidip gitmediği sorusuna katılımcı "Hayır" diyor, seni böyle mi büyüttüler yoksa sonradan mı koptun dinden sorusuna, "Annem babam beni hiç kiliseye götürmedi bize hiç örnek olmadılar" ifadesi ebeveynin örnekliliği ve bu konuda çocuklarını eğitmesinin önemine vurgu yapmaktadır.²²⁵

Katılımcıların çocuklarının din eğitimini aileden sonra okuldan almaları gerektiğini ifade ettiklerini görüyoruz. Okul, çocuklar için genişleyen bir sosyal çevre olmakla birlikte zihinsel olarak da önemli bir gelişim sürecidir. Birtakım bilgileri ilk kez formal olarak almakta olan çocuklar aynı zamanda anne babalarının yerlerini öğretmen ve arkadaşlarına bırakmaktadır. Okul artık onun için her türlü eğitimi almaya devam ettiği mekandır.²²⁶ %99'unun Müslüman olduğu bir toplumda yaşamaktayız. Kültürümüzün ana unsurunun İslam dini olduğundan yola çıkarak milli birlik ve bütünlüğümüzün korunması için okulun din eğitimi bağlamında görevi bulunmaktadır. Bir bütünlük içinde okul, öğrencilerine İslam dininin getirdiği temel ilkeleri tanıtmakla ve doğru kaynaktan vermekle yükümlüdür.²²⁷ Ailelerin din eğitimi gibi hassas ve önemli bir konuyu en güvenilir eğitim yeri olarak gördükleri okuldan beklediklerini söyleyebiliriz. Bu konuda başta öğretmenler olmak üzere tüm eğitimciler daha iyi bir din öğretimi için öğretimle ilgili yöntem ve teknikleri geliştirmeli öğretim süreçlerini daima analiz etmelidir.

²²² Kılıç, *Dini Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü, (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)*, s.56.

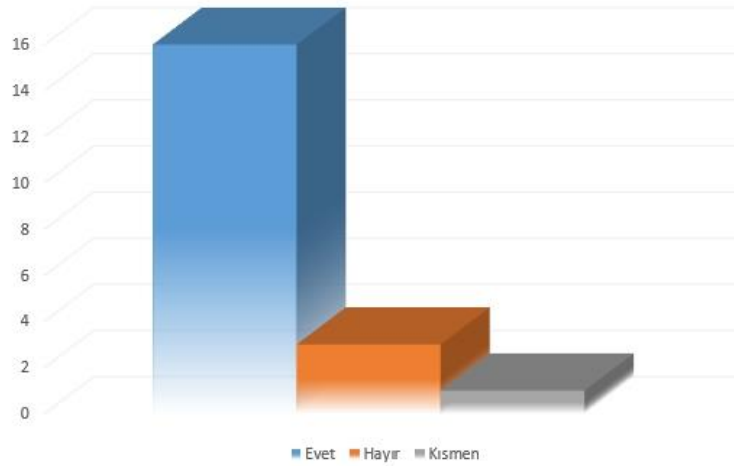
²²³ M. Emin Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1992, ss.85-86.

²²⁴ Muhyettin Özen, *İlkokul Öğrencilerinin Dini ve Ahlaki Tutumlarının Oluşmasında Anne ve Babanın Rolü (Şırnak Örneği)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2014, s.89.

²²⁵ Jean M. Twenge, *İ-Nesli*, Çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2018, s.169.

²²⁶ Köylü, Nazıroğlu, "İlköğretimde Din Eğitimi", ss.149-150.

²²⁷ Ramazan Bulut, "Okulda Din Öğretiminin Toplumsal Temeli ve İşlevleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.1, 2011, ss.24-25.

Şekil 2.2 Ailelerin Din Eğitimi Verme Durumu

2.6.3. Ailelerin Çocuklarına Din Eğitimi Verme Durumu

Ailelerin “*Aile içinde çocuklarınıza yönelik din eğitimi veriyor musunuz? Cevabınız evet ise neler yapıyorsunuz?*” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Şekil 2.2 ve Tablo 2.3’te verilmiştir.

Tablo 2.3 Ailelerin Çocuklarına Din Eğitimi Vermelerine İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	Bilgiye yönlendirme	6	30
	İbadet yapma	6	30
	Sure öğretme	5	25
	Model olma	5	25
	Ahlaki eğitim verme	5	25
	Yaratıcıyı tanıtma	4	20
	Kuran okuma	4	20
	Peygamberi tanıtma	4	20
	Sorulara cevap verme	3	15
	Videolu eğitim	3	15
	Destekleme	3	15
	Abdest alma	2	10
Hayır	Verilmesi taraftarı değilim	2	10
	Diğer kurumlara bırakma	2	10
	Bilgimiz yok	1	5
Kısmen	Zaman oldukça	1	5
	Yeterli değiliz	1	5

Buna göre çalışmaya katılan ailelerden 16'sı din eğitimi verirken, 2 aile din eğitimi vermediğini ve 1 aile ise kısmen din eğitimi verdiğini belirtmiştir. Din eğitimi veren ailelerin bu kapsamdaki görüşleri incelendiğinde ise en fazla tekrar eden kodun “Bilgiye yönlendirme” ($f=6$, %30) olduğu belirlenmiştir. Bu alt temada ise daha sonra sırasıyla “İbadet yapma” ($f=6$, %30), “Sure öğretme” ($f=5$, %25), “Model olma” ($f=5$, %25), “Ahlaki eğitim verme” ($f=5$, %25), “Yaratıcıyı tanıtmak” ($f=4$, %20), “Kuran okuma” ($f=4$, %20), “Peygamberi tanıtmak” ($f=4$, %20), “Sorulara cevap verme” ($f=3$, %15), “Videolu eğitim” ($f=3$, %15), “Destekleme” ($f=3$, %15), ve “Abdest alma” ($f=2$, %10) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Din eğitimi vermeyen ailelerin görüşleri incelendiğinde ise sırasıyla “Verilmesi taraftarı değilim” ($f=2$, %10), “Diğer kurumlara bırakma” ($f=2$, %10) ve “Bilgimiz yok” ($f=1$, %5) kodlarının belirlendiği görülmektedir. Son olarak din eğitimini kısmen veren ailelerin ise “Zaman oldukça” ($f=1$, %5) ve “Yeterli değiliz” ($f=1$, %5) kodlarını belirttiği görülmektedir. Söz konusu bu alt tema ve kodlara ait aile görüşleri ise analizi ile birlikte şu şekildedir:

Araştırmamıza katılan ailelerin çocuklarına din eğitimini nasıl verdiklerine dair yöneltilen soruya birlikte ibadetleri yaparak, örnek olarak, ilk konuşma evresinde dini terimleri öğretmek, ibadet yapmaya teşvik ederek, yeterli görmeyerek, başka kurumların bunu üstlenmesini isteme gibi cevaplar verdiklerini görüyoruz. Aldığımız bilgilerden yola çıkarak ailelerin sistematik bir şekilde belli periyot ve düzenlemelerle din eğitimi vermediklerini söyleyebiliriz. Ailelere yöneltilen bu soruda konu üzerinde düşündükleri ve bir müddet cevap vermedikleri gözlemlenmiştir. Katılımcılardan bazıları samimi bir dille şimdiye kadar bu konu üzerinde düşünmediklerini bu çalışma ile kendilerini de sorguladıklarını ifade etmişlerdir. Samsun'da yapılan bir araştırmada 341 anne ve babaya din eğitimi verme konusunda kendilerini yeterli görüp görmedikleri sorulmuş büyük oranda yeterli görmedikleri gözlemlenmiştir.²²⁸ Din eğitimi çocukların öğrenme çağından itibaren belli bir programla düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülmesi gereken bir organizasyondur. Çocuğa İslam dininin öğretilmesi ve yaşantı hâline dönüştürülmesi zaman isteyen ve karmaşık sayılabilecek bir durumdur. Bu sebeple İslam toplumlarında öncelikli amacı tebliğ ve irşat olan kurumsal yapılar kurulmuştur. Günümüzde de camiler, okullar, Kur'an kursları ve sivil toplum kuruluşları bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Tüm bu çalışmaların devamlılığı ve sürdürülebilir hâle gelmesinde aile kurumunun önemi büyüktür. Zira çocukların dine karşı ilk tutumları ve yönelişleri aile içerisinde belirlenmekte olduğu söylenilebilir.²²⁹

²²⁸ Osman Gül, *Ailenin Din Eğitimi*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2004, s.34.

²²⁹ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, ss.139-140.

“Çok sık olmamakla birlikte zaman zaman okudukları sürelerin anlamlarıyla birlikte oturuyoruz sure tahlili diyelim anlamıyla birlikte yapıyoruz. Hafta da en az üç beş kez cemaatle namaz kılıyoruz. Bazen ilahi söylüyoruz deflerimizi alıp beraber. Bir şey sorduğunda özellikle sen bak internetten mesela bir oyun sorduğunda bak bakalım internetten zararlı mı faydalı mı diyorum.” (A1)

“Bizim çocuklar yaşça büyük küçük çocuklar olduğu için elimizden geldiğince veriyoruz. Bu nasıl oluyor dediğimiz gibi başta kendimiz örnek olarak vermeye çalışıyoruz. Kuranı Kerim eğitimi olarak vermeye çalışıyoruz. Kuranı Kerim’i güzel okuma dua öğrenme gibi yaz kursuna gidiyorlar mesela.” (A20)

“Hazır bulunuşluk çok önemli şu an 7.sınıfta ve bu konuları konuşuyoruz. Derste gördüklerini gelip soruyor. Sure ezberlerini dinliyorum. Kendimiz vermiyoruz. Okuldaki öğrendiklerini destekliyoruz sadece.” (A18)

“İlk konuşmaya başladığında, sorular sorduğunda Allah demeyi öğrettik. Yemek yerken besmele çekmeyi öğrettik yatarken lâ ilahe illallah demeyi öğrettik. Çocuğumuzu her şeyi algılayabilecek yaşına geldiğinde yavaş yavaş Kuran eğitimi aldırarak daha sonra da birlikte işte namaz kılmaya teşvik ettik.” (A13)

“Yani dinin gereklerini her zaman anlatıyoruz. İşte nedir biz ilk başta nereden başladık çocuklarımıza dualar öğreterek başladık ya da Allah’ın varlığı olduğunu, peygamber efendimizi anlatmaya çalıştık daha sonra Kuran eğitimi aldırarak dinin içerisinde olan pek çok kanunu, yalan söylememek ve doğruluk gibi şeyleri öğrettik yeri geldiğinde de konusu açıldığında da anlatılması gerektiğinde yine konuşuruz anlatırız.” (A12)

“Küçükken verdik aile içinde mesela küçükken çocuklara ben dini anlattım.” (14)

“Tabi veriyoruz namaz kılmasını öğretiyoruz, sureler öğretiyoruz işte peygamber efendimizin hayatı, sahabelerin hayatı, örnek evliyaların yaşantıları bunları anlatarak bildiğimiz kadarıyla öğretmeye çalışıyoruz.” (A3)

Katılımcıların çocukları ilk konuşmaya başladıklarında Allah, La-ilah-illallah demeyi öğrettik, dualarla büyüttük diyerek din eğitimine erken yaşta başladıklarını söylemişlerdir. Bir aile ortamında büyüyen ve gelişen çocuk, ailede duyduğu konuşma ve dinsel etkileri ilerde anlamlandırıp kullanmak üzere biriktirecektir. Allah kavramı çocuğun erken yaşta ilk duyduğu kavramların başında gelmektedir. Maşallah, İnşallah, Maazallah gibi sıklıkla kullanılan bu kavramlar soyut bir kavram olduğu için başta anlaşılabilir. Bu süreç düşünme çağına kadar sürebilir. Burada vurgulamak istediğimiz konu Allah kavramı dahil dini kavramların başlangıç noktasının erken başladığı ve din dilinin ve dinsel kavramların

ailede kazanılacağıının önemidir.²³⁰ Araştırmalar iman eğitiminde sözlü iletişimin önemli olduğunu göstermektedir. Çocukla yapılacak diyalog da kalp yumuşaklığı, sevecenlik ve yakınlık ön planda olmalıdır. İyilik ya da kötülük çok küçük ve önemsiz bile olsa, çok gizli bir yerde bile yapılsa Allah'ın bildiği öğretilmelidir. Allah'ın bilgisinin her şeyi kuşattığı, her şeyden haberdar olduğu bilgisi verilmelidir. Ailede Allah'ın sıfatları, çocuğa öğretilirken günlük yaşantısında, hayatında yer ettiği şekilde etkinlik alanları gösterilerek sunulmalıdır. Allah hakkında muazzam şeyler basit cümlelerle, hikayelerle aktarılabilir.²³¹ Burada çocuğa hangi eğitim verilirse verilsin çocuğun içinde bulunduğu gelişim aşamaları dikkate alınmak zorunluluğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Özellikle süreci gözetmek, çocuk ile Allah arasındaki bağı sevgi çerçevesinde kurmak gerekmektedir. Terbiye ve ibadet için Allah korkusunun aşırı kullanılması çocuğun duygusal gelişimine olumsuz yansıyabilir. Anne ve babaların çocuklarda istemedikleri bir davranışının cezalandırıcısı olarak Allah'ı göstermeleri “taş yapan” “yakan” bir Allah tasavvuru çocuğun hayatı boyunca etkisi altında kalacağı bir ruh durumuna sokabilir. Bir çocuğun anne babasının en çok Allah'ı, sonra Peygamberi, daha sonra da diğer yakınları sevmek gerektiği öğretilirken çocuğun itiraz ederek: Ben Allah'ı değil Peygamberi seviyorum! demiştir. Nedeni sorulunca: “Allah beni cehenneminde atacak, Peygamber ise kurtaracaktır!” demiştir. Allah, ahiret, kabir, cehennem vb. kavramları çocuklar, büyükler gibi tasavvur edemezler. Omzu düşük yürüdüğü için psikiyatra getirilen bir çocuğun bu şekilde yürümesinin sebebi eğitimde dini kavramların yanlış kullanılmasından olduğu doktor tarafından tespit edilmiştir. Çocuk her insanın iki omuzunda melek olduğunu, birinin sevapları diğerinin günahları yazdığını, her söz dinlemeyişinde meleğin bunu yazdığını ve omzunun bu yüzden düştüğünü ifade etmiştir.²³² Verilen örneklerden yola çıkarak çocukların terbiyesinde korku ve ceza yerine sevgi ve şefkat kavramları daha çok kullanılmalı, Allah'ın çocukları sevdiğine, koruyup gözettiğine daha çok vurgu yapılmalıdır diyebiliriz.

“Kur'anı Kerim okuyalım dediğimizde okuyabiliyorlar. Hep birlikte oruç tutalım o şekilde öyle ortamlar oluyor. Ahlaki yönden çok sıkıntımız yok elhamdülillah (A4)

“Ben çalışan bir anneyim tabii ki de otomatik olarak şunu yap bunu yap diyemiyorum ama ben daha çok kendim örnek olmaya çalışıyorum.” (A6)

“Bugünün konusu ne mesela namaz o gün ki konu kimin aklına ne geliyorsa haram helal olayı ne gelirse onun internetten açıp dinliyoruz veya metin varsa okuyoruz.” (A7)

²³⁰ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s.170.

²³¹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, C.44, S.2, 2008, ss.15-17.

²³² Bilgin, *İslam ve Çocuk*, ss.84-85.

“Daha çok örnek olmaya çalışıyoruz. Örnek olarak namazın nasıl kılınması gerektiğini orucun nasıl tutulması gerektiğini. Doğruyu yanlış öğretiyorsun. Abdest almasını namaz kılmasını da kız çocukları olduğu için annede daha çok öğretiyor. Nelerin haram nelerin helal olduğunu anlatırsın.” (A8)

“Veriyoruz ama yeteri derecede verdiğimizizi zannetmiyorum. İlk etapta abdest ve namaz ibadet konusunda. Yaşantıya dökerek verdiğimizizi düşünüyorum kendimiz rol model olarak mesela.” (A9)

“Din eğitimi denilince aklıma ahlak eğitimi ile başlamak lazım bence. Tabi ki belli rutin alışkanlık haline gelmesi gereken ibadetler var ki bunun insana çok uzun vadede kazandıracağı şey var. Dolayısıyla hani bu ibadetlerin de alışkanlık hale getirilmesi lazım. İnsan her zaman kendi doğrusunu belirleyemeyebiliyor. O yüzden bunu ilahi adaletin yaratılışın belirlediği ölçüler tarzında ilerlemek daha mantıklı.” (A10)

Bir katılımcı, din eğitimini tabi ki veriyoruz derken (A3), diğer katılımcının veriyoruz ama yeterli değil diyerek ifade ettiğini görüyoruz. (A9). Katılımcıların bir kısmı daha çok örnek oluyoruz, anlatıp kendimizde uyguluyoruz diyerek din eğitiminde uygulamalı olarak rol modellik konusuna vurgu yapmaktadırlar. En çok göze çarpan uygulamanın namaz, abdest ve oruç konuları olması da ayrıca dikkat çeken bir konu olarak gözlemlenmiştir. Çocuğa ibadet eğitiminde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, ondaki isteği gözetmektir. İbadetlere, dini törenlere katılmasındaki gösterdiği istek, davranışlarını ölçmemizi sağlar. İsteğin oluşması için heves ve ihtiyaç duyması gerekir. İhtiyaç giderek amaca dönüşür. İsteğin varlığı öğrenme ve uygulamayı kolaylaştırır.²³³ Ebeveynler çocuklarını kırmadan, incitmeden, müşfik bir edayla ibadeti öğretmelidir. Ailenin ibadet eğitiminde öncelikli olarak sabırlı, hoşgörülü, şefkatli ve merhametli olması, tedrici bir metot izlemesi elzemdir. Ebeveynin ibadetlerini yerine getirirken samimi ve istekli olması çocukları için de ibadet eğitimini kolaylaştırır. Temel ibadetlerden olan oruç tutmanın irade, sabır, nefis hâkimiyeti, paylaşma gibi değerleri kazanma olduğu, zekât-fitre-sadakanın ise sosyal dayanışmayı sağlayan ibadet olduğu, kişinin başkalarının dertleriyle dertlenmesini sağladığı öğretilmelidir. Hac ve umre ibadetinin ümmet olma bilincini geliştirdiği anlatılmalıdır diyebiliriz.²³⁴

“Hayır. Verilmesi taraftarı değilim. Sınıfta okul müfredatında görmeye başladılar onun haricinde evin içinde öyle bir eğitim yok.” (A16)

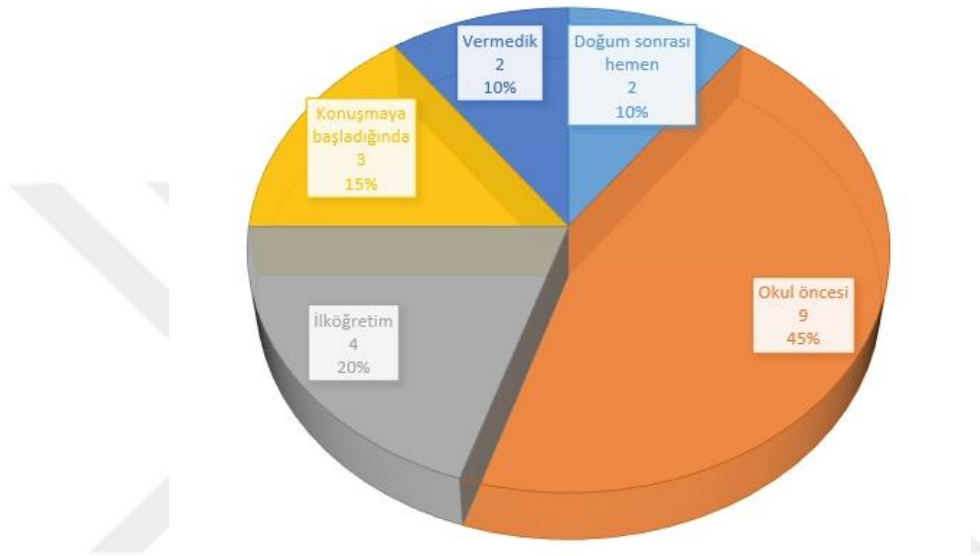
“Din eğitimi vermiyorum merak ettiklerini açalım interneti bakalım cevaba diyorum kendi merak etmesi kendi öğrenmesi gerek git hocana sor diyorum.” (A17)

²³³ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.224.

²³⁴ Hayri Kırbasoğlu, “Yedi Yaşında Çocuklarınıza Namaz Kılmalarını Emredin”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.131-132.

“Vermiyoruz çünkü zaten biz de bir şey bilmiyoruz. Bizim ne çevremiz buna müsait ne de bilgimiz. (A19)

Araştırmaya katılan katılımcılarımızdan din eğitimi vermiyoruz diyen iki katılımcımız bu konuda bilgi alma ve öğrenilmesi ögesinin okul olduğuna evde bu konuda yeterli bilgi sahibi olunmadığına değinmişlerdir. Bir katılımcımızda din eğitiminin evde verilmesi taraftarı olmadığı ifade etmiştir.

Şekil 2.3 Ailelerin Çocuklarını Din Eğitimine Başlatma Zamanı

Ailelerin “Çocuğunuza din eğitimi kaç yaşlarında vermeye başladınız” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Şekil 3’te verilmiştir. Buna göre aile görüşleri incelendiğinde en fazla tekrar eden kodun “Okul öncesi” ($f=9$, %45) olduğu belirlenmiştir. Daha sonra sırasıyla “İlköğretim” ($f=4$, %20), “Konuşmaya başladığında” ($f=3$, %15), “Doğum sonrası hemen” ($f=2$, %10) ve “Vermedik” ($f=2$, %10) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Söz konusu bu kodlara ait aile görüşleri ise analizleri ile şu şekildedir:

Katılımcıların çoğunluğu çocuklarınıza din eğitimi ne zaman vermeye başladınız sorusuna okul öncesi cevabını vermişlerdir. Ailelerin din eğitiminin erken yaşlarda verilmesi gerektiğini düşündüklerini söyleyebiliriz. Bu bağlamda din psikolojisi alanında yapılan birçok araştırmaya göre din duygusu, fitri bir duygudur.²³⁵ Nasıl ki bir tohumun gelişim seyri ile bir meyve fidanının gelişim seyri bir değildir, öyleyse çocuğun duygularının gelişim seyri de aşama aşamadır. Birisi altı yedi ayda filiz olurken, bir fidan altı yedi sene zarfında ağaç olmaktadır İnsanın da istidat ve özelliklerinin her biri ayrı gelişim sürecine tabidir.

²³⁵ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s.18.

Araştırmalar çocukta dinî duygu ve düşüncenin önce aile, sonra toplumsal kurum ve iletişim araçları yoluyla oluştuğunu göstermektedir.²³⁶ Erken yaşta din eğitiminin verilmesinin çocuğun hayatını ve davranışlarını etkilediği kadar kişiliğinin gelişmesinde de etkili olacağını söyleyebiliriz. Çocuk temel ihtiyaçları arasında olan sevgi, güven ve emniyet gibi hayati duyguların temininin odak noktasında Allah’a inanma vardır. Bu konuda Erikson, Tanrı’ya inancın kaynağında temel güven duygusunun bulunduğunu ileri sürer.²³⁷

“Hamileyken meal okuyordum, doğduğun da Ahmet kırk gün için de yaklaşık yedi sekiz hatim dinledi. Böyle keyfi yerindeyken her sayfasını ellettiriyordum fotokopi çekerlermiş demişlerdi. Üç yaşında kuran hocası tuttuk, ama ona biraz erken başladığımızı fark ettik bu sefer. Kurana geçme yaşı uzayınca çocukla ilişkiler zedeleniyor bu yüzden büyük oğluma biraz daha geç başladık dört yaş belki biraz daha idrak ettik diye.” (A1)

“11-12 yaşlarından itibaren vermeye başladık.” (A17)

“Şimdi eğer eğitimdeki kasıt oturup çocuğa öğretmek ise hani bu yaş olarak üçe kadar çıkabilir ama çocuk doğduğundan itibaren bir şeyler öğretilir diye düşünüyorum ben. Çocuklar anne karnında bile her şeyi öğrenebildiğine göre bebekken de her şeyi öğrenebilir yani mesela benim çok önemseydiğim şeylerden biri de Ayet-el kürsi ben bütün çocuklarıma Ayet-el kürsi öğrettim kapıdan çıkarken okuyun arabaya binerken okuyun.” (A20)

“Küçükken aslında annesi ve anneannesi yemek yerken besmele çek sağ elinle ye gibi şeyler öğretiler.” (A17)

“Okulda ilk eğitimlerini aldılar. 5.sınıfta başladı.” (A12)

“Ben şöyle söyleyeyim konuşmaya başladığı zaman diyebiliriz. İlk konuşmaya başladığın da Kelimetullah’la başladığımız din eğitiminde sağ elinde yemeği öğretirken bir yere girerken sağ ayağıyla girmesi gerektiğini yani yaş olarak küçük yaşta başladık diyebiliriz.” (A9)

“Anaokuluna gönderdik ilk etapta orda öğrenmeye başladı. Sonra ilkokula gittiği zaman yaz tatillerinde kuran kurslarına gönderdik artı okulumuzda zaten kuran dersi var seçmeli ders olarak onları tercih ettik yani altı yaş civarı.” (A6)

“Hiçbir zaman vermedik.” (A16)

“Evet veriyoruz küçük yaştan itibaren bu eğitime başladık. İslam dinini nasıl yaşayacağını neler olduğunu itikat kısmı inanç kısmı ilk olarak anlatmaya çalıştık. Sonra ibadeti de görerek öğretmeye çalıştık hem anlatarak hem uygulamalı olarak öğretmeye

²³⁶ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, ss.20-27.

²³⁷ Celalettin İcmeli, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, *Konuralp Tıp Dergisi*, C.5, S.3, 2013, s.67.

çalıştık. Okul öncesinde diyanetin 4-6 yaş kurslarına dini eğitimini aldı o şekilde devam etti.” (A15)

Bir katılımcı, eğitimin hamileyken meal okuyarak (A1), diğer katılımcı da çocuğunun konuşmaya başlaması ile birlikte din eğitimi verdiklerini söylemişlerdir. (A9) Bu konuda yapılan araştırmalarda aile içi eğitimde dil gelişimi, din eğitimi açısından değerlendirilmesi gereken bir konu olarak görülmüştür. Dili geliştirecek ilk sosyal çevrede muhakkak ailedir.²³⁸ Seslendirmemizi, kelimelerimizi ve ifadelerimizi anadilimizden alırız. İlk öğrendiğimiz dilin kalıplarında sevgiyi, öfkeyi, hayranlığı, takdiri, inkârı da öğreniriz. Çocuklar önce seslenmelerle sonra mırıldanmayla taklit ederek konuşmayı öğrenirler.²³⁹ Araştırmalardan yola çıkarak çocukluğunda aldığı telkinlerin hayatı boyunca onda tesir bırakacağını, tertemiz ve saf zihninde yer edeceğini söyleyebiliriz.

“Namaz kılma, model olma, kuran okuma kız için üç dört yaşları itibariyle.” (A2)

“Şu an da tam yaşındayız. Ortaokul beşe gidiyor. Kızımda ikinci sınıfa gidiyor onlarla ilgili hem okulla birlikte hem de kendimizce elimizden geleni yapamaya çalışıyoruz.” (A4)

“Dört beş yaşlarında. Aile içinde oturup süre ezberletme. Arapçayı öğretme tarzı değil de akli erdiğinden itibariyle. İyi kötüyü, doğruyu yanlış din eğitimi olarak değerlendirdiğim zamanda akli erdiğinde o eğitimi alıyor. Konuşmaya başladığından itibariyle alıyor.” (A8)

“Yani yaşına bakıldığı zaman konuşmaya başladığından Allah demeyi öğretmek Allah bir demeyi öğretmek bunlarda dini eğitime giriyor.” (A10)

“Konuşmaya başladığından itibaren zaten ilk babaannesi onlara la ilahe illallah demeyi öğretti. Sonra daha erken dört yaşında kreşe başladı o dini eğitim aldığı yerde.” (A11)

Katılımcılarımızın geneli çocuklarına din eğitimini konuşmaya başladıktan sonra vermeye başladıklarını ve bazı katılımcılarımızda daha sonra üç dört yaşlarına geldiğinde Kur'an kursu, diyanetin okul öncesi 4-6 yaş eğitimlerine gönderdiklerini ifade etmişlerdir. 4-6 yaş aralığı çocuğun eğitiminde önemli bir yaş aralığıdır. Araştırmalar bu yaş dönemine çocuğun altın çağı olarak nitelemektedir.²⁴⁰ Araştırmaya katılan ailelerin bu yaş dönemini gözettiklerini söyleyebiliriz. Alan yazına baktığımızda araştırmaların bu yaş üzerinde önemle durduklarını, 0-6 yaşın kritik dönem olduğunu, gelecekte telafisi mümkün olmayan davranış temellerinin atıldığını bildirmektedir. Araştırmalar okul öncesi yaşam tarzının çocuğun

²³⁸ Tosun, *Din Eğitimin Bilimine Giriş*, ss.168-169.

²³⁹ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s.23.

²⁴⁰ Antoine Vergote, “Çocuklukta Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.22, 1978, s. 317.

şahsiyetinin çekirdeğini oluşturmakta olduğunu söylemektedir.²⁴¹ Yine bireyden istenilen kendine hâkim olma, doğru düşünme, cesaret, sadakat, adalet ve sevgi gibi meziyetlerin kazanılmasında çocukların aldığı okul öncesi eğitimin önemli bir etken olduğu göz ardı edilmemelidir.

Çocukta dini duygunun uyanması ve gelişmesi, onun zihni ve ruhi gelişmesi ile paralellik göstermektedir. Ama burada ince bir ayrıntı değinmek yerinde olacaktır. 4-6 yaş çocukları somut düşünceye sahip oldukları için olayları açıklamada, neden sonuç ilişkilerini çözmede ve sonuç çıkarmada henüz yeterli seviyeye ulaşamadıkları görülmektedir. Bu durumda bu yaşta başlatılan eğitimin, onların bu somut düşünce düzeylerine uygun olacak tarzda şekillenmesi gerekmektedir.²⁴² Bu bağlamda çocukların bu yaşta din eğitimi aldıkları kurum ve kuruluşların öğretmen-öğretme süreçlerindeki faaliyetlere azami derecede dikkat edilmelidir.

2.6.4. Ailelerin Din Eğitimiyle İlişkili (Sorumluluk-Soru Yöneltilme-Yeterlilik) Durumu

Ailelerin “Çocuklara din eğitimi verirken sizce sorumluluğu ailede kim almalı? Sorularını kimlere yöneltilir? Bu konuda kendinizi yeterli görüyor musunuz?” sorularına dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.4’te verilmiştir.

Tablo 2.4 Ailelerin Din Eğitimiyle İlişkili (Sorumluluk-Soru Yöneltilme-Yeterlilik) Sorulara İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Sorumluluk	Hem anne hem baba	12	60
	Cinsiyetle doğru orantılı	6	30
	Anne	5	25
	Baba	3	15
Soru yöneltilme	Anne	7	35
	Her ikimize de	6	30
	Sormazlar	2	10
	Hocasına	2	10
	Baba	2	10
	Akran	1	5
Yeterlilik	Yeterli değiliz	9	45
	Yeterliyiz	6	30
	Ayrıntılı konularda yetersiz	2	10
	Şimdilik yetiyoruz	2	10
	Geliştirmeliyiz	1	5

²⁴¹ Ali Baz Bilici, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2014, ss.1-2.

²⁴² Cemal Tosun, Fatma Çapcıoğlu, “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C.5, S.5, 2015, ss.707-708.

Buna göre sorumluluk alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Hem anne hem baba” ($f=12$, %60) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Cinsiyetle doğru orantılı” ($f=6$, %30), “Anne” ($f=5$, %25) ve “Baba” ($f=3$, %15) olduğu görülmektedir. Soru yöneltme alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Anne” ($f=7$, %35) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Her ikimize de” ($f=6$, %30), “Sormazlar” ($f=2$, %10), “Hocasına” ($f=2$, %10), “Baba” ($f=2$, %10) ve “Akran” ($f=1$, %5), olduğu görülmektedir. Son olarak yeterlilik alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Yeterli değiliz” ($f=9$, %45) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Yeterliyiz” ($f=6$, %30), “Ayrıntılı konularda yetersiz” ($f=2$, %10), “Şimdilik yeterliyiz” ($f=2$, %10) ve “Geliştirmeliyiz” ($f=1$, %5) olduğu görülmektedir.

Söz konusu sorumluluk alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri ise analizleri şu şekildedir: araştırmada katılımcılara ailede din eğitiminde sorumluluğu kim almalıdır sorusuna katılımcıların bu sorumluluğu almada anneyi yetkin gördüğünü, o oranda katılımcının da babayı sorumlu olarak gördüğünü tespit etmekteyiz. Burada ince bir ayrıntıya da değinmek yerinde olacaktır. Görüşme sırasında babaların kızları ile yakın olduklarını ama her şeyi konuşamadıklarını, annenin alması gereken sorumlulukları olduğunu ifade etmeleri cinsiyet faktörünün göstergesidir. Katılımcılardan bu sorumluluğu babanın alması gerektiğini söyleyen anneler ise bu konuda din eğitiminin yükünün ağırlığını ifade etmişler ve bu ağırlığı da babanın alması gerektiğini vurgulamışlardır. Bireyin dindar bir insan olarak yetişebilmesinde ailenin etkisi muhakkak çok büyüktür. Bu konularda yapılan araştırmalara baktığımızda ailenin tutumlarının bu konuda ne derece etken olduğunu görmekteyiz. Bir araştırmada, 25 kişi ile yapılan bir mülakatta, ilgisiz tutumla yetişmiş bireylerin tamamına yakınının dindar olmadıklarını, aileden ve yakınlarından elli yaşına filan gelince namaz kılarsın gibi ifadelerle büyüdüklerini ve bu sebeple dindar olmayışlarının sorumluluğunu ailelerine yüklemeleri çok manidardır.²⁴³

Araştırmalara baktığımızda İslam dininin aile konusundaki temel görüşünü şöyle ifade edilebilir. “Allah size kendi türünüzden eşler yarattı. Eşleriniz den de sizin için oğullar/çocuklar ve torunlar yarattı. Ve size hoş rızıklar verdi.”²⁴⁴ Ayeti kerimeden de anlaşıldığı üzere bu tarz yaratma biz insanlar için büyük bir lütuftur. İnsanların evlenip çiftler halinde yaşaması tabiatlarının gereğidir. Sıcak, huzurlu ve mahrem bir yuva olan ailenin

²⁴³ Bilecik, “Anne Baba Tutumlarının Bireyin Din Algısına Etkisi”, s.25.

²⁴⁴ Nahl,16/72.

hikmetleri ve faydası sayılamayacak kadar çoktur.²⁴⁵ Peygamber efendimizin hadisinde ise, “Hepiniz çobansınız ve götüğünüzden sorumlusunuz” dedikten sonra “erkek, ailesinin çobanıdır ve aile bireylerinden sorumludur. Kadın kocasının evinin ve çocuklarının çobanıdır ve bunlardan sorumludur”²⁴⁶ diyerek eşlerden her birinin sorumluluğuna dikkat çekmektedir. İslam hukuk kurallarında, çocuklar üzerindeki velayet hakkı babaya aittir. Özel durumlarda anne de bu vazifeyi üstlenebilir. İslam hukuku babayı çocuğun bakımı, tahsili, dünyevi ve uhrevi vazifelerinin terbiyesinden sorumlu tutmuştur. Anneyi ise bakıp büyütme, çocuk annenin bakım ve terbiyesine muhtaç olmaktan kurtuluncaya kadar veli tayin etmiştir.²⁴⁷

“Hem annenin hem babanın sorumluluğu var. Herkes aslında burada sınırını belirlemeli. Kız çocuğu babaya daha yakın. Bence iyice tanımlanmalı o ev içinde ortak bir şekilde yürütülmeli diye düşünüyorum.” (A1-Baba)

“Sonuçta bir aileyiz ikimiz de her şeyden sorumluyuz.” (A18)

Katılımcılardan bazıları din eğitimi sorumluluğunu babanın alması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu ifade toplumumuzda babanın otoriteyi temsil etmesinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

Günümüzde çalışan annenin çoğalmasıyla evdeki çocukların bakım ve eğitiminde babalar da iş yükünü omuzlamaktadırlar. Bu da babayı, çocuğun yaşamında önemli bir yere getirmiştir. Çocuğun gözünde baba aynı zamanda dış dünyayı tanıtan bir imaj olmaktadır. Bunun yanında çocuk için güç, kuvvet ve kudreti simgesidir.²⁴⁸

Araştırmalara baktığımızda, Kur'an'da baba figürünün anne figüründen daha çok geçtiğini görmekteyiz. Koruyucu ve kollayıcı baba figüründe Yakup (A.S)'i,²⁴⁹ küfürde ısrar etmesine rağmen sevgi ve merhamette Nuh (A.S)'i,²⁵⁰ şefkat ve merhamette İbrahim (A.S)'i, eğitici baba tipinde de Lokman (A.S)'i²⁵¹ örnek olarak görmekteyiz. Çocukların iyi bir insan olması ve topluma kazandırılmasında babaların gayretlerinin gerekli olduğunu söyleyebiliriz.

“Baba almalıdır.” (A11)

“Baba almalıdır bence. Baba bir şey öğretmeyince annenin sözü pek geçmiyor.” (A19)

“Valla birbirini üzerine atmamalılar. Her ikisi de ilgilenmeli.” (A17)

²⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Kur'an ve Sünnette Aile Hayatı ve Eğitimi”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.143-145.

²⁴⁶ Buhari, İstikraz, 20.

²⁴⁷ Leyla Kozan, *Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2012, ss.5-6.

²⁴⁸ Eyüp Kirpitçi, “Din Eğitimi Açısından Baba-Oğul İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.30, ss.224-225.

²⁴⁹ Yusuf, 12 / 4, 13.

²⁵⁰ Hud, 11/42-43.

²⁵¹ Lokman 31/13-20.

“Küçük yaşlarda anne almalı. Çünkü küçük yaşta anneye bağlılardır. Annenin vereceği eğitim babadan biraz daha farklı olur çünkü annenin şefkati merhameti daha çoktur babadan.” (A20)

“Her türlü eğitim anneyi de babayı da bağlar.” (A16)

“Anne daha çok almalı. Aslında daha çok iletişim kurduğu için tabii ki baba da çok etken örnek model olarak baba önemli.” (A15)

“Ailede sorumluluğu bu konuda erkek çocuğunu baba, kız çocuğunu anne almalı. Baba kız çocuğuna öncelik ailede rol model. Başta çocuk işte görerek öğrenir okuyarak değil o yüzden cinsiyete göre anne ya da baba olarak.” (A14)

“Anne almalıdır. Kesinlikle anne almalıdır ben zaten eve geç geliyorum geldiğimde de çok yorgun oluyorum ilk olarak annesinin eline doğuyorlar her türlü eğitimi alıyorlar din eğitimi de anneden almalılar.” (A13-Baba)

“Tabi anne çocukla daha çok vakit geçirdiği için baba yoğun çalıştığı için annedir. Ama mesela bu erkek ve kız çocuğuna göre değişir. Benim çocuklarım babaya daha örnek alıyorlar. En çok vakit geçirdikleri annedir ama sadece anneye bırakılmamalı diye düşünüyorum. Çünkü bu evde anne ve babayız.” (A12)

“Bence ikisi de sorumludur. Ailede din eğitimi konusunda bir kişiye yüklenmemeli bunu hep birlikte bazı konularda baba şey rol oynayabilir bazı konularda anne rol alabilir. Bazı konuları baba çok iyi anlatabilir ama yani çocuğun cinsiyetine göre bazı konularda anneler anlatabilir.” (A9)

“Anne ve baba birlikte almalı tek taraflı olmaz. Cinsiyete göre de değişiyor.” (A7)

“Ne anne almalı ne baba almalıdır bu sorumluluk hepimizin.” (A4)

Katılımcıların çoğunun din eğitimi sorumluluğunu annenin alması gerektiğini ifade ettiklerini görmekteyiz. Çocuğun hayatında ve gelişiminde annenin rolü inkâr edilemez. Annenin yeri bebeklikte ve ilk çocukluk dönemlerinde çocuğun bedensel ve ruhsal gelişiminde temel oluşturmaktadır. Her gelişim basamağında annenin gerekliliği çeşitli yönlerde değişerek devam eder.²⁵² Anne çocuğa şekil veren bir mimardır diyebiliriz. Gözlerini dünyaya ilk açtığında annesini görüp en çok da onun tesiri altında kalmaktadır. Anne sadece fizyolojik bir vakıa olmaktan öte toplumların geleceğini oluşturan bireyleri de yetiştirmektedir. “Cennet annelerin ayağı altındadır”²⁵³ Hadis-i şerifinde dinde anneye özel bir yer ayrılırken, arka planda gözettiği hedef annelerin güçlü bireyler yetiştirmedeki potansiyellerine de dikkat çekmek olabilir.

²⁵² Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Gerekliliği*, ss.25-26.

²⁵³ Nesei, Cihad,6; İbn Mace, Cihad, 12.

Konya’da yapılan bir araştırmada çocuğun bakımı, ahlaki ve ruhsal sorumluluğunun alınması konusunda katılımcıların yarısından fazlasının annenin alması gerektiğini ifade etmesi çalışmamızla benzerlik taşımaktadır.²⁵⁴ Yine İstanbul’da yapılan benzer bir çalışmada “dini bilgileri öncelikli kim vermelidir” sorusuna katılımcıların %81,8’i annenin vermesi gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁵⁵

Sosyal hayatta aile bir hücre gibi toplumun temel taşıdır. Bir okuldur, bir terbiye ve edep ocağı, ilim ve marifet mektebidir. Bu nedenle çocuğun ahlaken yetiştirilmesi ve gerekli eğitimlerin verilmesi görevi ne sadece annenin ne de sadece babanın sorumluluğunda olan bir iş değildir. Annenin şefkati, sevgisi ve ilgisi olmadığında çocuğun eğitilmesi ve topluma karışmasında büyük sorunlar meydana gelmektedir. Aynı zamanda babanın da otoritesi, çocuğuna davranışları ile örnek teşkil etmemesi durumunda çocukta benzer sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Çocuk yetiştirirken ebeveynlerin birlikte ve yan yana birbirlerine destek olarak sağlıklı bir biçimde üstesinden gelebilecekleri bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun anne babanın birbiri ile yarışması veya çatışması ile değil sağlam bir ortaklık kurması ile kolaylaşabileceğini söyleyebiliriz. Konunun hassas olması dolayısıyla ebeveynlerin çocuğu eğitirken aralarındaki ilişkide dikkat etmeleri gereken birinci hassas ilke “birlikte hareket” ilkesidir demek yerinde olacaktır diyebiliriz.

Söz konusu soru yöneltme alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri analizleri şu şekildedir:

“Bu çok önemli çocuk az çok biliyorsa zaten en güzeli akran akrana öğretiyor. Mesela o diyor ki ben çok güçlüyüm o da şey diyor sen Allahtan da mı güçlüsün. Hani bakıyorum kendi aralarında konuşurken doğruyu buluyorlar. İki çocuğun doğru bilgiye sahip olması daha rahat.” (A1)

“Anneye o biraz daha bilgili konularda.” (A11-Baba)

“Bana yöneltiliyorlar bilemediği bir soru ya da çözemediği bir konu olduğu zaman bana soruyor ben anlatıyorum.” (A20-Anne)

“Bana soruyorlar genelde bu tarz soruları. Ben de bilmiyorum öğretmenimize sorun diyorum.” (A19)

“Kafalarına takılan bir soru oldu mu mutlaka ikimize de sorarlar ayrı ayrı.” (A12)

“Kız olduğu için daha çok anneye bizim iki tane kızımız var o yüzden anne daha çok bu konularda ve anında olduğu için anneyle konuşuyorlar.” (A14)

²⁵⁴ Erten Özensel, “Türk Toplumunda Çocuğun Yetiştirilmesinde Annenin Rolü: Konya İli Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.2, S.6, 2004, s.88.

²⁵⁵ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Gerekliliği*, s.57.

“Babaya yöneltiliyorlar. Çünkü anne hep iş yapıyor. Ama biz de şöyle de olabiliyor çocuklar babaya ayrı sorup anneye de ayrı sorabiliyorlar ikisini de birden test ediyorlar.” (A15)

“Bu soruları en çok annesine yöneltiliyor. Daha çok vakit geçirdikleri için onunla konuşuyor.” (A16)

“Bizimki biraz vurdumduymaz çok soru sormuyor. Galiba okuldaki aldığı eğitim onu tatmin ediyor.” (A8)

Katılımcıların evde çocukların din eğitiminde merak etikleri soruları en çok kime sorarlar sorusuna verilen cevaplarda daha çok anneye vurgu yapıldığını görmekteyiz. Bu konuda babalar işten geç geldiklerini, çocukların daha çok anneye birlikte oldukları için anneye sorduklarını bildirmişlerdir. Araştırmalar okul öncesi dönemde çocuklara en fazla etkiyi annenin yaptığını göstermektedir. Gözlerinin ilk açtığında annesinin kucağında olduğunu hissedip güvenli bağlanmayı gerçekleştiren bir insan yavrusu için bu çok görülmeyecek bir şey olsa gerektir. Çoğu zamanını anneye geçirip onunla muhatap olan çocuk için anne bir eğitim merkezidir. İnsanlar eğitimle doğmamakta ama eğitimle yetişmektedir. Bu da pek tabi ana kucağında olmaktadır.²⁵⁶ Araştırmalar bize annenin çocuğun şahsiyetinin gelişmesindeki etkisinin aynı şekilde çocuğun dini inançları ve tavırlarının gelişip, dini bir kimlik kazanmasında yönlendirici olduğunu da göstermektedir diyebiliriz.

Söz konusu yeterlilik alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri ise şu şekildedir:

“Bizde yeni öğreniyoruz o yüzden cevaplayamadığımız soruları var tabii yeterli değiliz.” (A2)

“Sorulan sorulara şimdilik yetiyoruz ama liseye gelse asla bilemem.” (A4)

“Genelde cevaplarız ama bazen de hocalarına sor deriz yeterli değiliz mükemmel değiliz.” (A6)

“Sorularını cevaplamada ikimiz de yeterliyiz.” (A18)

“Oluyor ama biz öğretmeninden yardım alıyoruz yeterli değiliz.” (A14)

“Çok yeterli görmüyorum, cevaplandıramadığım birçok soru oluyor.” (A19)

“Evet yani yeterli görüyoruz çok aşırı ilmi bir şey olmadıktan sonra ya da unuttuğum bir şey olmadıktan sonra.” (A20)

“Onların seviyesine göre evet kendi seviyeme göre hayır. Onların seviyesi yeterli olmadığı için sorun yok. Onların sorularının cevabını karşılayabiliyorum ama kendimce hayır.” (A7)

²⁵⁶ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Kadem Kadın ve Demokrasi Derneği*, C.3, S.1, 2017, ss.44-47.

“Kendimi yeterli görmüyorum. Yani nadir olarak kaçamak cevap verdiğim oluyor ama genellikle yardımcı oluyorum.” (A8)

Bu verilerden ailelerin çoğunun çocuklarına din eğitimi verme konusunda kendilerini yetersiz gördükleri anlaşılmaktadır. Kendilerini bu konuda yeterli görmeyen aileler cevaplarını “Kesinlikle yeterli değil, asla, elbette yeterli değil, mümkün değil, maalesef yeterli değil” gibi kesinlik içeren ifadelerle pekiştirmişlerdir. İstanbul’da yapılan bir araştırmada, 30 aile ile görüşme yapılmış, ailelerin kendilerine sorulan soruları cevaplamada kendilerini yeterli görmediklerini benzer cümlelerle ifade ettiğini görmekteyiz.²⁵⁷ Yine Rize’de yapılan bir çalışmada 113 anneye yöneltilen din eğitiminde kendinizi yeterli görüyor musunuz sorusuna %32,7 oranında annenin kendini yetersiz gördüğü tespit edilmiştir. Araştırmalarda ailede din eğitiminin önemini anlatan çalışmalar bulunurken saha çalışmasına daha az rastlandığı, konuyla ilgili daha fazla veri toplanması gerektiğini söyleyebiliriz.

2.6.5. Ailelerin Çocuklarına Kur’an, İman, İbadet ve Ahlak Eğitimi Verme Durumu

Ailelerin “Çocuklara Kuran, ibadet, iman ve ahlak eğitimi verebiliyor musunuz? Nasıl?” sorularına dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.5’te verilmiştir.

Tablo 2.5 Ailelerin Çocuklarına Kur’an, İman, İbadet ve Ahlak Eğitimi Vermelerine İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kodlatan	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kuran eğitimi	Kursa gönderdik	6	30
	Kendim veriyorum	5	25
	Bilmiyor	4	20
	Okulda	2	10
	Özel eğitim	1	5
	almadılar	1	5
	İnternet aracılığıyla	1	5
İbadet eğitimi	Evde	1	5
	Örnek olma	7	35
	Genel bilgileri verme	4	20
	Vermiyoruz	3	15
	Abdest alma	3	15
	Namaz kılma	3	15
	Teşvik etme	3	15
	Beraber yapma	2	10
İman eğitimi	Sure okutma	1	5
	Küçük yaşta	7	35
	Sürekli	5	25
	Vermedik	4	20
	Pek değil	2	10
	Eksiğiz	2	10

²⁵⁷ Ömer Özdemir. *Ailenin Çocuklarının Din Eğitimine Katkısı (İstanbul Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019, s.77.

	Örnek olarak	8	40
	Evet en önemlisi	5	25
	Sürekli	2	10
Ahlak eğitimi	Yeri gelince	2	10
	Hassas davranıyoruz	2	10
	Özel çaba yok	1	5

Ailelerin “Çocuklara Kuran, ibadet, iman ve ahlak eğitimi verebiliyor musunuz? Nasıl?” sorularına dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 5’te verilmiştir. Buna göre Kuran eğitimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Kursa gönderdik” ($f=6$, %30) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Kendim veriyorum” ($f=5$, %25), “Bilmiyor” ($f=4$, %20), “Okulda” ($f=2$, %10), “Özel eğitim almadılar” ($f=1$, %5) “İnternet aracılığıyla” ($f=1$, %5) ve “Evde” ($f=1$, %5) kodları olduğu görülmektedir. İbadet eğitimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Örnek olma” ($f=7$, %35) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Genel bilgileri verme” ($f=4$, %20), “Vermiyoruz” ($f=3$, %15), “Abdest alma” ($f=3$, %15), “Namaz kılma” ($f=3$, %15), “Teşvik etme” ($f=3$, %15) “Beraber yapma” ($f=2$, %10) ve “Sure okutma” ($f=1$, %5) olduğu görülmektedir. İman eğitimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Küçük yaşta” ($f=7$, %35) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Sürekli” ($f=5$, %25), “Vermedik” ($f=4$, %20), “Pek değil” ($f=2$, %10) ve “Eksiğiz” ($f=2$, %10) olduğu görülmektedir. Son olarak ahlak eğitimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Örnek olarak” ($f=8$, %40) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Evet en önemlisi” ($f=5$, %25), “Sürekli” ($f=2$, %10), “Yeri gelince” ($f=2$, %10), “Hassas davranıyoruz” ($f=2$, %10) ve “Özel çaba yok” ($f=1$, %5), olduğu görülmektedir.

Söz konusu Kuran eğitimi alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri ise analizleri ile şu şekildedir: Katılımcıların %30’u çocuklarınıza Kur’an eğitimi veriyor musunuz sorusuna kursa gönderdiklerini, %25’i ise kendilerinin verdiklerini ifade ettiklerini görüyoruz. Araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının din eğitiminde İslam’ın temel kaynağı olan Kur’an Kerim’i öğrenmesini dini bir görev olarak gördüklerini söyleyebiliriz. Tarihe baktığımızda İslam’ı kabul eden milletler ve Türk toplumunun tahsil hayatlarına Kur’an’ı öğrenerek veya ezberleyerek başladıkları görülmüştür.. Kur’an eğitim ve öğretiminde merhamet, şefkat, sevgi temelli bir eğitim anlayışıyla yaklaşılmalıdır. Nefret ettirmeden, zorlamadan, sevgi temelli bir öğretim yapılmalıdır. Zira çocuğun ileriki yaşlarda Kur’an’la bağını koparmadan ilgi ve

alakasını devam ettirmesi böylesi bir eğitime bağlıdır.²⁵⁸ Bugün pek çok yetişkinin mukaddes kitabımız Kur'an'la arasına mesafe koyması çocukluk yıllarında Kur'an eğitiminde gördüğü baskı ve cezalara bağlı olabilmektedir. Bir diğer husus Kur'an öğreniminde çocukların farklı zekâ türleri olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırmamızdan yola çıkarak ailelerin çocuklarının erken yaşlarda Kur'an öğrenmesini istediklerini ve bu eğitimi önceliklediklerini söyleyebiliriz. Malatya'da yapılan bir araştırmada 52 öğrenciden otuzunun Kur'an okumayı bilmesinin konumuzla anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.²⁵⁹ İslam dininin ana kaynakları olan hadislerde de Kur'an öğrenilmesine ve öğretilmesine teşvik edilmesi, ülkemizde başta Diyanet olmak üzere diğer bazı kurum ve kuruluşları bu konuda çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir.²⁶⁰ Katılımcıların Kur'an'ı Kerim'i erken yaşlarda öğretme gayretini, İslam dinin değerlerini fark etme, kazanacağı değerleri gündelik hayatta kullanmalarını sağlama, dini inancın benimsenmesi, Kur'an'ı şekil ve ses olarak tanıma, Allah ve Peygamber sevgisini kazanma ve nesilden nesillere aktarılmasında yegâne unsur olarak benimsedikleri sonucuna varılmıştır.

“Oğlan ilkokul ve ortaokul yıllarında kuran kursuna bizim cami vardı, kurs vardı oraya göndermiştik. Kızım okulda hem müfredatta görüyor hem de yeni yeni vermeye uygulamaya başladığı için ben ona anlatıyorum tek tek detaylı.” (A2)

“Evet biliyor güzel okuyor. Kuranı Kerimi ilk başta aslında anaokulunda tabi ki biz beraber çalıştık anaokulunda ilk Kuranı Kerime geçendi 4-6 yaş aralığında, ben öğrettim hocası destekledi ben evde çalıştırıyordum.” (A20)

“Hayır bilmiyor. Merak ederse de Türkçesini okumasını isterim.” (A16)

“Kızlar kuran kursuna gittiler daha sonra internetten öğrendiler oğlan da kuran kursuna gidiyor şu anda.” (A7)

Araştırmaya katılan bazı katılımcılarda Kur'an eğitimini çocukların kendi talep etmelerini, yönlendirme yapılmadan istemelerini bildirmiş; bir katılımcı ise merak ederse Türkçesini okumasını istiyorum diyerek fikrini ifade etmiştir.

“Evde okuyarak devam ettirmeye çalışıyoruz. Bunun için ayrıca bir eğitim almadılar.” (A3)

“Hayır, bilmiyor isterse öğrenebileceğini söyledim kendi istemesi lazım.” (A17)

“Okulda öğreniyor ve kursa gittiği zaman baya verimli geçti bu yaz.” (A4)

²⁵⁸ Mehmet Emin Ay, <https://www.fikriyat.com/yazarlar/mehmet-emin-ay/2017/06/19/cocuklarimiza-kurni-nasil-ogretelim> (erişim tarihi 11.12.2022)

²⁵⁹ Zehra Betül Kocamaz, *Okul Öncesinde Kur'an-ı Kerim Öğrenmenin Okuma -Yazma Sürecine Yansımaları*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bölümleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mayıs, 20019, s.80.

²⁶⁰ Hatice Bayka, *Öğretici ve Veli Görüşmeleri Açısından Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Gurubu)'nın Değerlendirilmesi*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2019, ss.2-3.

Söz konusu ibadet eğitimi alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri ise şu şekildedir:

“Verdik biz şöyle ki namazla alakalı merak sahibiler O dönemde onların özellikle namazla ilgili konularda bu eğitimi sağladık.” (A1)

“İbadet eğitiminde namaz kılmayı abdest almayı öğrettik. Zaten bize bakarak yapmayı öğrendiler. Eğitimlerini okulda öğrendiler namaz nasıl kılınır bilgilerini de bazen bana sordular. Bazen de okuldaki derslerden öğrendiler.” (A13)

“Okulda verilsin istedik biz örnek olduk ama onlara yaptırmadık.” (A12)

“Veriyoruz kendimizde örnek oluyoruz.” (A10)

“İbadet eğitimi tam manasıyla veremiyoruz. Örnek olarak bir de teşvik olarak söylüyoruz.” (A3)

“Çocuğumuza ibadet eğitimi veriyoruz. Bunu hem kendi yaşantımızla örnek almaları için önce kendimiz uygulayıp daha sonra da çocukların bunu yapmasını istiyoruz.” (A9)

“İbadet eğitimi vermiyoruz, ortaokulda din kitabında zaten bunlar var.” (A16)

Araştırmaya katılan ailelerin %35'i ibadet eğitimi veriyor musunuz sorusuna örnek oluyoruz diyerek cevap vermişlerdir. Katılımcıların bu soruya, evet veriyoruz, namaz kılmayı ve abdest almayı öğretiyoruz diyerek cevap vermeleri düşündürücüdür. İbadet denince hemen akla namaz gelmesinin sebebinin günde beş vakit kılınıyor olması, camilerde ezan sesi ile sürekli hatırlanıyor olması etkilidir diyebiliriz.

İbadet, Allah'a kulluk etmek, onun rızasını kazanmak amacıyla niyet ederek belirli zaman ve şekillerde yapılan davranışlar bütünüdür. Çocuklara İslam'da namaz, oruç, zekât, hac gibi temel ibadetlerin yanında, Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan her hayırlı, güzel işin ve yanlış olduğu için kaçınılan davranışlarında ibadet olduğu bildirilmelidir. İbadetler bireye sabrı, zamanı programlamayı, birlik ve beraberlik duygularını güçlendirmeyi, ihtiyaçları olanlara karşı duyarlı olmayı öğretmelidir.²⁶¹

Söz konusu iman eğitimi alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri ise analizleri şu şekildedir:

“Öğrettik daha da öğretiyoruz.” (A2)

“İman eğitimine de küçük yaşlardan beri imanın altı esasını anlattık öğrettik.” (a13)

“Kuran okumayı bilmiyor. İbadet eğitimini de özel olarak vermiyoruz yapmak istediği şeyleri bize bakarak yapıyor. İman esaslarını da okulda öğrendi.” (A18)

“Biraz eksik kalabiliyorlar ama iman esaslarının ana kaynağına temelden şeylerini biliyorlar.” (A3)

²⁶¹Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, “Çocukların İbadete Teşviki ve İbadet Eğitiminin Kazandırılması”, *Ailede Din Eğitimi*, Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 20018, s.97.

Katılımcıların çocuklarına iman eğitimini küçük yaşta verdiklerini bildirmişlerdir. Bir katılımcı iman esaslarını okulda ders içinde öğrendiğini ifade etmiştir.

“Onları ders olarak işliyoruz. Sürekli imanın şartı İslam’ın şartı diye ondan sonra imanın esaslarına dair ayet bazılarını dinliyoruz.” (A7)

“Evet iman esaslarını öğretmeye çok gayret gösteriyoruz. Çünkü o yaşa geldiklerin de şu an ortaokulda çocuğun o nedenle de biz ne söylersek inanıyor. Ama dışarda da bir çevresi var ve o çevreye gittiği zaman da çevreden duyduklarıyla da geri gelebiliyor. Mesela o yüzden de iman esaslarının üzerinde durması çok önemli. İman esasları konusun da ben kendi çocukluğumda öğrendiğim iman esasları hiçbir zaman aklımdan çıkmıyor. Bu nedenle de çocuklara iman esaslarını küçük yaşta öğrettiğimizi tahmin ediyorum.” (A9)

“Küçükken öğrettik.” (A11)

“Küçükken tabi verildi okulda destekledi.” (A12)

“Hayır, vermedik okulda öğrendi.” (A16)

“Evet, yaş seviyesine uygun olan büyük kızım iman esaslarını biliyor. Küçük kızımızı iman esaslarını yaşına uygun olan Allah’a iman, Allah’ın ona anlatabileceğimiz yönlerini her şeyi bize verdi yarattığı gibi ama şu an mesela peygamberler ilgili bilgiler var ama melekleri iman ahirete iman şu an da onun yaş seviyesine uygun olmadığı için bunları biraz bekletiyoruz. Sadece ödülünden, sevaptan bahsediyoruz ama daha ötesi yok şu an da.” (A14)

İman esaslarının öğretilmesi sorusuna katılımcılardan bazıları yaşına uygun olarak verdik diyerek cevap vermişlerdir. Katılımcıların genel olarak iman esaslarını okuldan da öğrendiklerini bildirmeleri okul müfredatında bu konunun ders olarak işlendiği ve öğretildiğini göstermektedir. Bu konuda ilköğretim müfredatına bakıldığında, ilkökul ve ortaokul DKAB dersi öğretim kılavuzunda inanç esasları geniş bir biçimde ele alınmaktadır.²⁶²

Alan yazına baktığımızda, çocuğun hayatında olumlu bir Allah imajı oluşumunda sorduğu soruların ve aldığı cevapların çok önemli rol oynadığını görürüz. Sorularla etrafını tanımaya çalışırken, etrafını keşfetme ve tanıma arzusunun doruk noktasındadır. Bu nedenle de insan fıtratı Allah’ın varlığını erken yaşlarda idrak edecek kapasitededir. Çocuğun hayatına baktığımızda belli bir yaştan sonra arkası kesilmeyen sorular sorduğunu görürüz. “Allah kimdir?” “Allah’ın çocukları var mıdır?”, “Gökleri kim yarattı?”, “Yerin sonu nerede?”, “Beni kim yarattı?”, “Nereden geldim?” gibi soruların işaret ettiği, şüphesiz ki çocuktaki

²⁶² Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8.Sınıflar)Öğretim Programı ve Kılavuzu, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2010.

fitratın uyanışı, Allah'ın ilk yaratılıştaki tanık tuttuğu ulûhiyetinin gerçeğini kavramaya başladığının işaretidir diyebiliriz.²⁶³

Araştırmalar çocukta Allah sevgisine dayalı bir öğretim metodu tercih edilmesinin doğru olacağını göstermektedir. Allah korkusu gerekli bir duygudur ama bu duygunun öğretilmesi sonraki yıllara bırakılmalıdır. Çocuğun ilk yıllarında korkuya yer vermek doğru değildir. Davranışın doğru ve güzel olan şekli öğretilmelidir. İleri safhada Allah'ın hiç kimsenin göremediği günahları ve yanlışları gördüğü ve saklı kalmadığı anlatılarak iç disiplini oluşturması sağlanmalıdır. İmanın esaslarından olan Peygambere ve kitaplara iman din eğitiminin en kolay konusudur. Bu dönemde çocuklar hikayeleri heyecanla dinlerler. Peygamberleri yüce şahsiyet ve kahramanlar olarak anlatıp, çocuklara rol model olacak şekilde tablolaştırmak önemlidir. Çocukların esrarengiz yaşam tarzına duydukları ilgi, mucizevi anlatımlar peygamber kıssaları içinde aynı ilgi ve alakayı uyandıracaktır. Çocuğa peygamberi anlatırken savaşı bir peygamber değil, insanlarla ilgilenen, yardım eden, çocukları seven, hayvanları koruyan, ağaç diken, yerden taşları toplayan, yol gösteren, sevgi dolu bir peygamber anlatılmalıdır. Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin hayatı anlatılırken tiyatro ve çizgi filminden yararlanılabilir. Bu filmlerin aile ile izlenip sonra değerlendirme yapılması, çocuğun soruları varsa cevaplanması önem arz eder.²⁶⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak peygamberlerin inançları için çektiği sıkıntılara göstermiş oldukları sabır, metanet ve irade çocuk için örnek teşkil edeceğini, çocuğun sabreden, olumsuzluklara karşı mücadele eden bir karakter sergilemesini kolaylaştıracağını söyleyebiliriz.²⁶⁵ Çocuğun erken yaşta alacağı iman eğitimi de onun inancını sağlamlaştırıp yaratıcısıyla arasındaki bağı kuvvetli tutacaktır diyebiliriz. Selçuk üniversitesinde yapılan bir çalışmada araştırmacının 1566 öğrencinin hemen hemen tamamına yakınının iman esaslarına inandıklarını bildirmesi ve bu inancın erken çocukluk yaşlarında alınması araştırmamızı destekler mahiyettedir diyebiliriz.²⁶⁶

Söz konusu ahlak eğitimi alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri ise analizleri ile birlikte şu şekildedir:

Araştırmaya katılan bir katılımcımız çocuklarına ahlak eğitimi altında bir eğitim vermediklerini, yaşarken bizim davranışlarımızdan aldıklarını alıyorlar ifadesi ile diğer katılımcıların genelini ahlak eğitimi veriyoruz, daha çok rol model oluyoruz cevapları birbiri ile örtüşmektedir.

²⁶³ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, ss.154-169.

²⁶⁴ Ali Baz Bilici, *Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din*, Akademik Gelişim Yayınları, 2021, ss.343-348

²⁶⁵ Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, s.191.

²⁶⁶ Mehmet Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dini Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1989, ss.71-72.

“Ahlak eğitimi diye özel bir şey yapmıyoruz ama ahlak eğitimi yaşarken bizim davranışlarımızdan aldıklarını alıyorlar.” (A2)

“Evet veriyoruz. Ahlaklı olması bizim için en önemli konu. Anlatarak yaptırarak vermeye çalışıyoruz.” (A3)

Bir katılımcı, yalan, hırsızlık, yüz kızartıcı suçlar gibi İslam dininin reddettiği davranışları çocuklara anlattığını ifade ederken dinin ahlaki boyutuna dikkat çekmiştir.

“Veririm olmazsa olmazımdır. Yalana katiyen karşıyım zararını anlatırım. Hırsızlık yüz kızartıcı suçları örnek vererek ailelerin nasıl yıkıldığını haberlerde seyredip konuşuyoruz. Küfürlü kelimeler evde asla konuşulamaz.” (A4)

“Şimdi ahlaklı ol denmiyor zaten biz kendimiz ahlaklı olursak onlarda bize uyuyor zaten. Neyin yanlış neyin doğru olduğunu zamanla görüyoruz. Giyim kuşam takva kendiliğinden oluşuyor aile içinde.” (A7)

“Aynı şekil de ahlakına daha çok önem veriyoruz şu an.” (A8)

“Ahlak eğitimi üzerinde çok hassas olduğumuzu düşünüyorum. Bu bizim için hayat nizamı din zaten en önemli şey benim için ahlak geliyor benim için.” (A9)

“Veriyoruz örnek olmak zaten en önemli eğitim.” (A10)

“Ahlak ve değerler eğitimi evdeki yaşam biçimimiz. Gözlemleyerek ve türlü müdahalelerle küçük yaştan beri ilgileniyoruz. Etik ahlak kuralları ona hayatı boyunca lazım olacağı için üzerinde hassasiyetle durduğumuz bir konu” (A18)

“Yani biz doğruyu anlatıyoruz ama doğruyla karşılaşmıyoruz. Yanlış doğruyu anlatıyoruz, özellikle yaptığımız bir şey yok konuşuyoruz yanlış bir şey yaptığı zaman neden yanlış olduğunu nasıl iyi bir insan olabileceği kendisine anlatıyoruz.” (A11)

“Önce ahlakla başlaması lazım. Daha sonra ibadetler.” (A13)

“Örnek olduğumuzu düşünüyorum her söylemimiz ahlak üzere oluyor.” (A15)

Bir katılımcı, oturdukları çevrede çocukların küfürlü konuşmalarından rahatsızlığını dile getirirken çevrenin de etkisini kendilerinin verdiği ahlaki değerlerin dış etkenlerle bozulduğundan yakınmaktadır. Araştırmalardan yola çıkarak ailenin çocuğun ahlaki gelişimini desteklemesinin çok önemli olduğunu, bunun için doğru örneklik teşkil etmek gerektiğini, güzel davranışları takdir edip, ana baba birlikte hareket etmenin yararlı olacağını, iyi bir çevre sunup, çocuğa sorumluluk bilinci verilip, güven ve özgüven duygusu kazandırılmasının, adalet duygusu geliştirilmesinin hayati önem taşıdığını²⁶⁷ söyleyebiliriz.

“Çok zor, oturduğumuz çevredeki çocuklar çok ahlaksız, ağızlarında küfür. Biz vermeye çalışsak da dışarda bozuluyor.” (A19)

²⁶⁷Gülsüm Pehlivan, Ağırakça, Arife Gümüş, “Çocukların Ahlaki Gelişimini Nasıl Destekleyebilirim?”, *Ailede Din Eğitimi*, Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 20018, ss.115-119.

“Ahlak eğitimi vermek için özel bir çaba sarfetmedik zaten yaşantımız ona örnek.”
(A17)

İslam dini, davranışların Allah rızası için yapılmasını emreder. Bu amaç doğrultusunda yapılan davranışlar İslam nazarında yüce davranışlardır. İslam dininde ahlak eğitiminin gayeleri arasında fitratı korumak, yasaklanan davranışlardan uzak durmak, istedik, iyi eylemlerde bulunmak, topluma yararlı olmak, salih amellerle ahiret mutluluğunu kazanmak vardır.²⁶⁸ Araştırmalardan yola çıkarak ahlaki davranışın oluşmasında çocuklardaki bireysel farklılıklara dikkat edilmeli, gelişim aşamaları göz önünde bulundurulmalıdır diyebiliriz. İnsan ahlaki davranışları bilerek doğmaz. Çocukların iyi eğilimlerini geliştirmeli, kötü eğilimlere teslim olmamak öğretilmelidir. Böylece karakterinin olumlu yönde gelişmesi sağlanır. Ahlak eğitimi kalbe, zekâyâ, iradeye hitap etmelidir. İradesini kuvvetlendirmek için istenilen davranışlar takip edilmelidir. Takibi yapılmayan kurallar iradenin zayıflamasına yol açar. Her istediği yapılan çocuk ahlaken olgunlaşamaz. Bu bağlamda uygun görülmeyen davranışların oluşumuna izin verilmemelidir.²⁶⁹

İnsanlığın kurtuluşunu hedefleyen İslam dininde ahlakın kaynağı vahiy ve vahyin açıklanması olan sünnettir. İslam dininin belirlediği temel davranışlar Kur'an-ı Kerim'de teorik olarak ayetlerle ifade edilirken Hz. Peygamber uygulamalı bir şekilde hayata geçirmiştir. İslam, insanı yaptığı bütün eylemlerinden dolayı sorumlu tutarken,²⁷⁰ boş yere yaratılmadığını Allah'a kul olma gibi yüce bir gayeyi taşıdığını da bildirmektedir. İnsanın yaptığı iyi-kötü bütün davranışlarının bir karşılığı vardır.²⁷¹ Bu sorumluluğunun bir kısmını dünyada tamamını ise ahirette görecektir.²⁷² İslam ahlakının temel kuralları geldiği ilk günden itibaren kadın-erkek, genç -yaşlı, avam-alim herkes için geçerli olduğundan çocuklara erken yaşlarda büyük bir özveri içinde verilmelidir diyebiliriz.

2.6.6. Ailelerin Çocuklarının Din Eğitimine Ait Çeşitli Sorulara İlişkin Durumu

Ailelerin *“Çocukların etkilendiği akrabaları var mı? Beraber namaz kılıyor musunuz? Çocuklarınızın din eğitimleri için kendiniz eğitim aldınız mı?”* sorularına dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.6'da verilmiştir.

²⁶⁸ Mehmet Çam, İhyau 'Ulumi'd-din Eserinde Bireysel Ahlak Eğitimi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2019, s.15.

²⁶⁹ Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmesindeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, ss.80-82.

²⁷⁰ Müddesir, 74/78.

²⁷¹ Zilzal, 99/7-8.

²⁷² Rum, 30/41-42.

Tablo 2.6 Ailelerin Çocuklarının Din Eğitime Ait Çeşitli Sorulara İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Etkilenen Akraba	Nine-dede	10	50
	Diğer akrabalar	5	25
	Yok	5	25
Beraber Namaz Kılma	Hayır	9	45
	Her zaman değil	7	35
	Eskiden	2	10
	Evet	2	10
	Almadık	6	25
Eğitim Alma	Sosyal medyadan	5	20
	Kitap okuma	5	20
	Sohbetlere katılma	3	15
	Seminerlere katılma	1	5

Buna göre etkilenen akraba alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Nine-dede” ($f=10$, %50) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Diğer akrabalar” ($f=5$, %25) ve “Yok” ($f=5$, %25) olduğu görülmektedir. Beraber namaz kılma alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Hayır” ($f=9$, %45) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Her zaman değil” ($f=7$, %35), “Eskiden” ($f=2$, %10) ve “Evet” ($f=2$, %10) olduğu görülmektedir. Son olarak eğitim alma alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Almadık” ($f=6$, %30) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Sosyal medyadan” ($f=5$, %25), “Kitap okuma” ($f=5$, %25), “Sohbetlere katılma” ($f=3$, %15) ve “Seminerlere katılma” ($f=1$, %5) olduğu görülmektedir.

Söz konusu etkilenen akraba alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri analizleri ile şu şekildedir: Katılımcıların çocuklarının dini yönden etkilendikleri akrabaları var mı sorusuna babaanne, anneanne, dede, amca, dayı, hala olarak cevap vermişlerdir. Çocuğun aile ve yakınlarındaki büyüklerinin telkin ettiği değerleri ve davranışları benimseyip uygulaması ve içselleştirmesi, hayatı boyunca da devam ettirebilmesi, kendinden büyükleri sevmesi, rol model alması ve güven duymasıyla mümkündür diyebiliriz. Araştırmalar çocuğun karakter oluşumunda büyükanne ve büyükbaba rolünün önemine dikkat çekmektedir. Dede ve nine sevgisi görmeden büyüyen çocuklar yaşlıları anlamakta sıkıntı yaşayabilirler. Büyükanne ve büyükbabayı yaşlı insanlar olmak yerine bilgi ve deneyimlerinden faydalanan ailenin bilgisi, torunlar için rol model, arkadaş, rehber olma açısından konumlandırmak yerinde olacaktır. Çünkü onlar ilgi ve şefkati hemen kucaklayan küçüklerin ahlaklı ve terbiyeli yetişmelerinde

anne babaya yardımcı etmenlerdir diyebiliriz. Bu bağlamda Antalya’da yapılan bir araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerine yöneltilen “ailede sosyal roller deyince aklınıza ne geliyor” sorusuna “anne, baba, kardeş, büyükanne, büyükbaba” cevabı araştırmamızı doğrular niteliktedir.²⁷³ Görüldüğü üzere çocukların anneannenin veya babaannenin yanında namaz kılmasının baba ya da büyükbabayla camiye Cuma namazına, vakit namazlarına, bayram namazına gitmesinin, vefat eden yakınları için dualar edilmesinin ,kandil günleri büyüklerinin aranmasının ve ziyaret edilmesinin üzerlerinde derin izler bıraktığını söyleyebiliriz.²⁷⁴

“Evet, babaannelerinden etkileniyorlar.” (A1)

“Şahit oldukları varsa etkilenirler ama herkesin uygulama seviyesi kendine göre olduğu için uygulaması olan da var akrabalarımızın için de ama olmayan da var.” (A2)

“Evet var. Halalarından etkileniyorlar en çok, muhtemelen anneanne babaannelerinden etkileniyorlar. Dedelerinden.” (A3)

“Evet ananesi. Dayısını da amcasını da çok şey yaparlar takdir ederler hayat tarzlarını severler örnek oluyorlar çocuklarla iletişimleri çok iyi ikisinin de.” (A6)

“Öyle çok çevremizden etkilendiği yok kendi içimizde yaşıyoruz öyle örnek aldığı yok.” (A8)

“Ben akrabalarımızdan etkilendiğini düşünüyorum tüm akrabamız dini yapıya sahipler. Onlara baktıklarında bu din yaşanılması gereken din hepsinin dini yaşantısı var diye düşünüyorlar.” (A9)

“Var dayısı, yengesi bu noktada etkilendiği insanlar arasında ve seviliyorlar.” (A10)

“Dini yaşantıda etkilendiği akrabamız yok.” (A18)

Katılımcıların çocuklarının din eğitiminde etkilendikleri akrabalarını taklit ettikleri ve sevdikleri göze çarpmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2006 yılında yaptığı “Aile Yapısı Araştırmaları” çerçevesinde elde edilen veriler, vatandaşların %56’sının dini bilgilerin elde edilme kaynakları arasında aile ve akrabaları kaynak göstermektedir.

Söz konusu beraber namaz kılma alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri analizleri şu şekildedir: Birlikte namaz kılıyor musunuz sorusuna katılımcılarımızın bazıları düzenli bir şekilde kılmadıklarını, bazıları ise çocuklar küçükken kılabilindiklerini fakat ortaokula geldiklerinde kılmadıklarını bildirmişler, çocukların bazen istekli bazen de isteksiz olmalarını gerekçe olarak göstermişlerdir.

²⁷³ Ferhan Gazioğlu, *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Ailedeki Sosyal Rollerinin Zaman İçerisindeki Değişimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2018, s.34.

²⁷⁴ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s.163.

“Her zaman diyemem ama kılmaya çalışıyoruz. Bazen istekli bazen çok isteksiz oluyorlar.” (A1)

“Çok uzun zaman önce kılardık şimdi kılmıyoruz.” (A3)

“Hayır birlikte namaz kılmıyoruz.” (A2)

“Küçükken kıliyorduk ama ortaokula gelince arada bir her zaman olmuyor.” (A9)

“Camiye gidiyoruz birlikte kandiller de namaz kılıyoruz, dua ediyoruz.” (A8)

“Evde pek olmuyor cemaatle kılmak genelde burada olduğumuz zaman camiye geçiyorum. Pandemi döneminde yasaklar olduğu zaman yatsı namazını onunla kılabiliyoruz. Misafirlikte falan beraber kılmaya çalışıyoruz genelde camide olduğu için pek olmuyor.” (A5)

“Ben geç geliyorum bu yüzden kılamıyoruz.” (A13)

Katılımcıların çocukları ile birlikte namaz kılma sorusuna zaman zaman, kılmıyoruz, arada kılarız diyerek değişken cevaplar verdiklerini görmekteyiz.

“Ben hayatımda hiç kılmadım.” (A19)

“Ara sıra cemaatle namaz kılarız.” (A10)

“Çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namazı öğretiniz”²⁷⁵ Pedagojik açıdan bakıldığında 7-12 yaşlar önemli gelişim dönemini oluşturan yaşlardır. Bugün bazı psikologlarca yedinci yaşın ayırt etme (temyiz) yaşı olarak kabul edildiği görülmektedir. Bazı pedagoglarca bu çağa “öğrenme çağı” adının verilmiş olması hadisteki “yedi yaşa ulaştıklarında onlara namazı öğretiniz” ifadesini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda ebeveynin namazın bireye farz olduğu zaman kolay gelmesi ve devamlılığında zorluk yaşamamaları için sorumluluk çağı öncesinde abdest ve namazı öğretmelerinin gerekli olduğunu söyleyebiliriz.²⁷⁶

Çorum’da yapılan benzeri bir çalışmada katılımcının “Evet düşünüyorum. Eğitim ilk öncelikle ailede başlar. Çocuklar anne, baba ve kardeşlerini örnek alırlar. Örnek vermek gerekirse ben küçükken ailemi namaz kılarak gördüğüm için küçük yaştan itibaren namaz kılıyorum. Aynı şekilde kızıma da örnek oluyorum. Onu sıkmadan benimle beraber namaz kılmaya davet ediyorum. İnşallah başarılı bir anne olurum” cevabı ibadete alıştırmada rol modelliğin önemini göstermektedir.²⁷⁷ Yine Almanya’da yapılan bir araştırmada “ilk defa kiminle namaz kıldınız” sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu “annemle ve babamla”

²⁷⁵ Ebu Davud, Salat, 25.

²⁷⁶ Mehmet Emin Ay, “Öğrenme Çağı ve Namaz”, Aile Rehberi, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.127.

²⁷⁷ Sema Tuncay, “Aile Kurumuna Katkısı Açısından Din Eğitiminin Rolü”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020, s.276.

cevabını vermişlerdir.²⁷⁸ Ailenin ve çevrenin çocuğun dindarlık duygusunun uyanışı ve gelişiminde etkisi oldukça büyüktür. Bu nedenle çocuk, namaz kılan kişileri çevresinde gördüğü zaman taklit etmeye başlar. Anne babanın sadece “oğlum, kızım hadi namaz kıl” demesi yeterli olmayacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de “Ailene namazı emret, kendinde ona sabırla devam et”²⁷⁹ ayetinde öğütlenen davranışın uygulanması da istenmektedir. Anne babanın da namaz kılması çocuklarının namazı kılıp kılmadıklarının yakın takibinin yapılması, tutarlılık ve istikrar gösterilmesi son derece önemlidir.

Ebeveyninin yapması gereken, namaza alıştırma sürecini iyi değerlendirmesidir. Zira kolayca sıkılabilecekleri ve ibadetin gerektirdiği ciddiyete uzun süre sabredemeyecekleri unutulmamalıdır. Bunu yaparken ona sorular sorma fırsatı verilmelidir.²⁸⁰ Araştırmalardan yola çıkarak çocuğa namaz ibadetinin ilk basamağında, yavaş yavaş ölçülü bir şekilde biktirmeden, aşamalı olarak, sevdirilerek verilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Namaz öğretilmeye çalışılırken uygun zaman gözetilmeli, çocuğun psikolojisi, kabiliyeti, yaşı, zihnî gelişimi vb. noktalara dikkat edilmelidir. Bu bağlamda kişinin ergenlik çağına girdiğinde ruhen ve bedenen hazır bulunuşluğu gözetilerek namaz ibadetinden sorumlu olduğu öğretilmelidir. Küçükken annesini, babasını, abla veya abisini, dede, ninesini örnek alarak yaptığı ibadetin şuuruna vararak Allah'ın emri olduğunun farkındalığı ile devamlı kılmasını sağlamaktır.

Namazı öğrenme ve uygulama dönemlerinde çocukların duygusal gelişimleri ve zekâ gelişimleri baz alınarak tedricilik, sevgi, hoşgörü, model olma, ölçülülük gibi ilkelere dikkat edilmelidir diyebiliriz. Bunun için de namazı öğrenme dönemlerinde çocuklar, duygusal gelişimleri ve zekâ gelişimleri göz önünde bulundurularak tedrici olarak namaza alıştırılabilirler. Namazın öğretilmesi hususunda bilgi boyutunun ayrıntılı bir şekilde nasıl aktarıldığını Hz. Peygamberin hayatından bir kesitte örnek olarak görmekteyiz. “Enes! Namaz kılarken, rükûa gidince ellerinle dizlerini sıkıca tut. Parmaklarını birbirinden ayır. Dirseklerini yanlarına yapıştırma. Oğulcuğum, rükudan kalkınca her uzvun tam olarak yerine gelsin. Oğulcuğum, secde edince de alnını ve ellerini yere tam olarak koy. Secdede kollarını

²⁷⁸ Abdulgaffur Akdağ, *Müslüman Çocukların İbadet Eğitiminde Manevi Rehberlik (Almanya Örneği)*, Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Manevi Rehberlik Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Almanya, 2018, s.56.

²⁷⁹ Taha, 20/132.

²⁸⁰ Mehmet Tütüncü, “Kur'an ve Hadislerde Eğitim Esasları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2. 1985, s.240.

yere serme. Namazda sağa sola bakmaktan sakın. Oğulcuğum, namazını devamlı kılmaya özen göster... Eğer buna özen gösterirsen, meleklerde senin için rahmet dileğinde bulunur.”²⁸¹

Söz konusu eğitim alma alt teması ve kodlarına ait aile görüşleri analizleri ile birlikte şu şekildedir:

“Özellikle almadım şahsen sadece imam hatipteki bilgilerimle vermeye çalıştım. Eşimin de bu konuda aldığı bir eğitim yok. Sadece sosyal medyadan bir şeyler dinleyip kitaplar okuyarak kendimizi geliştirmeye çalışıyoruz”. (A1)

“Öyle bir eğitim almadık. Okuduğumuz kitaplardan duyduğumuz sohbetlerden yararlandık.” (A3)

“Ben müftülükte çalışıyorum genelde seminerler oluyor onlara katılıyoruz.” (A5)

“Özellikle almadık ama çok kitap okuduk.” (A6)

“Hayır herhangi bir eğitim almadık.” (A19)

Katılımcıların çocuklarına din eğitimi vermek için herhangi bir eğitim aldınız mı sorusuna genelinin hayır almadık dediklerini gözlemlemekteyiz. Bu konuda yeterli eğitim programlarının olmayışının sebep olduğu düşünülebilir. Bir katılımcı sistemli bir eğitime katılmadığını, ancak farklı kurumlar tarafından yapılmış çocuk eğitimine dair seminerlere iştirak ettiğini söylerken diğer katılımcı da sosyal medyadan kendilerini videolar seyrederek geliştirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Yine bir katılımcıda kitap okuyarak, sohbetlerden elde edilen bilgilerle diyerek kendini ifade etmiştir. Bu da bize birbirinden bağımsız, sistemsiz bir eğitimin ailelere yol göstermede yeterli olmadığını düşündürmektedir. Yekder’in yaptığı benzer bir çalışmada, ailelere çocuklarının din eğitimi için bir programa dahil olup olmadıkları sorulmuş, %32,9 oranında katılımcının din eğitime yönelik programlara dahil olmadıkları tespit edilmiştir.²⁸² Bu bulgular, ebeveynlerin, din eğitiminin desteklenmesine yönelik eğitimlere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir diyebiliriz. Çocuğun gelecekteki hayatını, kişiliğini, karakterini, düşünme ve yaşama yöntemini etkileyen ilk bilgileri aldıkları, ilk eğitildikleri yer olan ailenin eğitimi de o oranda önemlidir. Son yıllarda çocuk gelişimi ve eğitimi, ailelerin bilinçlendirilmesi gibi konularda ailelere yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Araştırmalar dünya genelinde ailelere yönelik birçok aile eğitimi programı düzenlendiğini göstermektedir. Programların aile çocuk iletişiminden, çocuk bakımı ve gelişimine kadar birçok alanda anne babaya rehberlik ettiği görülmektedir²⁸³.

²⁸¹ Tirmizi, Kıyamet, 6.

²⁸² *Çocukların Dini Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları*, İlke Yayınları, Ed. Süleyman Güder, İstanbul, 2015, s.61.

²⁸³ Fatma T. Şahin – Nilgün C. Kalburan, “Aile Eğitim Programları ve Etkililiği: Dünyada Neler Uygulanıyor?”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.25, 2009, ss.2-11.

2.6.7. Ailelerin Çocuklarının Din Eğitiminde Karşılaştığı Zorluklar

Ailelerin “Çocuğunuzun din eğitimin de karşılaştığınız zorluklar, engeller, problemler, sizce nelerdir?” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.7’de verilmiştir.

Tablo 2.7 Ailelerin Çocukların Din Eğitiminde Karşılaştığı Zorluklara İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
İç etmen	Gevşeklik	9	45
	İbadette üşenme	6	30
	İsteksizlik	5	25
	Fazla sorgulama	4	20
	Boş vakit harcama	4	20
	Tembellik	4	20
	Erteleme	3	15
	Her şeyi normalleştirme	2	10
	Bilinçsizlik	2	10
Dış etmen	Sosyal medya	11	55
	Çevrenin olumsuz etkisi	5	25
	Doğru örnek olmaması	3	15
	Engelleme	2	10
	Yanlış bilgi alma	2	10
	Okullarda eksik eğitim	1	5
Nötr	Problem yok	5	25

Buna göre iç etmen alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Gevşeklik” ($f=9$, %45) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “İbadette üşenme” ($f=6$, %30), “Fazla sorgulama” ($f=4$, %20), “Boş vakit harcama” ($f=4$, %20), “Tembellik” ($f=4$, %20), “Erteleme” ($f=3$, %15), “Her şeyi normalleştirme” ($f=2$, %10) ve “Bilinçsizlik” ($f=2$, %10) olduğu görülmektedir. Dış etmen alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Sosyal medya” ($f=11$, %55) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Çevrenin olumsuz etkisi” ($f=5$, %25), “Doğru örnek olmaması” ($f=3$, %10), “Engelleme” ($f=2$, %10), “Yanlış bilgi alma” ($f=2$, %10) ve “Okullarda eksik eğitim” ($f=1$, %5) olduğu görülmektedir. Son olarak nötr alt temasına ait kodlar incelendiğinde yer alan tek kodun “Problem yok” ($f=5$, %25) olduğu belirlenmiştir. Söz konusu tema ve kodlara ait aile görüşleri analizleri ile birlikte şu şekildedir:

Katılımcılara yöneltilen, din eğitimine karşılaşılan problemler ve zorluklar nelerdir sorusuna çocukların ibadetlerde tembellik göstermeleri, sosyal medyada çok zaman geçirmeleri, birtakım akımlardan etkilenmeleri gibi cevaplar vermişlerdir.

Eğitim sürecinin temel unsurlarından biri zamanlama faktörüdür. İnsan ömrü boyunca ihtiyaçlarını gidermek için çalışır çabalar. Bu ihtiyaçlar ve uğraşlar her yaşın icabına ve bireyin gelişim dönemine göre değişir. Yapılan araştırmalarda çocuklarda belli gelişim dönemlerinde ortak eğilim ve davranış kalıplarının bulunduğu görülmektedir. Bunların bilinmesi çocuğun eğitiminde nasıl bir yol haritası yapılacağına da kılavuzluk edecektir.²⁸⁴ Ergenlik temelde çocukluk ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, 10-19 yaş arası bireyleri ergen olarak kabul etmekte ve 10-14 yaş arasındakiler için erken ergenlik kavramını kullanmaktadır. Erken ergenlik döneminde çocukta fiziksel, duygusal ve sosyal yönden birtakım gelişmeler olmaktadır. Bu dönemde ergen kendi görünümüne odaklanırken diğerlerinin nasıl görüldüğü hakkında daha duyarlı olur. Bilişsel olarak soyut, mantıksal ve sistematik düşünme becerisinin arttığı gözlemlenmektedir. Çocukluk döneminde akıllıca seçimler yapan ergenlerde riskli ve tehlikeli davranışlarda bulunma eylemleri görülebilir. Bu dönemde akranları ile daha yakın ilişkiler kurarlar. Ebeveynlerinden bağımsızlaşma çabası gösterip sosyal çevresine ve topluma karşı eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşabilmektedirler.²⁸⁵ Ailelerin çocuklarında gözlemledikleri bu problemleri ve zorlanma alanlarını bu bağlamda değerlendirmenin daha doğru olacağını söyleyebiliriz.

“Yaşadığımız en önemli problem ibadetlerde gevşeklik problem sosyal medya problem şimdilik dediklerimizi yapıyorlar.” (A1-Baba)

“En büyük engel bence şu anda sosyal medya ve bu akımlar işte bu Kore’dir başka bir şeydir çocukları nasıl etkiliyor ben bilemiyorum orasını çözemedim ama bence çok fazla çocukların algılarında farklılıklar yapıyor.” (A20)

Bazı katılımcılar, çocuğunda yaşadığı problemin sosyal medya mecralarında gördükleri akımlar olduğunu ifade etmektedir. Araştırmalar bu dönemde çocukların ebeveynleri ile sorun yaşayabileceğini, büyüklerini eleştirip yargılayabileceklerini göstermektedir. Bu dönemde çocuklar, kendilerine rol model olacak kişiler bulurlar. Bir doktor, bir yazar, bir müzisyen ya da farklı bir profilde akranlarının da hayranlık duyduğu gruplar olabilir.²⁸⁶ Bu bağlamda çocukların tercih ettikleri ve takip ettikleri fenomenleri bilinçsizce ve akran arayıcılığıyla etkilendiklerini söyleyebiliriz.

Katılımcıların genelinin, çocuklarında dini yaşantıda tembellik ve gevşeklik ifadelerinin onların gelişim dönemlerine bağlı olduğuna dair genel bir kanaat bulunduğu görülmektedir. Zira bu dönem çocukların, sorumluluk ve bağımsızlık arasında denge kurmaya

²⁸⁴ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitim*, s.230.

²⁸⁵ Yöndem, Artan, “Ergenlik”, ss.161-162.

²⁸⁶ Şahin, Özçelik, “Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme”, ss.44-45.

çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuklar, hızlı bir sosyalleşme içerisinde. Duygu, düşünce, davranış ve tutumlarında değişimler olmaktadır. Her ne kadar ahlaki değerlere bağlı olsalar da modernleşmenin etkisiyle kültürel öğelerde birtakım değişiklikler görülmektedir. Sosyalleşmenin bir aracı olan kitle iletişim aracılığıyla dünyada olup biten her şeye ulaşabilmekte, günlük hayatını ilgilendiren konulara çok rahatlıkla erişebilmektedir. Bu da ergenin zamanını almakta ve dikkatini dağıtmaktadır. Yalova’da 240 öğrenciyle yapılan çalışmada dini uygulamalarının beklenen düzeyde olmamasının sebebi vakitsizlik ve tembellik olarak tespit edilmiştir.²⁸⁷ Bu dönemin gelişim özelliklerine baktığımızda, çocukların kendilerinde olan değişimi algılama, tanımlama ve başa çıkma durumlarının geçişinde onlara zaman verilmeli, bu dönemde aileler, daha sabırlı, hoşgörülü ve anlayışlı olmaya dikkat etmelidir, diyebiliriz.

“Yani aile içerisinde öyle karşılaştığımız zorluklar olmadı ama her insanda olduğu gibi bazı tembellikler sabah namazına kalkma isteksizlikleri soğuk havalarda abdest alma isteksizlikleri camiye gitmenin zor gelmesi. Ama bu büyüklere de zor geliyor sonuç itibariyle bunu aşmanın çeşitli yollarını biz de uygulamaya çalışıyoruz çocuklarımızın hiçbirinde ahlaki yönden problem yaşamadık.” (A15)

Katılımcıların bazıları çocukları ile yaşadıkları problemleri arkadaş çevresinin değişmesi, sürekli sınava zorlanmaları, kendilerine örnek bulamamaları, dini meseleleri çok sorgulamaları olarak ifade etmişlerdir. Araştırmalara baktığımızda, ergenlikte yoğun, samimi akran ilişkilerinin arttığını görmekteyiz. Kişisel özel bilgilerini ebeveynlerinden daha çok arkadaşlarına anlatmakta ve akranlarına bağlanmaktadırlar. Dolayısıyla bu tür arkadaşlık kuramadıklarında kendilerini değersiz ve yalnız hissetmektedirler. Bu dönemde çocuklar, kimlik karmaşasına karşı rol karmaşası yaşarlar.²⁸⁸ Bu yaşlarda akran gruplarına dahil olma görülebilmektedir. Ergen için akran grupları farklı değerler ve roller içerisinde özerkleşmelerini sağlarken diğer yandan psiko-sosyal bir destek ağı vazifesi yapmaktadır. Ergen, arkadaş grubu içerisinde kendini tanımlamaya, sosyal tarzını oluşturmaya çalışır. Ergenin akran gruplarına dahil olmasının sebepleri arasında kendi seçimlerini, görüşlerini, tutum ve davranışlarını onaylatma isteği yatmaktadır.²⁸⁹

Katılımcıların çocukların din eğitiminde karşılaştıkları problemlerin içinde en çok arkadaştan etkilenme konusuna değinmeli düşündürücüdür. Ailelerin bu konuda endişe

²⁸⁷ Abdülvahit İmamoğlu, Saliha Feriatoğlu, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranış Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2013, ss.20-25.

²⁸⁸ Erdal Atabek, *Erken Büyüyen Çocuklar*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Bsk., İstanbul, 2002, ss.56-58.

²⁸⁹ Esma Nur Önder, *Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü (Amasya Örneği)*, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Amasya, 2021, ss.22-23.

yaşamaları haklı sebeplere bağlıdır. Günümüz şartlarında toplum ve kültür değişmekte, yerine seküler bir düzen hâkim olmaktadır. Büyük şehirlerde yaşanan göçler çevreyi de değiştirmekte, aynı apartmanda, aynı mahallede oturan komşular sürekli değişmekte ve dolayısıyla okullarda da çocukların kimlerle arkadaşlık yaptığının takibi zorlaşmaktadır. Bu arkadaş gruplarına sosyal medyadaki arkadaşlar da eklenince işin vahameti daha da artmaktadır. Çocukluk döneminin genel karakteristiği olan “taklit etme” özelliğiyle çocuğun arkadaşlarındaki hal ve davranışları iyi veya kötü özellikleri ile taklit ederek benimsemesi ihtimali her zaman için geçerli olabilir. Kültürümüzün bir parçası olan atasözlerinde de konuya vurgu yapılmaktadır. “Arkadaşını söyle kim olduğunu söyleyeyim” “Kişi arkadaşından bellidir”, “Üzüm üzüme baka baka kararır.” Atasözleri bir kimsenin nasıl biri olduğunu arkadaşına bakarak anlaşılabileceği, arkadaşların birbirlerinin karakterini etkileyebileceği mesajını vermektedir. Öte yandan Hz. Peygamber, “Kişi arkadaşının dini (hal ve hareketi, gidişatı) üzeredir. O halde her biriniz arkadaşına dikkat etsin.” buyurarak ümmetini uyarmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde gençlerle çok ilgilenilmeli, çatışmaya girmemeli, takip edilmeli, güvenli, dürüst arkadaşlar bulmasına yardımcı olunmalıdır.²⁹⁰ Bu dönemde çocukların arkadaşlarından uzak durmasını istemek, arkadaş ortamını düşman gibi görmek yerine sağlıklı, faydalı işler öğrenebileceği faaliyetlere yöneltmek son derece doğru olacaktır. Mutlaka spor, resim, müzik gibi alternatif kurslara göndermek, gönüllü toplumsal faaliyetlerde sorumluluk almasını sağlamak, izcilik gibi grup çalışmasını öğrenebileceği etkinliklere dahil etmek bu süreci verimli ve kolay geçirmeye yardımcı olacaktır diyebiliriz.

“Çağımızın getirdikleri, dünya telaşı çocukların sürekli sınava zorlanmaları bunun yanında bir de dini emirleri zorlayınca geri tepiyor. Sevmesi gerekirken nefret ediyor. Rol model arkadaş olmaması, internet sürekli sınav baskısı akademik kariyer beklentisi çocuğun dini yaşantısını etkiliyor ve bu eve problem olarak yansıyor.” (A12)

“Arkadaş çevresi dolayısı ile sizin öğrettiklerinizde gidiyor en büyük problem yaşatlarından dindar çocuk olmayışı çevre bulamayışımız ibadetleri ortaokula gelince bırakmaları.” (A11)

“En çok bu dönemde ibadetleri yapmakta gevşeklik tembellik görüyoruz. Ahlaki konuda biraz kaymalar oluyor çünkü arkadaş çevresi değişiyor çünkü ortaokulda bir arkadaş çevresi değişiyor. Burada da bir arkadaşın karakterini alarak geldiği oluyor sosyal medyadan etkilenecek geldiği oluyor. Karşılaştığımız en önemli problem ibadet en önemli nokta bu olduğunu düşünüyorum.” (A9)

²⁹⁰M. Emin Ay, “Arkadaşlık”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.249-251.

“Bilinçsizlik yaşadığımız zorluklar arasında dinlerini savunmamaları herkesi ve her şeyi normal görmeleri günahları yapmamaları ama yaparı hoş görmeleri bir zorluk yani fikri zorluklar yaşıyor diyebilirim. Çok doğru örnek olmaması etrafta arkadaşları, akrabalar, çevremiz. Bizim evde ona sunduğumuz dini hayatın dışarda çok olmaması.” (A1-Anne)

“Ben kendi açımdan açıkçası namaza da yeni başladığım için onların kılmamalarına bir şey diyemem. Karşılaştığımız en büyük zorluk ibadette üşenme sosyal medyada çok zaman geçirme.” (A2)

Katılımcılardan bazılarının çocuklarının dini sorgulamalarını yaşadıkları zorluklar olarak ifade etmişlerdir. Araştırmalar bu dönemin soyut işlemler dönemine giriş olduğunu, ergenlik yıllarının başlarına denk geldiğini göstermektedir. Bu dönemde ben merkezci düşünce hakimdir. Artık soyut kavramlar anlaşılır ve sentezlenir hale gelir. Analitik düşünce gelişir. Somut işlemler döneminde kullandıkları ama ne anlama geldiğini bilmedikleri hürriyet, adalet, sevgi, inanç gibi soyut sözcüklerin anlamlarını kavramaya başlarlar. Ergenlik dönemi başladığında soyut düşünce gücünün gelişmesine paralel düşünce sisteminde değişiklikler ortaya çıkar. Artık ideolojileri, değerleri, toplumsal yapıyı sorgulayabilir duruma gelmiştir.²⁹¹

Ergenlik dönemine girmeden önce itiraz etmeden yapılan ibadetler, camiye ve cemaate katılma dini nasihatleri merak etme ve dinleme gibi konulara heves ve istekte azalma başlar. Severek ve isteyerek yaptığı pek çok davranış gibi ibadetlerini de aksatmaya başlar. Bu gevşeme inancı sorgulama ve şüpheyi de beraberinde getirir. Bunların birtakım sebepleri vardır. Bu dönemde bağımsızlık duygusuyla kendi doğrusunun en doğru, kendi düşüncesinin eşsiz olduğuna inanmasıdır. Bu yüzden her türlü otoriteyi sorgular. İsyankâr bir tavır sergiler. Nefsani arzuları dini ahlaki kurallara karşı ayaklanır. İçinde duyduğu şüpheler ergeni dini araştırmaya sevk etmektedir. Ailelerin çocukları ile yaşadıkları problemlerde çocuğun ergenlik dönemi somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçişin, biyolojik ve zihinsel gelişimindeki değişikliklerin etken olduğunu söyleyebiliriz.

“Karşılaştığımız engeller yeni ortaya atılan dini meselelerde akıllarının karışması, çok sorgulamaları. Neden namaz var? Neden başörtüsü var? Neden bunlara mecburuz gibi bir de ibadete üşenmeleri. Fiziki yapılan ibadetler konusunda engeller.” (A3)

“Çevrenin ahlakla ilgili etkisi olduğunu ibadet için de uygun ortam oluşturamadığımızı düşünüyorum. Bizim için problem çok boş vakit geçirmesi ve internet.” (A4)

²⁹¹ Şükran Öztürk Zurnacı, *İmam-Hatip Öğrencilerinde Allah Tasavvuru*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019, ss.21-22.

“Tembellik daha ziyade sosyal medyada zaman geçirme ve her yeni bilgiye kapılma ve neye inandıklarını tahmin edememe.” (A6)

“Dini sorgulamaları. Ben bundan rahatsızım ibadette gevşeklik arkadaşlarından duyduklarını kafasında doğruymuş gibi algılaması. Şuur ve bilinçli olmayış sanki savruluyor gibi.” (A7)

“Sorgulayıcı olmaları hemen neden yapmamız gerekli neden böyle bir emir var ben çok daralıyorum böyle dediklerinde. İkinci problem bizi arkadaşlarının aileleri ile kıyaslamaları onlar çocuklarına karışmıyorlarmış günümüzde en büyük zorluk rol model eksikliği.” (A8)

“Herhangi bir problemle karşılaşmıyoruz. Genel davranışlarıyla ilgili sorun yaşadığımızda onunla konuşuyoruz bunu dine bağlamıyoruz”. (A16)

“Şu ana kadar pek bir problem yaşadığımızı düşünüyorum, görmedik, şahit olmadık.” (A5)

Bazı katılımcılar çocuklarının din eğitimlerinde karşılaştıkları problemlerin, onların sordukları soruların içeriği ile ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. (A3), (A7), (A6) Ailelerin çocuklarının sordukları sorulardan, şuurlu ve bilinçli olmayışlarından, her yeni bilgiye kapılıp neye inandıklarını bilemeyişlerinden dolayı endişe duydukları gözlemlenmiştir. Araştırmalar, bu sürecin aslında o güne kadar doğru olarak kabul edilen bilgilerin akıl süzgecinden geçirilerek sorgulanma süreci olduğunu göstermektedir. Bu durumu geleneksel dini kalıpları değerlendirmeye tabii tutarak, başkasının bakış açısıyla değil kendi bakış açısıyla şahsi bir din anlayışına sahip olma isteği olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.²⁹² Ergenlik döneminde gencin aklen ve ruhen tatmin olması için delil ve gerekçelerle Allah'ın varlığı anlatılmalıdır. Anne-babanın bu dönemin geçiş dönemi olduğunu bilmesi, tam bir yetişkin gibi davranmak yerine, geçiş dönemi zorluklarını yaşayan gence rehberlik etmesi, sorularının dinlenmesi, anlayışla karşılanıp muhatap alınarak sevgi ve saygı çerçevesinde konuşulması gerekmektedir. Bu tutum ergenin yetişkinlere güven duymasına ve şahsiyet kazanmasına yardımcı olur diyebiliriz.

2.6.8. Ailelerin Çocuklarının Sosyal Medyadan Etkilenme Durumları

Ailelerin “Çocuğunuz sosyal medyadan etkileniyor mu?” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.8’de verilmiştir.

²⁹² Aşıkkutlu, *Kur'an'da İbadet Eğitim*, ss.80-83.

Tablo 2.8 Ailelerin Çocuklarının Sosyal Medyadan Etkilenmelerine İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Etkilenme Durumu	Olumsuz	12	60
	Hem olumlu hem olumsuz	4	20
	Olumlu	2	10
	Kullanmıyor/etkilemez	2	10
	Çok zaman alma	11	55
Etkilenme Biçimi	Yanlış bilgi aktarma	3	15
	Kılık kıyafet	3	15
	Kısıtlamak zorunda kalma	3	15

Buna göre etkilenme durumu alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Olumsuz” ($f=12$, %60) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Hem olumlu hem olumsuz” ($f=4$, %20), “Olumlu” ($f=2$, %10) ve “Kullanmıyor/Etkilemez” ($f=2$, %10) olduğu görülmektedir. Etkilenme biçimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Çok zaman alma” ($f=11$, %55) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Benzer davranış” ($f=6$, %30), “Yanlış bilgi aktarımı” ($f=3$, %15), “Kılık kıyafet” ($f=3$, %15), ve “Kısıtlamak zorunda kalma” ($f=3$, %15) olduğu görülmektedir. Söz konusu tema ve kodlara ait aile görüşleri ise şu şekildedir:

Katılımcılar, çocuklarının sosyal medyadan olumlu/olumsuz etkilenme durumunu çoğunlukla olumsuz olarak belirttiklerini görmekteyiz. Teknolojinin tüm yaşamımızı kapladığı günümüz dünyasında çocuklarda ve ergenlerde internet, sosyal medya kullanımı artarken kontrolü de her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. İnternet kullanımı çocuk ve ergenlerde 2013 yılında %50,8 iken, 2021 yılında bu rakam %81,5 olmuştur.²⁹³ Yakın geçmişte tanıştığımız internet artık hayatımızın birçok alanına girmiş, bir bakıma vazgeçilmezimiz olmuştur. Alışveriş, resmi işler, araştırma, bilgisayar oyunları ve sosyalleşme gibi birçok alanda herkese hitap etmektedir. İnternet kullanımının ve kullanım süresinin artması araştırmacıları bunun altında yatan sebepleri araştırmaya sevk etmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bireylerin internet kullanma ihtiyaçlarını; eğlenmek, dünya ve etrafımızda olup bitenler hakkında bilgi edinmek, başkalarının tecrübesinden yararlanmak, merakı tatmin etmek, stresi azaltmak, oyalanmak, kimlik kazanmak, sosyal bütünleşme gibi etkenler olarak

²⁹³ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>, (erişim tarihi 10.12.2022)

sıralayabiliriz.²⁹⁴ Bireylerde çeşitli etkenlerle internet kullanımının artması ve olumsuz etkilerinin görülmesi birtakım sorunlara yol açmaktadır. Öyle ki artık modern dünyada yeni bir bağımlılıktan söz edilmektedir. “İnternet bağımlılığı” olarak söz edilen bu bağımlılık bireyleri fiziksel, psikolojik, sosyal, bilişsel yönden etkilemektedir.²⁹⁵ İnternet bir bilgisayar ağıdır. Teknolojinin hızla ilerlemesi ve internetin kullanım alanı ve hızının artması sosyal alanda ve iş hayatında eski alışkanlıkları, iş görme şekillerini de değiştirmiş hayatımıza yeni kavramlar getirmiştir. Bu kavramlardan biri de sosyal medyadır. Alan yazına baktığımızda, sosyal medya tanımının bireylerin sosyal ağ mecralarında kendi kimliklerini oluşturabilme ve yönetebilme şansı veren, bilgi alışverişinin hızla yapılmasını sağlayan araç olduğu şeklinde yapıldığı görülmektedir. Sosyal medya, zaman ve mekân sınırı gözetmeksizin kişinin özgür iradesiyle paylaşım yaptıkları, iletişim kurdukları, birbirlerini eleştirdikleri, tartıştıkları bir iletişim aracıdır. Sosyal medya, bireylerin tanışmasını, hobilerini paylaşmasını, tüm özel hayatlarıyla ilgili paylaşım yapmalarını sağlar.²⁹⁶

Günümüz şartlarında kültürlerin farklı etkenlerle değişim geçirdiğini göz ardı etmemek gerekir. Yeni teknolojiler, iklim değişiklikleri, salgın hastalıklar, göçler bu değişimi hızlandırmaktadır. Çocukların bu değişime ayak uydurması sosyal girişimlerde bulunması ebeveynleri tedirgin etmektedir. Okul ödevlerinin internet kaynaklı yapılması, derslerin online olması çocukların ekran başında çok fazla vakit geçirmesine yol açmış ve ebeveynin takibini zorlaştırmıştır. Fakat yeni kuşaklara yavaş yavaş telkin edilen eski normların, yeni değişimlere ayak uydurmasını sağlayacak sosyal normların benimsenmesinde rehberlik edeceği unutulmamalıdır. Çocuğun sosyalleşme sürecine aile, okul, akran gurubu dışında artık sosyal medya da eklenmiştir. Dolayısıyla çocukların sosyal medyada zaman geçirmeleri ve güvensiz kullanımları aileleri kaygılandırmaktadır.

İstanbul’da yapılan bir çalışmada aileler ortaokula giden çocuklarının sosyal medya kullanmasından endişe duyduklarını, çocuklarının sosyalleşmesinde etkili olan bu yeni ve farklı ortamın sınırını ve etkilerini kontrol edemeyişlerinin rahatsızlığını ifade etmişlerdir. Bir katılımcının benzer durumlardan şikâyeti göze çarpmaktadır. “*Ben çocukları internetle bilgisayarla çok meşgul olmasını hiç artık memnun değilim, çünkü internet başına geçti mi dünyayla alakalarını kesiyorlar, öyle bir kitleniyorlar ki yani amacını aşıyor. Oyun artık amacını aşıyor, kalıyor orada kendini alamıyorlar bilmiyorum. (...) Çok kullandığınız zaman*

²⁹⁴ Makbule Burcu Karaca, *İnternet Bağımlılığının, Yenilik Arama ve Risk Alma Davranışı İle İlişkisinin İncelenmesi*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), Gaziantep, 2019, ss.15-16.

²⁹⁵ Burak Yılmazsoy, “Uzaktan eğitim öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin incelenmesi”, *Açık öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4, 2017, ss.10-12.

²⁹⁶ Mustafa Çalışkan, Yunus Mencik, “Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.50, 2015, s.255.

sosyal olarak iletişim kesiliyor. (...) benim yeğenlerim çok bilgisayar oynamaktan artık annesi ve babasıyla konuşamıyor o dereceye geldi. Ben de dedim ki, bunu artık yasaklıyayım yani saati aşıyor. Bir saat diyorsun o çocuk kendini öyle bir kaptırıyor ki hele bir de işiniz varsa, o çocuk artık yirmi dört saat internet başında kalkmıyor”²⁹⁷

Göhlisar’da yapılan benzeri bir çalışma da ebeveynlere çocuklarının herhangi bir sosyal paylaşım sitesine üye olup olmadıkları sorulmuş katılımcıların %62,4’ü çocuklarının sosyal paylaşım sitesi olduğunu, %78,1’i internet sitelerine girme sınırı koyduğunu ve bundan endişe duyduklarını bildirmiştir.²⁹⁸

Batman’da yapılan bir çalışmada, katılımcılardan bir anne çocuğunun dijital medya araçlarını kullandığını, sınır koymakta zorlandıklarını ifade ederken kendilerinin de bu konuda eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır. “Aslında biz ne kadarda sınırlamak istesek de dışarıda o isteği tamamlamak istiyorlar. ~ İnternet Caferlere gidiyorlar. İşte diyorsun ki evde sınırladın ama dışarıda(...)Bence bu teknolojinin nasıl kullanacağı hakkında hem ~ çocuklara hem de ebeveynlere eğitimler verilmeli. Her şeyden en önemlisi ilk önce anne-babalar eğitilmeli.”²⁹⁹ Bu çalışmalar ortaokul dönemindeki çocukların büyük çoğunluğunun sosyal medya kullandıklarını ve ailelerin bundan endişe duyduklarını göstermektedir diyebiliriz.

Araştırmalar internet ve sosyal medya kullanımının anne-baba ve çocuk ilişkisini olumsuz yönde etkileyebileceğini, bilgisayar, tablet, telefon başında kontrolsüz zaman geçirmelerinin aile içi iletişim sorunlarına sebep olabileceğini göstermektedir. Yapılan araştırmalarda sosyal medyada geçirilen zamanın artması bireyleri ait olduğu çevreden kopartmakta, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerini zayıflatmakta, ailesi ile yüz yüze olan birlikteliği azaltıp, samimi ilişkilerini sekteye uğratmakta olduğu belirtilmektedir. Ergen, içinde bulunduğu gelişim dönemi nedeni ile hissettiği duygusal değişimin rahatsızlığından veya stres gibi duygulardan kaçış yolu olarak sosyal medyaya girmektedir.³⁰⁰ Araştırmalar ergenlik çağındakilerin (ve diğer herkesin) özellikle telefonla konuşarak değil mesajlaşarak sosyal medyada çok zaman geçirdiklerini bildirmektedir. Twenge’nin yaptığı bir çalışmada on üç yaşındaki Sophia’nın “ev ödevimi yapmaya başladığımda telefonumda yanımda olmalı,

²⁹⁷ Abdurrahman Özkan, *Dijital Medya ve Çocuk: Sosyalleşmenin Yeni Boyutları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012, s.123.

²⁹⁸ Mustafa Demirel, Muhsin Yörük, Okan Özkan, “Çocuklar İçin Güvenli İnternet: Güvenli İnternet Hizmeti ve Ebeveyn Görüşleri Üzerine Bir Araştırma”, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.7, 2012, s.63.

²⁹⁹ Kübra Edis, “Batman’da 6-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Dijital Medya Araçları Kullanımına Annelerin Bakışı”, *Universal Journal of History and Culture*, C.2, S.1, 2020, s.64.

³⁰⁰ Sinan Okur, *Lise Öğrencilerinin Temel Psikolojik İhtiyaçları ile Problemler İnternet Kullanımları Arasındaki İlişkide Yaşam Doyumunun Aracılık Rolü*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2019, s.23.

arkadaşlarımın mesajlarına bakabilmeliyim. Birisi hiç durmadan omzuma dürtüyormuş gibi dönüp bakmak gerekiyor.” ifadesi aslında bırakmak istediğini ama kendini kontrol edemediğini göstermektedir.³⁰¹ Ebeveynlerin bu dönem gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak büyük bir özveri, sevgi ve sabırla çocuklarına yaklaşımları gerekmektedir diyebiliriz.

Sosyal medya araçları, eğitim-öğrenme uygulamalarını değiştirmekte, araçların öğrenenlerin bilgiyi elde etme ve diğer kişilerle paylaşma, iletişim kurma becerilerini arttırmakta, çevrim içi öğrenme bağlamında öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci, öğrenci-kaynak arasında öğretme-öğrenme süreçlerinin dinamik bir yapısı haline gelmektedir. Bu bağlamda bakıldığında iş birlikli öğrenme, kültürler arası iletişim, öğrenciler ve velilerle ders ödevleri ve duyuruları paylaşma, kişisel ve mesleki değişime yararları gibi olumlu faydaları olduğu da bir gerçektir. Araştırmalar ortaokula giden öğrencilerinin internet ortamı ve sosyal medyayı daha çok ders amaçlı kullandıklarını göstermektedir. Eren’in yaptığı bir çalışmada ortaokul ve lise öğrencilerinden oluşan katılımcılardan ortaokula giden öğrencilerin sosyal medyayı daha çok ders hazırlığı için kullandıkları tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak bu yaş çocukların internete ailelerin kontrolünde girmeleri ve anne babanın belirlediği kurallara uyma eğiliminde olmalarının sebep olduğu söylenebilir.³⁰²

Benzeri bir çalışma beşinci sınıf öğrencileri ile yapılmıştır. Araştırma gurubunda yer alan öğrenciler sosyal medyayı ailelerin bilgisi dahilinde kullandıklarını belirtmişlerdir. Yine Tokat ilinde yapılan bir çalışmada ortaokul öğrencilerinden oluşan katılımcılar sosyal medyanın kendileri için faydalı olduğunu, ders çalıştıklarını ama ailelerinin sosyal medya kullanımını hoş karşılamadıklarını belirtmişlerdir.³⁰³

“Sosyal medyanın yararı var tabi ama daha çok zararı var. Çünkü oradan edindikleri bilgiler doğru bilgi değil kaynaklarının ne olduğu belli olmayan YouTube var ve çocukların zamanını çok alıyor olumlu diyemem.” (A1)

“Bizim kontrolümüz altında sosyal medya hesabı kullanmasına izin veriyoruz. Çok vakitlerini aldığı için sürekli kontrol ediyoruz. Bazen bu konuda bizi zorlayabiliyor. Çok karşılık vermese de gerginlik oluyor. İnternetin din eğitime etkisi olumsuz bence. Çünkü din hakkında Allah hakkında yalan yanlış konuşanlar olabiliyor ve onun karşısına çıkabiliyor bu videolar.” (A17)

³⁰¹ Twenge, İ-Nesli, s.91.

³⁰² Esra Şişman Eren, “Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Kişisel Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.29, S.4, 2014, s.239.

³⁰³ İbrahim Enes Öner, “Ortaokul Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve Sosyal Medya Kullanma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2019, s.36.

“Sosyal medyadan etkileniyor çok vakit geçirmek istiyor. Bu konuda bazen problem yaşıyoruz.” (A16)

“Etkileniyor olumsuz daha çok çünkü her şey elinin altın da yedi yirmi dört kontrol edemiyorsunuz. Küçük bir reels izliyor, küçük bir reklam görüyor tamamen allak bullak olabiliyor her şey. Ama olumlu olarak etkilenmesi de illaki vardır ama bence olumsuz daha çok.” (A10)

Araştırmalar sosyal medyayı kullanan çocukların aile içi iletişimlerinin zayıflattığını göstermektedir. Antalya’da yapılan bir araştırmada çocukların aile içinde konuşulan konulardan sıkıldıklarını aileleri ile birlikte iken bile sosyal medyadaki olayları merak ettiklerini, ailelerine içinde bulundukları ruh halini ifade edemediklerini bu sebeple de sosyal medyayı tercih ettiklerini dile getirmeleri oldukça düşündürücüdür.³⁰⁴

Yine Kayseri’de yapılan benzeri bir çalışmada lise çağındaki öğrenciler “sosyal medya kullanım amacının neler olduğu” sorusuna çoğunluğun “sıkılıyorum vakit geçirmek için kullanıyorum” cevabı sosyal medyanın bireyi gerçek dünyadan uzaklaştırarak aidiyet duygusundan mahrum bıraktığını göstermektedir.³⁰⁵

Sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaları nedeniyle birçok kullanıcıdan daha hızlı bir şekilde geri bildirim alabilen ergenler bu şekilde akranları ile güçlü bağlar kurabilmektedir. Yeni iletişimler kurmalarına ve bu anlamda deneyim kazanmalarına aracılık eden sosyal medya günlük hayattan toplumsal yaşantıya kadar birçok alanda etkilidir. Sosyal ağlar sayesinde kullanıcıların dünyada olup bitenleri öğrenmeleri birçok kişi ile sosyalleşmesine ve arkadaş çevresini genişletmesine olanak sağlamaktadır.³⁰⁶ Aile bireylerinin işlerinin dijital medya aracılığı ile ev ortamına taşınmasının, birçok bilgiye çok hızlı erişilebilmesinin elbette yararları vardır. Fakat kullanım kontrolü güç olan dijital medyanın aile içi ilişkileri zayıflatabileceğini, aile bağlarını köreltebileceği, ilgi ve şefkati azaltabileceği göz önünde bulundurulmalıdır diyebiliriz.

“Çok fazla etkileniyor. Oyundan başını kaldırmıyor ders çalışmıyor kısıtlama getirirsek de deliriyor.” (A19)

“Sosyal medyadan çok etkileniyorlar genelde namaz vakitlerinde olsun sosyal medyada internetteler arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi daha çok seviyorlar vaktin nasıl

³⁰⁴ Eda Büyükgebiz Koca, Mustafa Zihni Tunca, “İnternet ve Sosyal Medya Bağımlılığının Öğrenciler Üzerindeki Etkilerine Dair Bir Araştırma”, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, C.4, S.1, 2020, ss.91-92.

³⁰⁵ İsmailcan Doğan, “Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Bir Saha Araştırması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, 2021, s.69.

³⁰⁶ İbrahim Taşdelen, İbrahim Çataldaş “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Mahremiyete Yönelik Görüşleri: Lefke Avrupa Üniversitesi Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.5, S.2, 2017, s.840.

geçtiğini farkında değiller olumlu yönde etkilendiklerini düşünmüyorum. Ama bize dönüş olumsuz olarak fazla.” (A13)

“Evet etkileniyor özellikle büyük kızım sosyal medyayla haşır neşir o yüzden sosyal medyalarını takip ediyoruz. Bizimle paylaşıyor, güncel şeyleri de takip ediyor zaman zaman onun işte imani itikatların tartışıldığı konuşuldu. Ve özellikle bu iman esaslarını içselleştirmesi açısından çok faydalı bu anlamda gençlerin takip etmiş kanallar var gerçekten çok faydalı yani sosyal medyayı bu anlamda kullandığını biliyorum. Bu da beni mutlu ediyor bu anlamda olumlu yönü var.” (A14)

“Olumsuz oluyordur çünkü zamanları orda geçiyor ikisinin de telefonu var giriyorlar. Zamanını çalma yönünden olumsuz etkiliyorlar.” (A2)

“Evet, etkileniyorlar görüş olarak zaman harcama konusunda da etkileniyorlar. Yine de elimizden geldiği kadarıyla belirli zamanlarda gerektiğini kısıtlama koyuyoruz.” (A5)

“Çok fazla bazen olumlu bazen olumsuz din ödevlerini yaparken çok faydalı bazen sorduğu soruları güvenilir kaynaklarda beraber aratıyoruz yararlı yönleri de var.” (A6)

“Odalarında sürekli kontrol olmuyor bize bile nasıl davranacaklarını Google soruyorlar çok olumsuz bir durum.” (A7)

“Ben dini inancını etkilediğini düşünmüyorum.” (A8)

“Sosyal medyadan aşırı etkileniyorlar çünkü zamanların çoğu orda derslerin online olması bir YouTuber takip etmesi ona özenmesi, arkadaşları hangi müzik dinliyorsa onu dinlemesi olumlu pek diyemem ama olumsuz pek çok etken ile karşılaşabiliyoruz.” (A9)

Çocuk ve ergenlerin sanal ortamda zamanın ne kadar hızlı geçtiğini ne kadar zaman harcadıklarını bilemeyişleri için risk altında olduklarını söyleyebiliriz. Gerçek dünyada yaşanan sorunların online ortama taşındığını göstermektedir. Özellikle Covid-19 sürecinde derslerin online olması çocukların daha fazla bilgisayar, tablet ve sosyal medya kullanmak zorunda bırakmıştır. Artık online ortamlar çocuklar için of-line yaşantısının vazgeçilmez bir parçası olduğudur. Bu durum siber zorbalık, mahremiyetin ihlal edilmesi, internet bağımlılığı, depresyon, öfke, uyku yoksunluğu gibi riskleri de beraberinde getirmiştir. Burda ailelere gerekli tedbirlerin alınması önerilebilir. Çocukların ekran başında geçirdikleri zamanın sınırlandırılması, bilgisayar ve telefonun yatak odaları dışında tutulup çocukların gezdiği sayfalar kontrol edilmelidir. Ebeveynler aile içi planlaması yaparken “yemek saati”, “yatma saati”, “medya kullanım saati” gibi belirleyici mantıklı ve kesin kurallar koymaları tavsiye edilebilir.³⁰⁷

³⁰⁷ Sefa Bulut, “Televizyon ve Sosyal Medyanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Yapılması Gerekenler”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C.6, S.1, 2021, ss.7-8.

Çocuklar ileriki yaşlarda öğrenmesi gereken bilgilere dijital medya yolu ile erken yaşta ulaşmakta ve akranları ile bu bilgileri paylaşmaktadırlar. Uzun süre internet ve sosyal medya kullanımı çocukların dil gelişimini, zihin ve sosyal yönden gelişimlerini etkilemekte aile içi olumsuzluklara sebep vermektedir. Ebeveynlerin bu duruma şiddetle karşı çıkması çocuğu ile arasındaki iletişimin kopmasına neden olmaktadır. Günümüz medya ortamında büyüyen çocukların eğitiminin gittikçe internet odaklı olması, eğitimin yanı sıra eğlenme aracı olarak kullanılması, yeni edinilen bu çevrenin ebeveynlere tanidik olmaması kuşak çatışmasına yol açabilmektedir. Şu bir gerçektir ki, dijital medya bireylerin yaşamına yeni bir gerçeklik sunmaktadır. Yaşamın yeni dili, kültürü, imgesi oluşmaktadır. Çocuklar bu yeni dijital dünyaya doğmaktadır. Bu dünyanın fırsatları kolaylıkları olduğu kadar, tehlikeleri de vardır. Ailelere düşen sorumluluk büyüktür. Yetişkinler bilinçli bir medya kullanıcısı olup, bilgi ve örnekliği ile teknik önlemleri alabilirler. Yığınla kural koymak yerine çocuğun nelere ilgi duyduğu ve neleri bilmesi gerektiğini göz önünde tutarak kuralları belirleyebilirler. Kimi zaman sosyal medyayı birlikte kullanıp, çocukların neler paylaştığı ve hangi içeriklere ulaştıklarını kontrol edebilirler. Aile içi etkinlik saatleri oluşturabilirler. Birlikte seçilen filimler izleyebilirler. Çocukların bu dijital dünyadan olumlu anlamda yararlanmasının yolu, yetişkinlerin çabasına bağlı olduğu unutulmamalıdır diyebiliriz.

2.6.9. Ailelerin Çocuklarının Arkadaşlarından Etkilenme Durumu

Ailelerin “*Arkadaşlarından etkileniyor mu?*” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.9’da verilmiştir.

Tablo 2.9 Ailelerin Çocuklarının Arkadaşlarından Etkilenme Durumlarına İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Etkilenme Durumu	Olumsuz	8	40
	Hem olumlu hem olumsuz	5	25
	Olumlu	4	20
	Nötr	3	15
	Kılık Kıyafet	7	35
Etkilenme Biçimi	Benzer Davranış	6	30
	Olumsuz Ahlak	5	25
	Aktarımı		25
	Soru sorma	3	15

Buna göre etkilenme durumu alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Olumsuz” ($f=8$, %40) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Hem olumlu hem olumsuz” ($f=5$, %25), “Olumlu” ($f=4$, %20) ve “Nötr” ($f=3$, %15) olduğu görülmektedir. Etkilenme biçimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Kılık kıyafet” ($f=7$, %35) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Benzer davranış” ($f=6$, %30), “Olumsuz ahlak aktarımı” ($f=5$, %25) ve “Soru sorma” ($f=3$, %15) olduğu görülmektedir. Söz konusu tema ve kodlara ait aile görüşleri analizleri ise şu şekildedir:

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %40’ı “çocuklarınız arkadaşlarından etkileniyor mu” sorusuna olumsuz olarak etkilendiklerini bildirmişlerdir. Orta ergenlik dediğimiz bu yaş gurubu çocukları sosyalleşmeye hız verirken ebeveynleri ile olan bağları zayıflarken tam aksi yönde akranları ile yakınlaşırlar. Kişiliğinin oluşmasında arkadaş çevresi çok önemli bir rol oynar. Elbette ki insan denilen varlık yalnız yaşayan bir varlık değildir. Aileye düşen belki de en önemli görev çocuğunun iyi arkadaşlar edinmesine yardımcı olmaktır. Zira çocuğun kötü alışkanlıkları olan yaşlılarıyla arkadaşlık etmesi, onlardan etkilenmesi, belli bir süre sonra da onların özelliklerini alması kaçınılmaz olacaktır. Hz. Peygamberin “İyi bir arkadaş ile kötü arkadaşın misali, misk taşıyan kimse ile körük üfleyen kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana ondan verir yahut satın alırsın. Veya o miskten dolayı kendinde güzel bir koku duyarsın. Körük üfleyen kişiye gelince ya elbiseni yakar ya da o körükten dolayı üzerinde kötü bir koku hissedersin”³⁰⁸ hadisiyle konunun ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Çocuğun sosyal, duygusal, bilişsel olarak gelişimine katkıda bulunan etkenler vardır. Bunlar aile, çevre, okuldur. Fakat bunların da ötesinde önemli bir güce sahip etken arkadaşlık ilişkisidir. Çocuğun sosyalleşmesinde en güçlü araçtır. Çocuğun sağlıklı arkadaşlık ilişkisi kurması onun sosyal uyum, sosyal kabul ve becerilerinin de işaretçisidir. Ergenlik dönemi yakın arkadaşlık ilişkilerinin kurulduğu ve yoğunlaştığı bir dönem olması sebebi ile çok dikkat edilmesi gereken bir dönemdir. Çünkü içinde bulunduğu psikolojik şartlar ergeni ailesinden ziyade arkadaş içinde kişiliğini ve kimliğini bulmaya itiverir.³⁰⁹ Eğer arkadaş çevresi iyi ise o da o değerlere bürünür. Aileler çocuğa uygun oyun ve arkadaş ortamı oluşturmak için gayret etmelidir. Çocukları arkadaş ortamından uzaklaştırmak ya da yasaklamak çözüm olmayacaktır. Çünkü arkadaşsızlığın oluşturacağı yalnızlık ve eksiklik hissiyatı aileden gelen sevgiyle kapatılamayacaktır. Uzmanlar, çocukların içinde bulundukları

³⁰⁸ Müslim, Birr, 45.

³⁰⁹ Ömer Aytaç, Mehmet Tan “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.29, S.1, 2019, ss.352-355.

arkadaş çevresinden kabul görmek istediklerini, arkadaşları yoksa psikolojik risk altında olduklarını söylemektedir. Çünkü arkadaş ihtiyacı çocuğun temel gereksinimleri içindedir.

“Arkadaşlarından da etkileniyor oğluma şimdi bakarsam çevresindeki arkadaş grubu cumaya gitmiyorsa onu bir şey olarak görmüyor. Onlar akşam bir yere çıkıp dolaşıyorlarsa oda çıkmak istiyor. Bizim binada cuma giden birkaç çocuk var ama onlarla olduğu zaman gidiyor cumaya. Dolayısıyla en çok etki oradan oluyor.” (A2)

“Arkadaşlarından etkilenmiyor. Kafasını karıştıran biri olursa akşam bize doğrusunu soruyor cevaplayabildiğimiz kadarını cevapluyoruz. Aklında pek fazla soru işareti olmadığı için genelde çevresinden etkilenmiyor.” (A17)

“Arkadaşlarına çok düşkün onlarla çok vakit geçirmek istiyor. Biz de doğal olarak kontrol altında tutmaya çalışıyoruz. Olumsuz olabiliyor.” (A16)

Katılımcılardan bazıları çocuklarının arkadaşlarından olumlu anlamda etkilendiklerini, imam-hatipte okuyanların giyim kuşamda ve namaz kılmada birbirlerinden olumlu manada etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

Çocukların arkadaş edinmesinin kendisine çok büyük yararlar sağlayacağı bilinmelidir. Arkadaşlar stresli olduğu dönemlerde birbirlerini rahatlatırlar. Çevresiyle dengeyi kurmasına yardımcı olurlar. Sadık bir dost, sırdaş, müttefik olurlar. Birbirlerine öğüt verirler, birçok noktada birbirlerine destek olurlar. Kurulan samimiyette rehberlik ve yardımlaşmayı öğrenirler. Birbirlerinin sosyal becerilerinin gelişmesine ve artmasına yardımcı olurlar. Arkadaş, çocuğun keşfetme ve öğrenme duygusunu uyaran bir etkidir. Arkadaş edinmek çocuğun bilişsel gelişimine yardımcı olurken duyguları düzenlemesine de katkıda bulunur. Arkadaş ilişkileri bireyi anksiyete ve depresyondan koruyarak ruh sağlığına destek olmaktadır.³¹⁰

“Evet arkadaşları iyi okulda onlardan olumlu etkileniyor.” (A12)

“İmam hatipteki arkadaşlarından etkileniyor. Sınıf arkadaşlarından giyimlerinden kuşamlarından etkileniyor.” (A20)

“Etkileniyor özellikle okulda çevresi arkadaşlarından etkileniyor. Namaz kılıyor arkadaşları, oruç tutuyor dini değerlere saygılı dini yaşıyor böyle bir çevreye sahip olduğu için o anda yaşıyor.” (A14)

“Şu anda arkadaşları genelde bizim ailelerimiz gibi olduğu için olumsuz çok etkilenmiyorlar.” (A13)

³¹⁰ Arife Çetin, *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran, İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya, 2019, ss.37-40.

“Hiç dini eğitim almamış ailenin dinle alakası olmayan arkadaşları daha fazla çoğaldı iş zıvanadan çıktı.” (A10)

“Evet, iyi olanları da var mesela arkadaşım kılıyor ben neden kılıyorum falan dedikleri oluyor. Ya da arkadaşı cumaya gidiyorsa ya da cemaatle gel namaz kılalı diyor beraber kılıyorlar.” (A3)

“Yani var tabi ki yaşı gereği çevresindeki arkadaşları gereği etkileniyor ister istemez. Her iki açıdan da artık gençlik kolay değil bizim dönemimiz gibi değil.” (A8)

“Arkadaşlarından gerçekten çok etkileniyor.” (A9)

“Din eğitimine katkısı ödevlerini yaparken oluyor test çözüyor mesela 8. Sınıf sınav soruları buluyor oradan olumlu yani.” (A17)

Katılımcılardan bazıları çocuklarının arkadaş çevresinden ahlaken etkilendiklerini ifade ederken diğer katılımcı da ilgisiz aile çocuklarından etkilendiklerini, kılık kıyafet yönünden etkilendiklerini bildirmiştir. Bu bağlamda çocukların etkilendikleri arkadaş, okul ve çevre konusunda titizlikle durulmalıdır. İslam alimlerinin görüşleri konuyu aydınlatmaktadır. Mesela İbni Sina konuyla ilgili olarak şu açıklamada bulunmuştur: “Okulda çocuk, ahlakı, güzel alışkanlıkları istenilen düzeyde olan çocuklarla düşüp kalkmalıdır. Zira bir çocuk, diğer bir çocuk için daha çok telkin gücüne sahiptir. Çocuk arkadaşıyla ünsiyet ederek birçok şeyi ondan alır.” İmamı Gazali de “terbiyenin aslı ve esası, çocukları kötü arkadaştan korumaktır” diyerek arkadaşın çocuk üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmiştir.³¹¹

“Etkileniyor ders çalışmasından tutunda ahlaka kadar etki ediyor sınıflarında boşanmış aileler var ve çocukları ile ilgilenmiyorlar olumsuz etkileniyor.” (A4)

“Arkadaşını söyle dinini söyleyeyim demiş atalarımız etkilenmeler var özellikle giyim inanış her bakımdan olumsuz.” (A6)

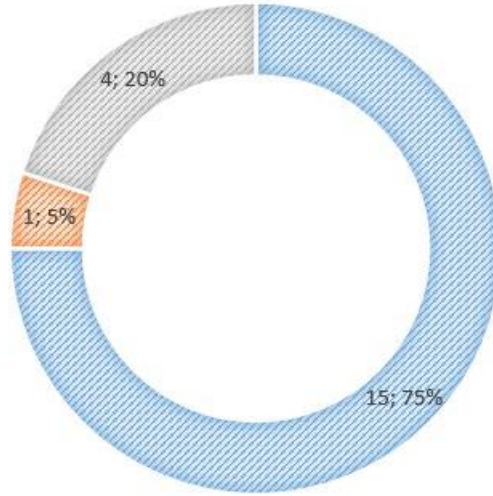
“Etkileniyor olumsuz olarak özellikle kızım kıyafet konusunda çok etkileniyor.” (A10)

“Çok fazla. Bu çevrede çocuklar çok kötü. Ahlaken çok bozuklar.” (A19)

Çocuklar birçok alışkanlıklarını farkına varmadan ve çaba harcamadan arkadaşlarından öğrenirler. Karakterler birbirini etkiler. Sürekli birlikte olduğun arkadaşın davranışı kabule sonra onu taklide sonra da aynı davranışı yapıp alışkanlık haline getirmeye kadar gitmektedir. Ailelere burada çok büyük bir sorumluluk düşmektedir. Çocuklarının arkadaşları dikkatle seçilmelidir. Kimlerle arkadaşlık yaptığı gözlemlenmeli ve iyi arkadaşları ile programlar yapıp, onların gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlayacak aktiviteler organize edilmelidir diyebiliriz.

³¹¹ Mahmut Sönmez, “Eğitim-Çevre İlişkisi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, 2017, s.119.

■ İbadet ■ Ahlak ■ İkisinde de yaşamıyoruz

Şekil 2.4 Ailelerin Çocuklarının İbadet ve Ahlak Konularında Zorluk Yaşama Durumu

Ailelerin “Daha çok hangi alanda zorluk yaşıyorsunuz. İbadet mi ahlak mı?” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Şekil 4 verilmiştir. Buna göre aile görüşleri incelendiğinde en fazla tekrar eden “İbadet” ($f=15$, %75) konusunda zorluk yaşadığı belirlenmiştir. Daha sonra ise “Ahlak” ($f=5$, %25) konusunda zorluk yaşarken grubun belli bir kısmının ise “Her ikisinde de yaşamıyoruz” ($f=4$, %20) cevabını verdiği görülmektedir. Söz konusu bu kodlara ait aile görüşleri analizleri ile birlikte şu şekildedir:

Katılımcılar, çocuklarının ahlaki durumlarından problem yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Yine tekrarlayan bir şekilde ibadetlerinde tembelliğe vurgu yapmışlardır.

“İbadet açısından diye düşünüyorum ahlaki yönden sıkıntı yok ibadet uygulama yönünden sıkıntı var.” (A2)

“Ahlaken çok şükür bir problemleri yok ama ibadette çok fazla.” (A3)

“İbadeti eksiklik olarak görüyorum.” (A4)

“İbadette. Ahlakta bir sıkıntı yok elhamdulillah ama ibadette gevşeklik çok fazla.” (A7)

“İkisinde de yaşamıyoruz.” (A14)

“Daha çok namazda oruçta sıkıntı yok namazda ahlaken iyiler çok şükür.” (A15)

“İkisinde de yaşamıyoruz.” (A17)

“İbadet ya da ahlak yönünden zorluk yaşamadık zaten gayet ahlaklı bir çocuk.” (A18)

“Ahlak konusunda.” (A19)

Katılımcılarımızdan (A15) oruç ibadetinde sıkıntı olmadığını yine namazda zorluk yaşadıklarını ifade etmiştir.

2.6.10. Ailelerin Çocuklarının Karşılaştığı Problemlerin Üstesinden Gelme Durumu

Ailelerin “Çocuğunuzun din eğitiminde karşılaştığınız zorluklar engeller ya da problemler üstesinden gelmek için neler yapıyorsunuz?” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.10’da verilmiştir.

Tablo 2.10 Ailelerin Çocuklarının Karşılaştığı Problemlerin Üstesinden Gelme Durumlarına İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Dış Paydaş	İyi çevre oluşturma	8	40
	Etkinliklere katılma	5	25
	Sohbete gitmeye teşvik	3	15
	Eğitim aldırma	3	15
	Yaşıt ailelerle görüşme	2	10
Ebeveyn Davranışı	Doğru iletişim	13	65
	Model olma	8	40
	Sohbet etme	6	30
	Destek olma	6	30
	Soruları cevaplandırma	5	25
	Özgür ortam	4	20
	Yanında olma	3	15
	Vakit geçirme	3	15
Dini Tedavi	Dini anlatma	4	20
	Namaz kılma	4	20
	Dua etme	3	15
	Camiye gitme	2	10

Buna göre dış paydaş alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “İyi çevre oluşturma” ($f=8$, %40) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Etkinliklere katılma” ($f=5$, %25), “Sohbete gitmeye teşvik” ($f=3$, %15), “Eğitim aldırma” ($f=3$, %15) ve “Yaşıt ailelerle görüşme” ($f=2$, %10) olduğu görülmektedir. Ebeveyn davranışı alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Doğru iletişim”

(f=13, %65) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Model olma” (f=8, %40), “Sohbet etme” (f=6, %30), “Destek olma” (f=6, %30), “Sorulara cevaplandırma” (f=5, %25), “Özgür ortam” (f=4, %20), “Yanında olma” (f=3, %15) ve “Vakit geçirme” (f=3, %15) olduğu görülmektedir. Son olarak dini tedavi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Dini anlatma” (f=4, %20) ve “Namaz kılma” (f=4, %20) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Dua etme” (f=3, %15) ve “Camiye gitme” (f=2, %10) olduğu görülmektedir. Söz konusu tema ve kodlara ait ailelerin görüşleri analizleri ile birlikte şu şekildedir:

Katılımcılar, çocuklarının iyi bir insan, dindar bir genç olabilmeleri için, karşılaştıkları problemlerin ve zorlukların üstesinden gelmek için ilk sıraya iyi bir çevre oluşturmayı koymuşlardır. Çocukların içinde bulunduğu çevrenin nitelikleri ve sosyal değerleri yarın onların nasıl bir insan olacağını belirler. Çünkü çocuklar, anne-baba ve çevresinden gördükleri davranışları modeller ve bunlar üzerinden kişiliklerini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini geliştirirler. Bu bağlamda ehemmiyetli bir konu olan salih bir çevre oluşturmada hassasiyetle durulmalı, ebeveynler çocuğa iyi bir çevre oluşturma gayreti içinde bulunmalıdır diyebiliriz.

Yine katılımcı görüşlerini şöyle sıralayabiliriz; din eğitimi alabilecekleri bir okula gönderme, iyi arkadaş edinmeleri için çabalama, örnek olma, beraber vakit geçirmeye özenme, konuşma ve vakit geçirme, dini ortam oluşturma, dini sohbetlere götürme, arkadaşlarını eve çağırıp misafir etme.

“Hayatta yaşama sebebimiz uğraşımızın temeli çocuklarımızı iyi bir insan olarak yetiştirmek zaten. Önce kendi çocuklarımıza sonra diğer çocuklara din eğitimi verilsin diye açtığımız okul. Burada çocuklara doğru ve sevebilecekleri dini eğitim vermek için mücadele ediyoruz. Onların iyi arkadaş edinmeleri için takipteyiz. Yaşıt ailelerle görüşmeye ortam oluşturmaya çalışıyoruz.” (A1)

“Ailesi olarak destek olmaya çalışıyoruz. Örnek olmaya çalışıyoruz. Yanında olmaya çalışıyoruz bir şeyler paylaşmaya çalışıyoruz. Beraber vakit geçirmek istiyoruz.” (A20)

“Onunla konuşuyorum doğru olanı kendinin bulması gerektiğini hayatın onun hayatı olduğunu tercihlerinin ona ait olduğunu anlatıyorum.” (A17)

“Öncelikle kendimiz rol model olarak örneklik teşkil ederek, ibadetlerimizi yerine getirdiğimizde çocuklarımızı içine katarak, onların girdiği ortamların dini ortam olmasına özen göstererek.” (A14)

“Her şeyden önce kendimiz yaşamaya çalıştık iyi bir okula verdik çevre oluşturmaya çalıştık ki arkadaş edinsin diye spor faaliyetlerine dahil ettik.” (A15)

“Ben her zaman profesyonel çalışılmalı olarak düşünürüm eşim daha profesyonel. Yani şey değil baskıcı bir yaklaşım da yaklaşmıyorum. Biz daha çok akışına bırakıyoruz.” (A12)

“Biz bunun için çevre oluşturmaya özen gösterdik ailelerle tanışma düzenli oturma ve görüşmeler yapma. Hatta dindar ailelerin olduğu bir semtte oturuyoruz. Hafta sonları evde çocuklara ablalarla oyun şeklinde din eğitimi yaptırdık iyi bir okula gönderdik sosyal yardım kuruluşlarında görev aldırarak.” (A9)

“Her şeyden önce çok dua ediyorum. Konuşuyorum telkin ediyorum. Çeşitli İslami sohbetlere gitmeye teşvik edip götürmeye çalışıyoruz.” (A2)

“Genelde konuşuyoruz evde sohbet açıyoruz dinliyoruz ona bir çevre oluşturmam çünkü ailelere güvenemem iyi bir okula koleje gidiyor ders çalışması çok iyi takipte.” (A8)

“Daha çok anlatım yoluyla sevgi dili kullanarak ahireti hatırlatarak bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Sitemizdeki bizim gibi muhafazakâr arkadaşlarla toplanıp birbirleriyle görüşmelerini destekliyoruz. Evde arkadaşlarını toplayıp çay pasta ikram ediyorum mesela.” (A3)

Katılımcılarımızdan (A3)’ün ifadesindeki “sevgi dili” ne dikkat çekmenin yerinde olacağını söyleyebiliriz. Din eğitimindeki en temel prensip sevgi ve şefkattir diyebiliriz. Çocukta ilk ortaya çıkan duygu, sevgi ve güven duygusudur. Allah, aleme rahmet olarak gönderdiği Peygamberine indirdiği dini sevgi, şefkat ve müjde üzerine bina etmiştir. Eğitimin en temel ögesi çocuğa etkin bir sevgi ile yaklaşmak ve tutarlılığı ve uyarıcı zenginliği olan bir çevrede büyütmektir. İslami tebliğin ana metodu tatlı söz ve öğüt verme, yumuşak davranış ve hoşgörüye dayanır.³¹² Yüce kitabımız Kur’an bu konuya itina göstermiş, eğitimcilere şöyle tavsiye etmiştir. “Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar.”³¹³ En iyi yöntemin daima en güzel söz olduğuna dikkat edip sevgi ve iletişim dilinin çocuklar üzerindeki en tesirli yol olduğunu söyleyebiliriz.

2.6.11. Ailelerin Çocuklarının Ahlaki Kişiliklerini Geliştirmeye Yönelik Durumu

Ailelerin “Çocuğunuzun ahlaklı bir kişilik geliştirmesi konusunda destekleyici neler yapıyorsunuz?” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.11’de verilmiştir.

³¹² Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, ss.53-56.

³¹³ İsrâ, 17/53.

Tablo 2.11 Ailelerin Çocuklarının Ahlaki Kişiliklerini Geliştirmeye Yönelik Durumlarına İlişkin Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Bireysel Yaklaşım	Model olma	18	90
	Teşvik etme	5	25
	İyi arkadaş seçimi	4	20
	Dua etme	3	15
	Hediyeleşmelerini sağlama	1	5
Birlikte Paylaşım	Hayır yapma	8	40
	Etkinlik yapma	7	35
	İletişim kurma	7	35
	İbadet yapma	7	35
	Hayvan bakma	6	30
	Yardımlaşma	5	25
	Büyükleri ziyaret etme	5	25

Buna göre bireysel yaklaşım alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Model olma” ($f=18$, %90) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Teşvik etme” ($f=5$, %25), “İyi arkadaş seçimi” ($f=4$, %20), “Dua etme” ($f=3$, %15) ve “Hediyeleşmelerini sağlama” ($f=1$, %5) olduğu görülmektedir. Birlikte paylaşım alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Hayır yapma” ($f=8$, %40) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Etkinlik yapma” ($f=7$, %35), “İletişim kurma” ($f=7$, %35), “İbadet yapma” ($f=7$, %35), “Hayvan bakma” ($f=6$, %30), “Yardımlaşma” ($f=5$, %25) ve “Büyükleri ziyaret etme” ($f=5$, %25) olduğu görülmektedir. Söz konusu tema ve kodlara ait aile görüşleri ise analizleri ile birlikte şu şekildedir:

Katılımcıların “*çocuğunuzun ahlaki bir kişilik geliştirmesi konusunda destekleyici olarak ne yapıyorsunuz*” sorusuna %90’ı model oluyorum cevabını vermiştir. Bunun yanında hayvanları sevmeyi ve korumayı öğrettiklerini, hayır kuruluşlarına yardımı teşvik ettiklerini, yardıma muhtaç, ihtiyaç sahiplerini gözetip kollamada öncülük ettiklerini, kul hakkı yememeye gayret gösterip, tüm davranışları ile birlikte dinin emirlerini yerine getirmede tavsiye ve teşvik ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bu açıdan denilebilir ki anne-babaların en önemli görevi çocuklarına güzel bir model olmak, sözleri ile davranışlarının içinde uyumsuzluk olmamasına dikkat etmek gerekir. Anne-babalar çocuklarının güzel ahlaka sahip olmalarını istiyorlarsa öncelikle bu hasletleri kendilerinin bizzat yaşayarak göstermeleri gerekir. Çocuğun dürüst, saygılı, verdiği sözü yerine getiren, çalışkan, fedakâr, faziletli, yardımsever, cömert, adil, insafli, merhametli, vefalı, hoşgörülü, sorumluluk ve vicdan sahibi vb. güzel vasıfları kendisinde toplamış bir fert

olmasını arzu eden anne-babalar, mezkûr özellikleri yaşayarak onlara örnek olmaları gerekir. Çocuklar büyüklerin sözlerinden çok davranışlarından etkilenirler. Dolayısıyla bu vazife üzerine ne kadar hassasiyet gösterilse yine de azdır diyebiliriz.

“Hediyeleşmeleri konusunda kesinlikle önünü açıyoruz, hayvan bakımı ile ilgili yani sorumluluk yüklüyorum. Bir tane kedimiz var okul da temizliği ona iyilik yapması evimiz de kedi yemi var dışarı da bir kedimiz vefat etti kabrine gidip dua ediyorlar.” (A1)

“Bence yaptığımız en destekleyici şey kendimiz de öyle olmaya çalışmaktır olduğumuz gibi göründüğümüzü düşünüyorum göründüğümüz gibi de olduğumuzu düşünüyorum. Ahlak konusunda baskıcı olmamakla beraber tavizli de değiliz.” (A15)

“Valla yaşantıda dürüst insanlar iyi bir rol model olmaya çalışıyoruz ama bir din bilgimiz yok.” (A19)

“Bence şöyle bir şey var ahlak eğitimi aile her zaman okulun çok daha önünde oluyor bazı davranışları kalıplaştırıyorlar. Yani bu ahlak eğitimin de ben her şeyi koyuyorum tabi içine kılık kıyafet, kalkması, davranışları, büyüğüne küçüğüne her şeyi koyuyorum. Ben verdiğime inanıyorum vermeye de çalışıyorum daha doğrusu.” (A17)

“Rol model oluyoruz. Hayır kuruluşlarına özellikle Kızılay’a bağışlarda bulunmasına teşvik ediyoruz. Okulda yardıma muhtaç çocuklar varsa hocalarından öğrenip yardımcı olmaya çalışıyor. Ama bu sevap diye değil de hani iyi bir insan olmak için yapılması gereken şeylerdir.” (A16)

“Örnek oluyoruz. Güzel davranışların rabbin emri olduğunu güzel bir davranışın karşılığının ne olduğunu toplumda karşılığının ne olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Mesela onu yaşatarak hayvan sevgisi bunu Allah’ın çok sevdiğini söylüyoruz. Gidip aynı zamanda da hayvanları seviyoruz. Mesela yine ağaç dikme konusunda birkaç etkinlik yaptık yine şu anda israf konusunda çok hassasız.” (A14-Baba)

“Büyüklerle yardım yapıyoruz mesela. Büyüklerle davranış, bakım, sabır göstermek iyi iletişim kurmaya çalışmak gibi şeyler yapıyoruz. Sadaka konusunda bazı şeyler yaparlar.” (A10)

Katılımcıların genel kanaatinin ahlaklı olmaya özen göstermeye çalışmak olduğunu görmekteyiz. Bu hususta şu iki kavram üzerinde durmak yerinde olacaktır diyebiliriz. Ahlaki davranışın iki önemli boyutu, meleke ve irade kavramıdır. İrade çocuğu dışsal olarak iyi davranışa yönlendirme, harekete geçirme tutumudur. Bu tutum çocukta sevdiği kişiye benzeme, onu taklit etme onun takdirini kazanma isteği olarak ortaya çıkar. Örneğin; çocuğun otobüste yaşlı bireylere yer verip bunu gelip evde anlatması anne ve babasından aferin almak içindir. Anne babanın yalan söylemesini yasakladığında doğruyu söylemesi bir iç disiplindir.

Bu davranışlarda motive güç çok önemlidir. Yaş ilerledikçe çocuğun gelişen muhakeme gücü sayesinde içsel ahlak gelişir. Diğer boyut ise meleke boyutudur. Meleke, kendiliğinden ortaya çıkan tutum ve davranışlardır. Güzel davranışlara kaynaklık eder. Bireyin iç dünyasında çocukluğunda kazandığı meleke daha sonra ete kemiğe bürünerek dışa yansır. Anne babanın ahlaki esasları çocuklarına öğretme çabası sonunda “Allah’ın hoşnutluğunu” en büyük değer olarak görme, gizli ve aşikâr yaptığı her şeyin kaydedildiğine inanma, gibi faziletler oluşur.³¹⁴ Bu bağlamda çocuğun istendik davranışları takdir edilmeli, övülmeli, yapılan iyi veya kötü davranışlar üzerinde çocuğun konuşmasına değerlendirmesine izin verilmelidir.

“Önce kendimiz ahlaklı olmaya özen gösteriyoruz. Yaşlılarımızı koruyoruz hayvanlara şefkatle yaklaşıyoruz iki kedimiz var yalan hırsızlık gibi toplumsal ögelere çok önem verip anlatıyoruz.” (A11)

“Hayvan besliyoruz, dışarda yardıma ihtiyacı olduğunu düşündüğümüz olursa onu da teşvik ediyoruz. Biz zaten hareketlerimizle örnek oluyoruz zaten bahşiş vermesi gerektiğini, sadaka vermesi gerektiğinin bilincinde.” (A8)

“Konuşuyorum onlarla biz ailesine düşkün bir aileyiz bunun hem ahlaki hem de dini olduğunu anlatıyorum yaşlılarımızla çok ilgiliyiz. Büyüklerimize karşı gelmeyiz.” (A4)

“Neler yapıyoruz yani sokaktaki mesela ihtiyaç sahibi biri gördüğün de mutlaka eşim bu konuda çok hassas davranır yardım etmeye çalışır. Komşuların hepsine yardım eder onu bir gösterir. Ben eğer arkadaşlarım ilgili arkadaşlarımın bana ihtiyacı varsa mutlaka ona yardımcı olurum.” (A9)

“Mesela şöyle sadaka kutusu kumbarası yaptık çocuklara bunlara birikenleri ihtiyacı olanlara vereceğiz dedik. Zekât vereceğimiz zaman özellikle onlara duyacağı şekilde yapılıyor. Bazı kuruluşlara yardım gönderdiğimiz zaman onların ismini de yazdırıyoruz onlara da göstermek için.” (A6)

“Kendimiz örneğiz. Kimsenin malına göz dikmedik kimse hakkında konuşmayız. Onlara da öğretiriz. Genelde anlatırız iyi insan olun diye hayır hasenat yaparız. Beraber fakirlere camiye yardım yaparlar hayvanlara bakarlar. (A2)

“Mesela bir ramazan ben evde yemekleri yapıyordum ihtiyaçlarını alıyordum çocuklarla birlikte gidip fakir ailelerin evinde beraber iftar yapıyorduk. Onlarda görmüş oluyorlardı.” (A2)

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak aile büyüklerinin özellikle de anne-babanın farkında olsalar da olmasalar da çocukları için örnek ve modeldirler diyebiliriz. Çocuklar sözel telkinden çok, gözünün önünde gerçekleşen davranışlara ve olaylara itibar ederler. Hz.

³¹⁴ Ağırakça, Gümüş, “Çocukların Ahlaki Gelişimlerini Nasıl Destekleyebilirim?”, ss.114-115.

Peygamberin övdüğü “en hayırlı insanın başkalarına faydası dokunan insandır” düsturu ile yetişmiş bireylerin hem kendisine hem de topluma yararı anlatılmalıdır.

2.6.12. Ailelerin Tutarlı ve Nitelikli Din Eğitime Yönelik Önerileri

Ailelerin “*Ailede çocuklara daha doğru tutarlı ve nitelikli bir din eğitiminin verilmesi için bize önerileriniz nelerdir?*” sorusuna dönük olarak elde edilen cevaplar Tablo 2.12’de verilmiştir.

Tablo 2.12 Ailelerin Tutarlı ve Nitelikli Din Eğitimi Önerilerine Yönelik Görüşleri

Alt Tema	Kod	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ebeveynlere Öneriler	Model olma	9	45
	Doğru eş seçimi	6	30
	İyi çevre oluşturma	5	25
	İyi okullar seçme	5	25
	Etkinliklere katılma	5	25
	Sevgi gösterme	4	20
	Baskı yapılmamalı	4	20
	Çocuğa değer verme	3	15
	Oyunlaştırma	3	15
	Destekleme	3	15
	Yeni nesli anlama	2	10
	Okullara bırakma	2	10
Kurumlara Öneriler	Devlet sorumluluk almalı	4	20
	Dini eğitimleri yenileme	3	15
	Bilgilendirme çalışmaları	3	15
	Okul ile iş birliği	2	10
	Tarafsız dini eğitim	2	10
	Erken dini eğitim	1	5

Buna göre ebeveynlere öneriler alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Model olma” ($f=9$, %45) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Doğru eş seçimi” ($f=6$, %30), “İyi çevre oluşturma” ($f=5$, %25), “İyi okullar seçme” ($f=5$, %25), “Etkinliklere katılma” ($f=5$, %25), “Sevgi gösterme” ($f=4$, %20), “Baskı yapılmamalı” ($f=4$, %20) olduğu görülmektedir. Bu alt temadaki en az tekrar eden kodların ise sırasıyla “Çocuğa değer verme” ($f=3$, %15), “Oyunlaştırma” ($f=3$, %15), “Destekleme” ($f=3$, %15), “Yeni nesli anlama” ($f=2$, %10) ve “Okullara bırakma” ($f=2$, %10) olduğu görülmektedir. Kurumlara öneriler alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden

kodun “Devlet sorumluluk almalı” ($f=4$, %20) olduğu belirlenmiştir. Diğer kodlar incelendiğinde ise sırasıyla “Dini eğitimleri yenileme” ($f=3$, %15), “Bilgilendirme çalışmaları” ($f=3$, %15), “Okul-aile iş birliği” ($f=2$, %10), “Tarafsız dini eğitim” ($f=2$, %10) ve “Erken dini eğitim” ($f=1$, %5) olduğu görülmektedir. Söz konusu tema ve kodlara ait aile görüşleri analizleri ile birlikte şu şekildedir:

Katılımcıların önerilerinde en çok zikredilen kodun “model olmak “olduğunu görmekteyiz. Araştırmalar bize çocuğun özdeşim kurabilecek doğru modellere ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Özdeşleşme kişinin benimsediği düşünce, duygu, davranışları, tutum ve eylemleri taklit etmesi, kendine model almasıdır. Bu nedenle çocuğun içinde bulunduğu aile ve çevre çok önemlidir.³¹⁵ Çocuk, karakterinin gelişimi için taklit edeceği, kendini özdeşireceği yakın üyelere ihtiyaç duyar. Dış dünyayı onların gözüyle görmeye çalışır. Ebeveynin bozuk kişilik yapısına sahip olması, çocuğunda kişiliğine yansıyacaktır. Çocuğun doğuştan getirdiği inanma duygusu anne ve babanın tutumu ile gelişecek, kendine güvenen, dini emir ve yasakları yerine getiren bir kişi olacaktır. Bu da dini uyanış ve gelişmesinde yetişkinliklerin rol modelliğinin yansımalarıdır. Çocukluk döneminde rehberlik yapmama, din eğitiminin ihmali gibi durumlar çocuğun yanlış ve zararlı şeylere bağlanmasına sebep olur. Dinin çocuğa katı, sert bir şekilde verilmesi ruhunu yaralayacak, kendi kendini disiplin etmeyecektir. Anne-baba çocukların sadece maddi ihtiyaçlarını düşünmemeli, dini şahsiyet kazandırmak için kendi olumsuz tavır ve davranışlarını da değiştirmelidirler.³¹⁶ Çocuğa verilecek eğitimde, “Şöyle yap!”, “Böyle yap!” demek yerine yapıp göstermek daha kesin ve kalıcı sonuç verir. İstenilen davranış ve ibadet yapıldıktan sonra teşvik edici bir üslupla takdir edilmelidir.³¹⁷ Konu üzerinde yapılan araştırmalarda da gördüğümüz üzere çocukların eğitiminde katılımcılarımızın da üzerinde durduğu en önemli konunun çocuğa örnek olmak olduğunu söyleyebiliriz.

“Ben şöyle başlayabilirim dünya çok değişti yeni nesli çok iyi anlamak lazım. Klasik yöntemler artık maalesef bırakın pozitifini tamamen antipati oluşturuyor. Sempatini oluştursun diye bize güzel gelen şeylerin kullanıyoruz ama çocuklarda net antipati oluşturuyor. Çocukların hayatının şu an ki yaşadıkları dünyanın şartlarına göre bizim kendimiz bir dini eğitim modellerimizi de yenilemememiz gerekiyor.” (A1)

³¹⁵ Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, Remzi Kitapevi, 4.Bsk., Ankara, 1993, s.114.

³¹⁶ Ali Rıza Aydın, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Rolü” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, 1996, ss.213-216.

³¹⁷ Cavit Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000, s.42.

“Bir insana önce dürüst olmak öğretilmeli, ahlaklı olması için çabalanmalı, aile kendi merhametli ve şefkatli olmalı ki çocuk da öyle olsun. Bir de çocuklar iyi bir çevrede büyütülmeli.” (A19)

Bir katılımcı, “çocuğunun yaptığı ve Allah katında doğru bulunan davranışı desteklediklerini” ifade etmelerinin üzerinde durmak yerinde olacaktır.(A20) Zira çocuk, yaşamının ilk yıllarında ahlaki muhasebeden yoksundur. Davranışının doğru olup olmadığını çevresinden aldığı tepkilerle anlayabilmektedir. Onay aldığı davranışına devam eder, pekiştirilmeyen davranış ise unutulur. Ebeveyn düşen doğru bir ödül-ceza sistemi ile davranışa yön vermektir. Örneğin; çocuk anneye yardım ettiğinde, sokak hayvanlarına yem verdiğinde, yaşlı bir teyzenin çantasını taşıdığına, hasta olan bir komşuya yemek götürdüğünde, ibadetleri yaptığına onaylanmalı, bunların görüp beğenildiği hissettirilmelidir diyebiliriz.

“Onun doğru bulduğu davranışları destekliyoruz. Yaptığı Allah katında da doğru davranışları destekliyoruz. Bunu da açıkça söylüyoruz. Eğer yaptığı şey yanlışsa doğru olmadığını desteklemediğimizi söylüyoruz.” (A20)

“Çocuğu çok bunaltacak baskılar yapmadan, genellikle onun tercihinin bırakarak ama yaparsa da artılarını görecektik olduğunu bilmesine izin vererek bir metot izleyebilirler. Çünkü bir çocuğu her ne konuda olursa olsun baskılamak iyi değil. Çünkü onlar büyüyor bir birey oluyorlar ve artık bazı şeyleri onların ellerine bırakmak gerekebilir.” (A18)

“Bizim toplumda tabii bu çok zor ama şöyle bir şey var ben din öğretiminin ülkede tarafsız yapıldığına inanmıyorum.” (A17)

“Eğitimin özellikle din eğitiminin okul öncesi yaşta başlaması gerekiyor. İmam gazalinin de dediği gibi o yaşlar çocukların altın çağı oluyor küçük yaşta oturması olgunlaşması gerekiyor. Ailelerin çok okuması gerekiyor artık toplum değişti eskiden çok saf şimdi ise konular bilimsel anlamda bile çok detaya inmiş durumda.” (A15)

“Din eğitimi baskıyla değil sevgiyle olacak. Tabi ki çocuk görerek daha iyi öğrenebileceğini düşünüyoruz. Rol model olmak çok önemli, Tutarlı olmak aile içerisinde ahlaki özellikler daha çok önemli. Dolayısıyla yaptığınız şeyin arkasından da durarak yaparak öğretiriz.” (A12)

“Ailelere şunu söyleyim sen yaşarsın o da yaşıyor ama bu yaşadığını ne yaşıyor o doğru yaşıyor. Ailede bütünlük olması gerekiyor eşler arasında uyum olması gerekiyor.” (A7)

“Din eğitiminin iyi verildiği bir okul seçmeleri gerektiğini düşünüyorum çünkü okul ortamı ve arkadaş ortamı şimdi en büyük derdimiz sosyal medyada işin içine girince

çocuğumuzu bizden koparıp alabiliyorlar. Bu nedenle ailelerin bu konuda çok tutarlı dikkatli olması gerekiyor.” (A13)

“Bence bu işi öncelikle devlet yapmalı. İşin içine para maddiyet girdiği zaman vermek istemeyebilir. Bununla ilgili güven kırıldı zaten Türkiye de bu işi gerçekten devlet yapması lazım.” (A11)

Bir katılımcı en önemli önerisinin eş seçimi olduğunu ifade etmiştir. (A9) Araştırmalar insanın hayatında en önemli olaylardan birinin de evlilik olduğunu göstermektedir. İslam dini de kurulan bu mukaddes birlikteliğe büyük önem vermiştir. Yüce Yaratıcı ilk insana, eşi ile birlikte yaratırken evreni imar etme görevi de verilmiştir. “Halife” niteliği bulunan insanın yaratılma amacından biri de ardında nesiller bırakmaktır.³¹⁸ ”Ey İnsanlar! Sizi tek bir candan yaratan Rabbinizden sakının ki o tek candan da eşini yarattı. İkisinden ise nice erkekler ve kadınlar türetti.³¹⁹ Evlilik, insanda fitri olan birlikte yaşama, hayatı paylaşma ihtiyacının bir gereğidir.” Her şeyden çift-çift yarattık ki, düşünüp, ibret ve öğüt alasınız.”³²⁰ Kuran-ı Kerim’de insan, hayvan ve bitkilerin çift yaratılmalarındaki hikmetin ihtiyaçların karşılanması olduğu bildirilmiştir. Evlilik nefsi ve nesli koruma gibi ulvi bir görev üstlenmiştir.³²¹ Birbirinden farklı ortamlarda yetişmiş bir kadın ve erkeğin bir araya gelmesi ile yeni bir sentez oluşur. Bir devir daimdir evlilik. Farklı kültür, terbiye, tecrübenin yeni bir bakış açısı kazanmasıdır. Bu kaynaşma insanlığı canlı, taze tutar. Her yönden zenginleştirir.³²² Birçok İslam âlimi evlenmekten ve çocuk yetiştirmekten kaçınmayı, İslam da neslin devamı ilkesine aykırı bulmuş, evlenip çocuk sahibi olmayı tavsiye etmişlerdir. İslam âlimlerinden Gazali’de evlenmenin birinci faydasının evlat yetiştirmek olduğuna vurgu yapmıştır.³²³

Çocuk sahibi olmakla ailenin görevi tamamlanmaz. Çocuğun beden ve zihni bakımından gelişmesi için gösterilen çabanın aynısı ahlak bakımından geliştirilmesi için de gösterilmelidir. Ailenin ezeli ve ebedi üstlendiği en önemli rol sağlıklı ve dengeli çocuklar yetiştirmektir. Çocuğun fizyolojik, ruhsal ve zihinsel gelişimi anne ve babanın birlikte yaşayıp maddi ve manevi ihtiyaçları karşılayıp, her türlü tehlikeden koruyup kollayıp gözetmeleri ile mümkündür. Çocuğun beslenmeden, bakımına kadar olan ihtiyaçlarının yanında dini, ahlaki, mesleki eğitimine kadar olan ihtiyaçları da ailesi tarafından karşılanması elzemdir.³²⁴ Hz.

³¹⁸ Ahmet Yaman, *Mutlu Bir Yuvaya Doğru*, s.14.

³¹⁹ Nisa, 4/1.

³²⁰ Necm, 53/45.

³²¹ Nihat Yatkın “İslam’da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.33, 2010, s.49.

³²² Cihan Aktaş, “Ailenin Dönüşümü”, *Din ve Hayat, TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S.12, 2011, s.49.

³²³ İmam Gazali, *İhyau Ulumiddin*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul,1992, s.67.

³²⁴ Dilek Dumangöz, “Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü”, *İlahiyat: Akademik Araştırmalar Yıllığı*, S.4, 2021,ss.112-113.

Peygamber bir hadisinde, “Kişiyi günah olarak, bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerini ihmal etmesi yeter.”³²⁵ buyurarak konunun ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

“Şahsen bir aileye en önemli önerim bir kere eş seçimi kadın ve erkeğin doğru bir eş seçimin de başlaması gerekiyor. Aile yapısına ondan sonra çocuk sahibi olmadan önce çocukla ilgili her türlü bilgiyi iyi öğrenmeleri gerekiyor.” (A9)

“Demek istediğim çocuklara din eğitimi öğretmek için pek çok yolu var hani ailenin birinci gözü açık olmalı ki bir arkadaş grubuna hemen eklesin yapıştırsın. Birisi bir şey mi yapıyor benimki de gitsin bir iki gün görsün en azından bir şeyi duysun görsün gibi takip etmek lazım.” (A2)

“Öncelikle biz aileler örnek olmalıyız. Yaparsan yapar, yapmazsan o da yapmaz.” (A8)

“Yani çocuk küçük yaştan itibaren ne görüyorsa onu uyguluyor. Şöyle düşünebiliriz. Çocuk bir insanın gölgesi gibi nereye giderse arkası da onu takip ediyor. Şimdi büyükler namaz kılmıyorsa çocukların namaz kılmasını bekleyemez oruç tutmuyorsa çocukların oruç tutmasını bekleyemezsiniz. İşte iyi bir insan değilse büyüklerine saygı göstermiyorsa dinin emrettiği peygamberimizin ahlakını yaşamını örnek almıyorsa büyükler çocuklar da örnek almazlar. Yani şunu diyebiliriz önce rol model önce kendisi yaşamalı ki arkasından çocuklar bu şekilde devam etsinler. (A14-Baba)

“Bende anne babanın ortak tutum ve tavırla çocuk yetiştirmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum bu yüzden de belki en önemli şey iyi bir eş seçme. Çünkü anne ve baba bu anlamda ortak fikre sahip değilse çocuğu sağlam bir şekilde yetiştirmek çok mümkün olamayacak.” (A14-Anne)

“Aileler rol model olmalı iyi bir okul seçmeli sanat ve spor aktivitelerine izcilik doğa faaliyetlerine göndermeli. Aileler birbiri ile tanışmalı daha evlenmeden eş seçimi çok önemli.” (A5)

“Valla aileyle bitecek bir şey değil. Devlet devreye girmesi lazım yani mahalle düzelmediği zaman çevresel faktörler bu kadar din eğitimi açısın dan negatif olduğu sürece gerçekten aile çok çok bilinçli aileler bile çocuklarına hâkim olmaktan zorlanacaklardır.” (A6)

“Ailelere çevre oluşturmalarını öneririm. Çok önemli arkadaş bulmaları çünkü arkadaş dinden edebilir çocuğu çok ilgilenip sevimli ki başkalarından etkilenmesi, her anı denetlenmeli ama fark ettirmeden. Çeşitli etkinliklere gönderilmeli, spor veya resim gibi. Sanatı sevdirmeli şiir okuyup dinlemeli mesela ailecek şiir yazma güzel kitap okuma sesli

³²⁵ Müslim, Zekat, 40.

zamanları yapılabilir. Tiyatrolar küçük küçük oynanabilir. Çocuklar böyle şeyleri çok seviyorlar ahlaki bir değer tiyatroyla anlatılabilir. Okulla iş birliği içinde drama yapılabilir.” (A4)

“Aileler arkadaş grubu oluşturmaya çalışmalı, rol model abi ablalar bulunmalı istikrar olmalı, aileler çocuğu değerli hissettirmeli”. (A3)

“Ailelere önerim, din eğitimi okullara bırakmalı. Çok küçük yaşta din eğitime başlatan aileler görüyorum, çocukları sonradan dine düşman oluyor. Bu konuyu eğitimcilere bırakmalı aileler, çocuk talep ettikçe sorarsa gayet mantıkla anlatılmalı. Kafasında oluşabilecek her türlü yanlış bilgiden uzak tutulmalı.” (A16)

Çocuklar, anne babasının gösterdiği ve yapmasını istediği davranışları yapmadıklarında sabırlı ve anlayışlı olmalıyız. Sofraya elini yıkamadan oturabilir, besmele çekmeyi unutabilir. Bunun sebeplerinde kasıt aramadan sabırlıca beraber yapmayı teklif etmek gerekir. Arkadaşına veya komşusuna ait bir eşyayı bulan çocuğa yerine teslim etmesi, gizlememesi öğretilmelidir. Tam tersi ebeveynde bu davranışlar yoksa çocuktan da beklememek gerekir. Annenin bir komşu veya yakınından gelen eşyayı hiç kullanmadan koruyup tekrar iade etmesi, çocuk için kalıcı bir davranışa, karaktere dönecektir. Oyun esnasında yalan söyleyen bir çocuğa “sen yalan mı söylüyorsun?” denilince, çocuğun ama sen de evde olduğun halde “yok” dedirttin demesi ebeveynin iyi model olmadığını gösterir. Anne babanın yalan söylemesi, ikiyüzlü davranması, sigara içmesi, başkalarının haklarına riayet etmemesi çocuğunda bunları yapmasına yol açar.³²⁶

Anne babanın dinin emir ve kurallarını yerine getirip, örnek olmaları çocuğun dini yaşantısında önemli bir yer edinecektir. Bir çocuk, ebeveynini secdede ağlarken görebilmelidir. Dini gün ve gecelerde çocuklara hediye almak, camiye götürmek, ebeveynin heyecanı çocuğu etkileyecek ve böyle günleri özlemesini sağlayacaktır. Çocuğun hayal dünyasında kendine model alacak ideal karakterler oluşturulmalıdır. Bu konuda Hz. Muhammed’in, diğer peygamberlerin yaşamlarından kıssaları ve din alimlerinin hayatlarından bahseden hikâye ve menkıbelerden faydalanılabilir.³²⁷

Çocuk çeşitli tutum ve davranışları edinirken modele ihtiyaç duyar. Ve benzetmek istediğini kopya etmeye başlar. Doğru kişileri ve doğru davranışları modellemesi için neleri model aldığını bilmek gerekir. Birincisi çocuk kendi ihtiyaçlarını karşılayan kişiye duyduğu sevgi ile davranışlarına örnek alır. Ve bu ihtiyaçları karşılayan, herkesten önce anne baba olursa başlıca model olacaklardır. İkincisi kendine cazip gelen, belli mevkilerdeki kimseleri

³²⁶ Halis Ayhan, “Ailede Din Eğitimi”, *Diyanet Dergisi*, C.10, S.114-115, 1971, ss.409-411.

³²⁷ Mehmet Emin Ay, “Hazreti Peygamberin Aile Hayatı”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.159.

de taklit edebilir. Dini ve ahlaki değerlerin benimsetilmesi bu bakımdan oldukça önemlidir. Model aldığı kişinin dil, din, ahlak, sanat, hayat, anlayışını da benimseyeceği için kişiliğini de bu yönde etkileyecektir. Olumsuz modellemeler de ailelerin başına her türlü dertler açılabilir. Bu konuda ebeveynler çok dikkatli olmalıdır. Sevilen taklit edilir. Sözden çok hareketin modellenmesi ebeveynin söylediklerini yapmalarını gerekli kılar. Çocuk kendine empoze edilen dini değerlerin yapılmadığını görünce şüpheli bir tavır alır. Ama ailesinin kötü hareketlerden çekindiğini, iyi hareketlerden zevk aldığını görünce aynı duygular gelişir.³²⁸

Anne-baba çocuğun hal ve hareketlerini kontrol etmeyen, evde huzursuzluk çıkartan, suç işleyen ve suça teşvik eden kimseler ise masum bir çocuk bile olsa kötülüklerin kaynağına dönüşebilir.³²⁹ Çocuk konuşmaya başladıktan sonra ana babadan gördüklerini tekrarlar. Anne babanın namaza durduğunu görürse namaza durur. Erkek çocuğu babayı, kız çocuğu da anneyi model alır. Anne babanın adalet, fazilet, ahlak, estetik gibi duygular taşıyıp dindar bir yapıda olması taklit yoluyla da olsa çocuğu dindar bir kişiliğe yöneltir. Baba ile ilk camiye gidiş, oruca kalkış, cuma, teravih namazı gibi ibadetler çocukların anıların da hep yerini korur. Ailede yemeklerden sonra, evden ayrılırken, yatarken, arabaya binerken, bir sıkıntıya düştüğümüz de ya da sevinçli anlarda edinilen sesli dualar çocuğa örnek olur. Anne babanın Allah'ın gücüne ve korumasına sığınması çocuğun kendini güvende hissetmesini sağlar.³³⁰

Müslüman bir bireyin namaz, oruç, vs. gibi ibadetleri yapması diğer insanları ilgilendiren bir konu değildir. Ama İslam'ın emri olan insana faydalı işleri yapma, “insani değerler” dediğimiz konularda örnek teşkil etme çocuğun karakter inşasında çok önemlidir. Adaletli olma, insanları aldatmama, zulme karşı çıkma, güvenilir olma, insanları sevme gibi erdemlerin çocuklara öğretip, eğitilmesi gereken konuların ilk önce ailede yaşanır olması hayati öneme sahiptir. Çocuğun karakter inşasında başarılı olabilmek için bu hususlarda hassas davranmak gerekir. İnsani değerlerin hafife alındığı bir ailede ibadetlerde gereği gibi önemsenmeyecek, yerine oturmayacaktır. İbadetleri bir bina inşası gibi düşünersek, ahlaki değerler temel arsadır. İyi bir rol model olmanın yolu iyi bir Müslüman olmaktan geçer.³³¹

Çocuk aile içindeki büyüklerini taklit eder. Onlar gibi yürür, onlar gibi güler, birçok sosyal davranışı (nerede, ne zaman yapıp yapılmayacağı) gözlemleyerek öğrenir. İçinden gelen bir istek doğrultusunda kabul ettiği otoriteyi örnek almaya ve hareketlerini bu otoriteye benzetmeye çalışır. Bir davranışın sık tekrarlanması ve çocuğun bu davranışları sık sık

³²⁸ Hüseyin Peker, “Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Esasları”, *Diyanet Dergisi*, C.XXI, S.2, 1985, ss.22-23.

³²⁹ M.Emin Yurt, Osman Bayraktutan, “Çocuğun Kişilik Gelişiminde Ailenin Önemi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, 2016, s.283.

³³⁰ Ali Çankırılı, “Çocuğun Manevi Gelişiminde Anne Babanın Rolü”, *Aile Rehberi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.123-124.

³³¹ İsmail Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.2, 2002, ss.169-170.

görmesi, o davranışın taklit edilme imkanını ortaya çıkarmaktadır. Bir davranışın gerçekleşme imkânı ne kadar çoksa bu davranış o kadar kuvvet kazanmaktadır. Çocuklarla iş birliği yapılmalı, yoksullara yardım edilmeli, sorumluluk duygusu uygulamalı olarak verilmelidir. Aynı zamanda çocukların oyuncağını arkadaşı ile paylaşması, kimsesiz ihtiyaç sahibi insanlara yardım toplamaya katılması, hayvanlara merhametli davranması, bitkilere zarar vermemesi gibi davranışlar sergilemesi teşvik edilip desteklenmelidir. Bu süreçte çocuğun aile ortamında sevilmesinin onların güven duygusunu pekiştireceği göz ardı edilmemelidir. Zira çocuk desteklendikçe kendine öz saygısı artar, sorumluluk aldıkça bağımsız davranır, anlayış gördükçe hoşgörülü olur.³³²

³³² Mehmet Zeki Aydın “Ailede Ahlak Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7 S.2, 2003, ss.139-140.

SONUÇ

Kişinin davranış ve düşüncelerini etkilemesi noktasında inançların insan benliği üzerinde etkileri olmaktadır. Dinî inançlar bu etkilerin görüldüğü yoğun işlevlere sahiptir. Bu yoğunluğu yaşayan kimseler kendilerini dindar olarak adlandırabilmektedir. Fromm’a göre “Dindarım demekle dindar olunmaz, asıl önemli olan, doğru ve adaletli yaşamak ve bunu gerçek yaşamda uygulamaktır.” Bu sözden de anlaşıldığı gibi dinî inanç insanın kişiliğiyle bütünleşirse anlamlı ve kuvvetli hale gelmektedir.³³³ Bu tespitin bir metot halinde sunulmuş en güzel örneği Kur’an-ı Kerim’de Lokman (as)’ın oğluyla olan diyalogunun yer aldığı ayetlerde görülmektedir. Ailede din eğitimi açısından özel bir yeri olan bu ayetler, temel inanç, ahlâk ve ibadet eğitimlerinin verilmesinin ailenin sağlıklı ve güçlü bir toplum oluşturmadaki işlevini desteklemektedir.

Aile ne kadar sağlam zemin üzerine yapılırsa, o ailede yetişecek olan nesiller de toplumsal yapıya, güven ve huzur içerisinde, istikrarın bozulmasını önleyen bireyler olarak katkıda bulunacaklardır.³³⁴ Bu bilgilerden hareketle çocukluk dönemi din eğitiminin içeriğini Lokman suresinin ışığında değerlendirmek doğru olacaktır. 13 ilâ 19. ayetlerde Hz. Lokman ile oğlu arasında geçen diyalogun öncesinde “Andolsun ki biz, Lokman’a: “Allah’a şükret.” diye(rek) hikmet verdik.”³³⁵ ayetinin varlığı belki de insanların evlat sahibi olduklarında Allah’a şükretmeleri gerektiğini ve bu şükürün ise sonraki ayetlerde geçen her biri insanoğlu için hazine değerindeki öğretilerle evlatlarını yetiştirmeleri olduğuna işaret edilmektedir. Bu bilgiler ışığında ortaokul çağındaki çocukların din eğitiminde karşılaşılan problemlerin incelendiği bu çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

Ailelerin “Çocuklara yönelik din eğitimi konusunda ne düşünüyorsunuz sizce gerekli mi?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre, çalışmaya katılan ailelerden %19’u din eğitiminin gerekli, sadece 1 aile ise gereksiz olduğuna yönelik görüş belirtmiştir.

Yavuz, dini inancın fark edilişinde ailenin ne denli önemli olduğunu şöyle açıklamaktadır; “Dini inancın uyanmasında kültürel ve sosyal etkenlerin en önemlilerinden birisi şüphesiz ailedir. İlk çocukluk döneminin çocuğun gelişmesindeki en önem arz eden dönem olduğunu, bu döneminde ailede geçirildiğini söylersek durumu daha iyi belirlemiş oluruz. Özellikle ailede dini inanç yaşıyorsa ve dini hassasiyetlere dikkat ediliyorsa,

³³³ Ahmet Özalp, *Sosyal Psikoloji Teorileri Bağlamında İncanın Bireyler ve Gruplar Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015, s.28.

³³⁴ İhsan Çapçioğlu, “Ahlak Temelli Karakter İnşasında Sosyal Çevrenin Önemi”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, Ordu, 2016, s.27.

³³⁵ Lokman, 31/12.

çocuğun ilk dini tecrübeyi ve ilk dini denemeleri de burada edindiği bir gerçektir.”³³⁶ Zaten pedagojik ve psikolojik çalışmalarda, çocuğun ileriki yıllarda ne olacağının büyük ölçüde küçük yaşlardaki aldığı eğitime bağlı olacağını ortaya koymuştur.³³⁷ Ebeveynlerin din eğitimi alması ilk çocuklukta dini yönelimlerini geliştirmesine katkı sağlayabilir.

Ailelerin “Din eğitimi denilince aklınıza gelen prensipler nelerdir?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre ailelerin görüşleri genel prensipler, uygulamaya dönük prensipler ve soyut prensipler olmak üzere 3 alt temada incelenmiştir. Uygulamaya dönük prensiplere yönelik görüşler incelendiğinde ise en fazla tekrar eden kodun “Ahlaklı insan” olduğu belirlenmiştir.

Bilgili tarafından yapılan çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, çocukların din eğitiminde anne babaları tarafından uygulanan cezalandırma yöntemleri ve baskıların ibadetlere karşı olan ilgi ve alakayı etkileyip etkilemediği konusunda katılımcıların %68,6’sı çocuklarda ibadete karşı olan ilgilerini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı araştırmada, “Aileniz sizi dini konularda bilgilendiriyor mu?” sorusuna öğrencilerin %3.6’sı hayır, %96,4’ü ise evet cevabını vermiştir. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, ebeveynlerin din eğitimi hususunda duyarlı oldukları dikkat çekmektedir. Ebeveynlerin çocuklara verdikleri din eğitimini sevdirecek ve hoşgörülü bir şekilde verdiklerini söylemek mümkündür.³³⁸

Ailelerin “Sizce çocuk din eğitimini nerden almalı?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre aile görüşleri incelendiğinde en fazla tekrar eden kodun “Aile” olduğu belirlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığının “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”nda katılımcıların %91,8’i ailesi ve din görevlilerinden dini bilgi sahibi olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların çoğunluğu dini bilgilerini 16 yaş ve öncesinde öğrendiğini belirtmişlerdir. Bu bireylerin bilgi sahibi olduğu kaynakların başında ise ebeveynleri ve yakın çevresi gelmektedir.³³⁹

Konuk tarafından yapılan benzer bir çalışmada, 11-12 yaş gurubunda her telkinden kolaylıkla etkilenir olmak özelliği ile bağlantılı olarak çocukların ibadet ve inanç, tavır ve tutumlarını belirleyen en temel faktörün aile olduğu, ebeveynlerin kullanmış olduğu dini tavır, terim, sembol ve davranışlardan dolayı çocuğa benzer şekillerle transfer edildiği sonucuna ulaşılmıştır.³⁴⁰

³³⁶ Kerim Yavuz, *99 Soruda Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.159.

³³⁷ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997, s.13.

³³⁸ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s.243.

³³⁹ “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, 2014, s.5.

³⁴⁰ Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, ss.24-25.

Bir diğer araştırma Özkan tarafından Diyarbakır ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında ankete katılan ortaokul seviyesinde eğitim alan çocukların şimdiye kadar din eğitimi alıp almadığına dair yöneltilen soruya verdikleri yanıtlar incelendiğinde, çocukların %71,2'si, herhangi bir şekilde din eğitimi aldıklarını, % 25,2'si ise din eğitimi almadıklarını ifade etmişlerdir.³⁴¹

Ailelerin “Aile içinde çocuklarınıza yönelik din eğitimi veriyor musunuz? Cevabınız evet ise neler yapıyorsunuz?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre çalışmaya katılan ailelerden 16'sı din eğitimi verirken, 2 aile din eğitimi vermediğini ve 1 aile ise kısmen din eğitimi verdiğini belirtmiştir.

Sağlam'ın yaptığı çalışmada çocuklar ibadet ettiğinde kendilerini teşvik eden ve mükâfatlandıran kişileri, “anne, baba, teyze, hala, dede, nine, öğretmen, cami hocası, yakın bir akrabası, diğer ve kendim” şeklinde sıraladıkları görülmektedir. Öğrencilerin cevapları incelendiğinde, ibadetleri ilk defa tecrübe etmelerinde teşvik olduğunu düşündükleri kişileri seçerken annelerini seçenlerinin oranı, ilk kez abdest almada %34, namaz kılmada %30, oruç tutmada %26, dua etmede %25, camiye gitmede %18'dir. Cevaplara bakıldığında, öğrencilerden ibadetleri ilk defa tecrübe etmelerinde teşvikini gördükleri kişileri belirtirken annelerini seçenlerin oranı, ilk defa abdest almada %34, namaz kılmada %30, oruç tutmada %26,7, dua etmede % 25,1 ve camiye gitmede % 18'dir. Babalarını tercih edenlerin oranları ise, ilk defa abdest almada % 8,3, namaz kılmada % 11,1, oruç tutmada % 4,3, dua etmede %6,4 ve camiye gitmede %16,3'tür. Ebeveyninin birlikte hareket etme oranları ise, ilk defa abdest almada % 25,1, namaz kılmada % 24,7, oruç tutmada % 4,3, dua etmede % 6,4 ve camiye gitmede % 16,3'tür.³⁴²

Ailelerin “Çocuğunuza din eğitimini kaç yaşlarında vermeye başladınız” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre aile görüşleri incelendiğinde en fazla tekrar eden kodun “Okul öncesi” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Çocuklara din eğitimi verirken sizce sorumluluğu ailede kim almalı? Sorularını kimlere yöneltir? Bu konuda kendinizi yeterli görüyor musunuz?” yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre sorumluluk alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Hem anne hem baba” olduğu belirlenmiştir.

Özkan'ın araştırmalarındaki verileri göz önünde bulundurduğunda, öğrencilerin dini bilgileri %76,1'lik oranla ilk sırada annelerinden sonrasında ise %69,4'lük bir oranla babalarından aldıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Bu araştırmaya dayanarak çocukların dini

³⁴¹ Özkan, *Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği*, s.31.

³⁴² İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2003. s.170.

bilgileri edinme konusunda öncelikli olarak anne ve babalarından etkilendikleri görülmektedir. Ulaşılan bu veriler çocukluk döneminin büyük ölçüde aile içerisinde geçmesinden ötürü çocukların ebeveynlerinden daha etkili, uzun süreçli ve kalıcı olarak etkilendikleri görüşünü doğrulamaktadır.³⁴³

Ailelerin “Çocuklara Kuran, ibadet, iman ve ahlak eğitimi verebiliyor musunuz? Nasıl?” sorularına yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre Kuran eğitimi alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Kursa gönderdik” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Çocukların etkilendiği akrabaları var mı? Beraber namaz kılıyor musunuz? Çocuklarınızın dini eğitimleri için kendiniz eğitim aldınız mı?” sorularına yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre etkilenen akraba alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Nine-dede” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Çocuğunuz sosyal medyadan etkileniyor mu?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre etkilenme durumu alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Olumsuz” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Arkadaşlarından etkileniyor mu?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre etkilenme durumu alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Olumsuz” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Daha çok hangi alanda zorluk yaşıyorsunuz. İbadet mi ahlak mı?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre aile görüşleri incelendiğinde en fazla tekrar eden “İbadet” konusunda zorluk yaşadığı belirlenmiştir.

Ailelerin “Çocuğunuzun din eğitiminde karşılaştığınız zorluklar engeller ya da problemler üstesinden gelmek için neler yapıyorsunuz?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre dış paydaş alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “İyi çevre oluşturma” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Çocuğunuzun ahlaklı bir kişilik geliştirmesi konusunda destekleyici neler yapıyorsunuz?” sorusuna yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre bireysel yaklaşım alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Model olma” olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin “Ailede çocuklara daha doğru tutarlı ve nitelikli bir din eğitiminin verilmesi için bize önerileriniz nelerdir?” yönelik cevaplar değerlendirilmiştir. Buna göre ebeveynlere öneriler alt temasına ait kodlar incelendiğinde en çok tekrar eden kodun “Model olma” olduğu belirlenmiştir.

³⁴³ Özkan, *Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği*, s.79.

Çocuklar ile ebeveynler arasındaki tutumları karşılaştıran çalışmalarda dinsel ve politik tutumların benzerlik gösterdiği görülmektedir. 1699 lise son sınıf öğrencisi ve 1992 ebeveynin katılmış olduğu çalışmada öğrencilere ve ebeveynlere politik ve dinsel eğilimleri hakkında sorular sorulmuş ve elde edilen sonuçlar neticesinde en yüksek benzerlik oranının dinsel eğilimler olduğu görülmüştür.³⁴⁴ Çocuğa din eğitimi verilirken en önemli faktörün aile olduğu araştırma sonuçlarıyla belirlenmiştir. Selçuk’a göre “bebeklik döneminden itibaren çocuğun aile içerisinde dine karşı kayıtsız ya da dindar olma durumunun başlaması ve din ile ilgili ilk öğretmenlerinin anne ve babalarının” olmasından kaynaklanmaktadır.³⁴⁵

Özkan’ın yapmış olduğu çalışmasına göre öğrencilerin 78,5’lik oran ile annelerinden 64,7’lik oranla ise ikinci sırada yer alan babalarının iftar, taziye, sohbet ya da mevlit gibi etkinliklerinden gözlemlediklerinin dini kişilik geliştirme konusunda etkin rol aldığı görülmektedir. Özellikle diğer aile üyelerine göre anne ve babaların din eğitimi konusunda daha etkili oldukları tezini doğrular nitelik taşımaktadır.³⁴⁶ Araştırmalar neticesinde çocuk üzerinde en büyük etkiye sahip olan anne ve babaların müsbet davranışlarının çocuğa doğrudan yansıdığı ve çocuğun dini yaşamını pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Manevi açıdan çocuğun kendini geliştirebilmesi için kendisine doğru örnek olabilecek anne-babaya ve elverişli bir aile çevresine ihtiyaç duymaktadır. Hepimiz çocuk olarak doğup yetişkinler olarak hayata devam ediyoruz. İnsanın maddi ve manevi özellikleri vardır. Bu özellikleri belirlemek, terbiye ve korunmasına çalışmak gerekmektedir. Aksi halde bu özellikler keşfedilmemiş veya işlenmemiş kabiliyetler olarak kaybolabilir. Bu nedenle bir çocuğu yetiştirmenin en uygun, en olumlu, en etkili yolları ve çareleri aranmak durumundadır. İnsanın bütün kabiliyetleri ile beraber gelişmesi ve onu toplumun bir üyesi haline getirilmesinde amaçlı ve planlı olarak etkilemenin adı eğitimidir. Din eğitimi ve öğretimi dolayısıyla insan dini olarak kabiliyetlerini şekillendirip planlayabilir, bilinçli bir şekilde yürütebilir. Değişen dünyaya ayak uydurup, maneviyatı sağlam, huzurlu ve mutlu bireyler yetiştirebilmek emek ister. Aklını, irade ve vicdanını hür bir şekilde kullanan, her alanda muvaffak olabilen, ailesine, milletine bağlı, ahenkli ilişkiler kurabilen topluma faydalı bir bireyin yetişmesi, zamanında ve yeterince rehberlik yapılarak sağlanabilir. Erken yaşlarda çocuğa verilen dini eğitimin sevgi, şefkat, merhamet duyguları içerisinde sabır, bilinç, hoşgörü çerçevesinde verilmesi çocuğun müspet bir kişilik sahibi olmasını kolaylaştırır,

³⁴⁴ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Sirel Karakaş ve Rükzan Eski, Eğitim Kitabevi Yay., Konya, 2015, s.375.

³⁴⁵ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, T.D.V. Yay., Ankara 1990, s.150.

³⁴⁶ Özkan, *Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği*, s.89.

yüksek karakterli, ümitli, neşeli, iyimser, ufku geniş, maneviyatlı, topluma ve kendisine yararlı bir insan olarak hayata hazırlar.

Geleceğin mimarı olan çocuk için bugünden hayatının her aşamasına yatırım yapılması elzemdir. Bu bağlamda her çocuğun doğuştan var olan özelliklerini ve yeteneklerini gözlemleyerek önlerinde engel olmadan, bu özelliklerini en iyi biçimde geliştirmeye çalışılmalıdır. Ahlak ve değer inşasında ailenin sadece telkinde bulunmasının yeterli olmayacağını, sürdürülebilir ve etkili olmasının ebeveynlerinde yaşayarak örnek olmasına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre araştırmada ortaya çıkan sonuçlar ile onlara yönelik önerilerde şu şekilde sıralanabilir;

- Ebeveynler ergenlik dönemine geçiş yapan ve ergenliğin içinde bulunan ortaokul çağındaki çocukları ile yaşadıkları dini iletişim sorunlarından biri bu dönem çocuklardan ibadet beklentisinin ve vurgusunun artırılmasıdır. Bu beklenti çocuk ve ebeveyn arasındaki iletişimi zedelemekte gerginliğe yol açmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına ibadet alışkanlığını daha erken dönemlerde tedricen kazandırması oluşabilecek problemleri ortadan kaldırabilir
- Ebeveynler dini prensiplerden söz edildiğinde Kur'an-ı Kerim okumaya, inanç, ibadet, ahlak esaslarını bilip uygulamaya büyük önem vermektedirler. Araştırmada bu prensiplerin içinde çocuklarını güzel ahlak üzere yetiştirmeyi önemsedikleri görülmektedir. Ebeveynlerin söylemleri sergilediği davranış kadar güçlü değildir. Güzel ahlakı evde, sokakta, iş yerinde, komşu ve akrabaları ile yaşar ve uygularsa, çocukta da güzel ahlakı inşa etmek kolaylaşır. Ebeveynlerin ilk çocukluk yıllarında çocukların gelişim dönemlerini bilmeleri onların nasıl bir yol izlemeleri gerektiği ile ilgilide yol gösterici olacaktır. Küçük yaştan itibaren davranışın yanlışlığı ve doğruluğu konusunda nedenleri ile bilgilendirir ve ahlak kuralları öğretilirse çocuğun doğru ahlaki davranışları edinmesi de kolaylaşacaktır.
- Araştırmamızda ailelerin çocuklarının arkadaşlarından her anlamda etkilendikleri bulgularına ulaşılmıştır. Çocuğun etkileşim içinde olduğu aile, okul ile birlikte arkadaş faktörü de önemli bir rol oynar. Çocuğu arkadaşlarından kopuk bir dünyada yaşatmak mümkün değildir. Böyle bir durum çocuğun ruhi dünyasında telafisi zor etkiler oluşturabilir. Ama arkadaş seçimini de tamamen çocuğun inisiyatifine bırakmakta doğru bir çözüm değildir. Bu konuda ailelere çocuğun arkadaşlarını tanımaları, hissettirmeden yönlendirmeleri, çalışkan, terbiyeli akranlarla arkadaşlık kurabilecek ortamlar hazırlamaları önerilebilir. Aileler aynı hassasiyeti taşıyan diğer ailelerle kendi aralarında görüşerek çocukların birbirinden faydalanmaları için çeşitli

aktiviteler organize edebilirler. Bütün çocukların bizim çocuklarımız olduğu unutulmamalı, çocuğun arkadaşlarına gösterilen sevgi ve saygının kendi çocuğuna verdiği değer bir göstergesi olduğu hissettirilmelidir.

- Araştırmada ön plana çıkan bir diğer konu da sosyal medyanın çocuklar üzerindeki tesiridir. Ortaokul dönemi itibarı ile akran kabulü ön planda iken internet ve sosyal medya çocuklara mesajlaşma, sohbet odaları gibi iletişim uygulamaları ile sosyal yaşamlarına alternatifler getirmekte, sosyal medya aracılığı ile kurulan bu iletişimler çocuğun ailesi ile geçirdiği zamanı azaltmaktadır. Burada göz önünde bulundurulması gereken konu çocukların gelişim ve değişime açık olup hızlı öğrenip, hızlı hareket etmesidir. Çocuklar sosyal medya kullanımı hakkında ilk eğitimlerini ebeveynlerinden almalıdır. Araştırmalardan yola çıkarak ebeveynlere bilinçli bir sosyal medya kullanıcısı olmaları, sosyal medya kullanımı hakkında düzenli olarak bilgi verilip konuşulması, güvenli sosyal medya kullanımının nasıl olması gerektiği hakkında önce kendilerinin eğitim alması ve bu bilgiler ışığında çocuklarının kişisel bilgilerini paylaşmamaları, mahremiyet esasları, hesapları herkese açık hale getirmemeleri gibi konularda bilgilendirmeleri önerilebilir. Çocuğu sosyal medyadan uzak tutmak her zaman mümkün olmayacağından en az o kadar ilgi çekici etkinlikler bulunmalı, alternatifler sunulmalı, birlikte yapılabilecek aktiviteler (film seyretme, spor yapma, doğa gezileri vb.) arttırılmalıdır. Diğer anne babalarla fikir alışverişi yapıp sosyal medyada neler olduğu hangi akımların riskli olduğu konusunda iş birliği de yapılabilir.
- Üzerinde durulması gereken bir diğer konu da ortaokul çağı çocuklarının gelişim dönemi sebebi ile dini duygularında da birtakım değişikliklerin olduğudur. Bu yaş yavaş yavaş her türlü otoriteye eleştiri ile bakma, tepki gösterme, sorular sorma, fizik ve metafizik konular üzerinde düşünme, inanç ile ilgili şüphelerin başladığı bir dönemdir. Bu dönemde aile bireyleri başta olmak üzere çocuklara baskıcı, dayatıcı söz ve davranışlardan şiddetle kaçınmaları, öğretecek oldukları din eğitiminin hem bireysel olarak etkili hem de sosyal açıdan etkili, ezbercilikten uzak, her gün biraz daha farklılaşan hayat standartlarına uygun bir eğitim metodu uygulanması gerekmektedir. Yine çocukların sorularına özensiz ve negatif cevap vermek yerine sorunun kaynağının ne olduğunu anlayıp sabırla ve özenli bir şekilde çocukların sorularını önemseyen bir tavır içerisinde, pozitif, samimi, aklını tatmin edici cevaplarda bulunulmalıdır. Bu dönemde ailelere önerebileceğimiz en yararlı yolun

ilgili uzmanlardan, okullardaki din dersi öğretmenlerinden duyarlılık gösterip yardım istemek olacağı söylenebilir.

- Araştırmada aileler kendilerini çocuklarının dini sorularına cevap vermede yeterli görmediklerini belirtmişlerdir. Anne babaların dini duygu, düşünce ve bilgilerinin geliştirilmesi elzemdir. Ülkemizde yapılan anne baba okullarının müfredatına din eğitime yönelik konuların da yer alması gerekmektedir diyebiliriz. Verilecek eğitimde Kur'an, hadis, ilmihal bilgileri, İslam tarihi gibi konuların yanı sıra anne babalara yaşadıkları günlük hayatın problemlerine, hayatın akışı içerisinde gerek aile içinde gerek toplumda karşılaştıkları problemlere dinimizin sunduğu çözüm, öneri ve tavsiyelerde öğretilebilir.

KAYNAKÇA

- “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, 2014.
- Abanoz, S. “6-12 Yaş Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, S.1, 2020, ss.122-131.
- Adler, A. *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ağırakça, P.G.-Gümüş, A. “Çocukların İbadete Teşviki ve İbadet Eğitiminin Kazandırılması”, *Ailede Din Eğitimi*, Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 20018, s.97.
- Ağırakça P.G.-Gümüş, A. “Çocukların Ahlaki Gelişimini Nasıl Destekleyebilirim?”, *Ailede Din Eğitimi*, Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 20018, ss.115-119.
- Akdağ, A. *Müslüman Çocukların İbadet Eğitiminde Manevi Rehberlik (Almanya Örneği)*, Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Manevi Rehberlik Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Almanya, 2018.
- Akınal, B. *Aile Ortamı Dışında Yetişen Çocuklarda Ahlaki Gelişim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- Aktaş, C. “Ailenin Dönüşümü”, *Din ve Hayat, TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S.12, 2011, s.49.
- Akyüz, V. “Ana Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ana-baba-ebeveyn>, (erişim tarihi: 8.9.2022).
- Alija, N. *Hristiyanlıkta Evlilik Sakramenti*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2017.
- Alisanoğlu, F. “Çocukların Denetim Odağı ile Algıladıkları Anne Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.1, S.1, 2003, ss.97-107.
- Aliyeva, T. *Lev Vygotsky’nin Bilişsel Gelişim Teorisi Açısından Çocuklarda Dini Gelişim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2011.
- Alkan, E. Ö. “Aile Parçalanmasının Çocuğun Okul Başarısına Etkisi: Trabzon Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.5, 2018, ss.176-180.
- Altınkök, M.- Vazgeçer, E.- Ölçücü, B. “Temel Motor Hareketlerin Geliştirilmesini İçeren Beden Eğitimi Program Tasarısının 5–6 Yaş Çocukların Temel Motor Hareketlerinin Gelişimine Etkisinin Araştırılması”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimler Dergisi*, S.1, 2013, ss.76-85.

- Altıntaş, Y. “Musevîlikte Dinsel Kurallar ve Gelenekler Çerçevesinde Ailenin Kuruluşu ve Ailede Roller”, *Din ve Hayat (TDV – İstanbul Müftülüğü Dergisi)*, S.12, 2011, s.18.
- Anıktar, M.S. *Çocukların Mekân Algısının Gelişmesinde Bilgisayar Etkisinin Araştırılması*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- .
- Araz, H. *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dini İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğa Etkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Sakarya, 2007.
- Arı, H. *Son Çocukluk Dönem, Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motiflerinin Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- Arslan, A. K. “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”, *Ege Eğitim Dergisi*, S.2, 2012, s.26.
- Aşıkkutlu, F. M. *Kur'an'da İbadet Eğitim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2010.
- Atabek, E. *Erken Büyüyen Çocuklar*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Bsk., İstanbul, 2002.
- Ateş, A. O. “İlahi Dinlerin Ortak Değerleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, 2002, s.16.
- Ay, M. E. “Hazreti Peygamberin Aile Hayatı”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.159.
- Ay, M. E. “Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1992.
- Ay, M. E. “Öğrenme Çağı ve Namaz”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.127.
- Ay, M. E. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, Timaş Yayınları, Ankara, 2016.
- Ay, M. E. “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Yeri ve Önemi”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Ayanoğlu, M. *Okul Öncesi Eğitimde İki Dilli Çocukların Sosyal Gelişimi*, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2015.
- Aybey, S. “Din Eğitiminde Verimliliği Sağlayan Önemli Bir Etken: Din Dili”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.23, S.1, 2018, s.170.

- Aydın, A. R. “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Rolü”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, 1996, ss.213-216.
- Aydın, M. Z. “Ailede Ahlak Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, 2003, ss.139-140.
- Aydın, M. Z. “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmesindeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, *Kadın ve Aile Sorunları Sempozyumu (2-3 Mayıs 2014)*, Dizgi Ofset, Ed. Şemsettin Kırış, Konya, 2015, ss.80-82.
- Aydın, M. Z. *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, 7. Bsk., İstanbul, 2015.
- Aydın, O. “Davranış Bilimlerine Giriş”, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Dergisi*, 1989, s.42.
- Aydoğan, D. “Gelişimle İlgili Temel Kavramlar”, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi, Ed. Şerife Işık Terzi, Ankara, 2013, ss.25-31.
- Ayhan, H. “Ailede Din Eğitimi”, *Diyanet Dergisi*, C.10, S.114-115, 1971, ss.409-411.
- Aytaç, Ö., Tan, M. “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.29, S.1, 2019, ss.352-355.
- Bahçekapılı, N. “İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2008, s.32.
- Balyiyen, H. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 2020 Yılı Müfredatının Öğrencide Sosyal Gelişiminde Katkısı Uygulama Sonuçları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, ss.35-38.
- Baran, G. “Birey Gelişimi”, *Çocuk Gelişimi, YAPA*, Ed. Neriman Aral, Gülen Baran, İstanbul, 2011, s.23.
- Başaran, M. Özçelik, A.D.Ö. “Karmaşık Soyut Ötesi Düşünme Ölçeğini Uyarlama Çalışması”, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.1, 2021, ss.27-28.
- Bayhan, H. Z. *Parçalanmış Ailede ve Tam Ailede Büyümüş Kişilerin Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Belirtileri Açısından Karşılaştırılması*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Bayka, H. *Öğretici ve Veli Görüşmeleri Açısından Kur'an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Gurubu)'nın Değerlendirilmesi*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2019.
- Bayrakçı, M. “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, 2007, s.199.
- Bayraktar, M.M. *Jean Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramına Yöneltilen Eleştiriler Bağlamında Türkiye'de Yapılan Din Eğitimi Çalışmalarının Değerlendirilmesi*, Necmettin

- Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2017.
- Baysan, M. P. *3-6 Yaş Döneminde Çocuklara Sahip Anne Babaların Cinsel Gelişim ve Eğitim Hakkındaki Bilgi Düzeyi ve Tutumları*, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020.
- Bayyığıt, M. *Üniversite Gençliğinin Dini Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1989.
- Beşer, F. “İslam Ailesinin Belirleyici Özellikleri”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Medeniyet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s.96.
- Bilecik, S. “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkileri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.15, S.33, 2017, ss.9-10.
- Bilgili, F. M. *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
- Bilgin, B. *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Bsk., Ankara, 2003.
- Bilici, A. B. *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2014.
- Bilici, A. B. *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din*, Akademik Gelişim Yayınları, 2021, ss.343-348.
- Bilmez, B. *Bingöl Merkezinde Yaşayan 11-16 Yaş Arasındaki Ergenlerin Soyut Eylem Düşünce Düzeylerinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.
- Binbaşıoğlu, C. *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000.
- Buhari, “Cenaiz”, 78.
- Buhari, Cum’a, 11.
- Buhari, İstikraz, 20.
- Bulut, R. “Okulda Din Öğretiminin Toplumsal Temeli ve İşlevleri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.1, 2011, ss.24-25.
- Bulut, S. “Televizyon ve Sosyal Medyanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Yapılması Gerekenler”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C.6, S.1, 2021, ss.7-8.
- Büyük Işık, G. *Alabayır İlköğretim Okulu Birinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Gelişimlerinde Sınıf Rehberliğinin Etkisi: Van-Alabayır Köyü Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2009.

- Büyükdağ, Y. *Kişiler Arası İlişkilerde Güven Düzeyi ile Travma Sonrası Hayata Küsmeye Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.
- Büyükgebiz Koca, E.- Tunca, M. Z. “İnternet ve Sosyal Medya Bağımlılığının Öğrenciler Üzerindeki Etkilerine Dair Bir Araştırma”, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, C.4, S.1, 2020, ss.91-92.
- Cebeci, S. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, 3.Bsk., Ankara, 2015.
- Ceylan Ö. *Anne Baba Tutumları ile Çocuğun Sosyalleşme Süreci Arasındaki İlişki: Okul Öncesi Örneği*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.
- Cihan, A. K. “Farabi’nin Eserinde Aile Reisiği”, *Bilimname*, C.XIII, 2007, ss.40-44.
- Cihandide, Z. N. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, 2. Bsk. İstanbul, 2014.
- Creswell, J. W. *Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitapevi, 4. Bsk. Ankara, 2013.
- Çağiran, Z. S. *Kur’an-ı Kerim’deki Metoforların Gündelik Dil Felsefesi Açısından İncelenmesi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2020.
- Çakıcıoğlu, İ. “Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile”, *Turkish Studies*, C.13, S.2, 2018, ss.25-26.
- Çalışkan, H. *Ailede Çocuk Terbiyesi*, Çelik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Çalışkan, M.- Mencik, Y. “Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.50, 2015, s.255.
- Çalışkan, N.- Aslandere, M. “Aile İçi İletişim ve Siber Yaşam: Teorik Bir Çözümleme”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2, 2014, ss.268-269.
- Çam, M. *İhyau ‘Ulumi’ d-din Eserinde Bireysel Ahlak Eğitimi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2019.
- Çankırlı A. “Çocuğun Manevi Gelişiminde Anne Babanın Rolü”, *Aile Rehberi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.123-124.
- Çapıcıoğlu, İ. “Ahlak Temelli Karakter İnşasında Sosyal Çevrenin Önemi”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, Ordu, 2016, s.27.
- Çetin, A. *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran, İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Konya, 2019.

- Çetin, H. “Lawrence Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Kuramı ve Dinlerin Hedeflediği İdeal İnsan ”, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, C.5, S.9, 2019, ss.130-145.
- Çınar, F. -Şener, N. “Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özelliklerine Uygun Ailede Din Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/47, 2016, s. 607.
- Çocukların Dini Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları* İlke Yayınları, Ed. Süleyman Güder, İstanbul, 2015.
- Çoknaz, H. “Motor Gelişim Boyutuyla Çocuk ve Spor”, *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, C.1, S.2, 2016, ss.88-89.
- Çömlek, G. Anne-Bebek Bağlanması ve Baba-Bebek Bağlanması Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi, *İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021.
- Dal, N. *El Tercihi Belirlenen 10-11 Yaş Gurubu Bu Çocukların Okçuluk Öğretiminde Psikomotor ve Bilişsel Yeteneklerinin Okçuluk Performansı ile Arasındaki İlişki*, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa, 2015.
- Değirmenci, E. *Çekirdek ve Geniş Ailede Yetişen Bireylerde Sosyal Onay İhtiyacı ile Benliğin Ayrışması Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Demir, A. “John Locke, David Hume ve Immanuel Kant’da İnanç ve Rasyonalite” , *Bitlis İslamiyet Dergisi*, C.2, S.2, 2020, s.3.
- Demirci, E. *Okul Öncesi Eğitimde Psikomotor Gelişim*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2007.
- Demirel, M.- Yörük, M.- Özkan, O. “Çocuklar İçin Güvenli İnternet: Güvenli İnternet Hizmeti ve Ebeveyn Görüşleri Üzerine Bir Araştırma”, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.7, 2012, s.63.
- Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8.Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2010.
- Dinç, B. *Okul Öncesi Eğitimin 4-5 Yaş Çocuğunun Sosyal Gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2002.
- Dinçer, E. “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yaklaşımları Çerçevesinde Din Eğitimi Biliminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler”, *Kalemname*, C.5, S.9, 2020, ss.186-189.
- Dodurgalı, A. *Ailede Din Eğitimi*, Timaş Yayınları, 3.Bsk., İstanbul, 2010.

- Doğan, İ. “Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Bir Saha Araştırması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, 2021, s.269.
- Dokur, A. S.- Duran, M. E.- Meydan, H. “Türkiye’de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerine Boylamsal Bir Analiz”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.21, S.2, 2021, s.761.
- Dönmezer, İ. *Ailede İletişim ve Etkileşim*, Hegem Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Dumangöz D. “Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü”, *İlahiyat: Akademik Araştırmalar Yıllığı*, S.4, 2021, ss.112-113.
- Durmuş, E. “Eğitimde Rehberlik Hizmetleri”, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Maya Akademik, Ed. M. Engin Deniz, Atılgan Erözkan, Ankara, 2015, ss.90-94.
- Ebu Davud, Salat, 25.
- Edis, K. “Batman’da 6-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Dijital Medya Araçları Kullanımına Annelerin Bakışı”, *Universal Journal of History and Culture*, C.2. S.1, 2020, s.64.
- Eliküçük, A. *Anne-Babalara Uygulanacak Cinsel Gelişim Eğitiminin 6 Yaş Çocukları Bulunan Ebeveynlerin Bilgi Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2011.
- Elter, Ç. *Okul Öncesi Dönemindeki 60-72 Aylık Çocukların Okul Olgunluğu ile Fiziksel ve Duygusal Gelişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021.
- Erbaş, M. K. *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Anne – Baba Tutumlarının Psikomotor Beceri Düzeyleri ve Beden Eğitimi ve Spor Ders Tutumlarına Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- Erdoğan, Ç.- Demir Kasımoğlu, N. “Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C.3, S.3, 2010, ss.400-407.
- Ergeshkyzy, A. *Aile İçi Roller ve Manevi Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- Ergün, E. *Üniversite Öğrencilerinin Anne Babalarıyla Bağlanma Boyutlarının, Romantik İlişkilerdeki Bağlanma Boyutlarını Yordama Gücünün İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.
- Erol, M. *Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Aile İçi İlişkilerde Meydana Gelen Nitelik Değişmelerinin Aile Üyeleri Üzerindeki Etkileri (Sivas Merkez İlçe Örneği)*,

- Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.
- Eryarsoy, B. “Ailenin Korunmasında Dinî Değerlerin Etkisi”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Medeniyet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.
- Eşmeli, İ. “Semavî Dinlerde Aile”, *Aile ve Modernite*, ed. S. Aybey-M. Akın-T. Ashyrov, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2017.
- Feyizli, H. T. *Feyzî'l Furkan Kur'an-ı Kerim Meali*, Server İletişim, 8. Bsk., İstanbul, 2010.
- Gazioğlu, F. *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Ailedeki Sosyal Rollerinin Zaman İçerisindeki Değişimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2018.
- Gökalp, H. *Gençliğin Boş Zamanlarını Değerlendirilmesinde Yeri ve Önemi (Tunceli İli Örneği)*, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.
- Görgün Baran, A.- Özcan Demir, N- Ulusoy, M. D. “Ebeveynin Çocuk Yetiştirme Biçimi ve Ergen Problemleri: Ankara İli Örneği”, *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.3, S.3, 2005, s. 367.
- Gül, O. “*Ailenin Din Eğitimi*”, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2004.
- Güleç, V. “Aile İlişkilerinin Sosyal Medya ile Birlikte Çöküşü”, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, C.2, S.2, 2018, ss.105-120.
- Güler, D.- Ulutak, N. “Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile”, *Kurgu Dergisi*, S.11, 1992, ss.51-54.
- Gümrükçüoğlu, S. “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Kadem Kadın ve Demokrasi Derneği*, C.3, S.1, 2017, ss.44-47.
- Gümüş, A. “İnsanın ve Toplumun İnşasında Ailenin Rolü”, *Ailede Din Eğitimi*, Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 2018, s.4.
- Günalp, A. *Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi (Aksaray İli Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Dalı), Konya, 2007.
- Güneş, N. *0-6 Yaş Arası Çocukların Gelişim Düzeyleri ile Annelerin Aile İşlevleri ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.

- Gürses, İ.- Klavuz, M. A. “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, 2011, ss.154-156.
- Gürüz, D. ve Temel Eğinli, A. *İletişim Becerileri, Anlamak, Anlatmak, Anlaşmak*, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.
- Harman, Ö. F. “Semavi Dinlerde Aile”, *Aile Sempozyumu Tebliğler*, Medeniyet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, ss.50-51.
- Hotaman, D. *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Meslek Yüksek Okulu Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Tutumları ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995.
- İbn Mace, Cihad, 12.
- İbn Mihled, Ahbaru’s- Sığar, 135.
- İçmeli, C. “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, *Konuralp Tıp Dergisi*, C.5, S.3, 2013, s.67.
- İmam Gazali, *İhyau Ulumiddin*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1992.
- İmam Nevevî, *Riyazü’s Sâlihîn*, Erkam Yayınları, C.3, İstanbul, 2013.
- İmamoğlu, A.- Ferşatoğlu, S. “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışı Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2013, ss.20-25.
- İnan Kaya, G. “Eğitimde Merak ve İlgi”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.13-2, S.25, 2016-1, s.107.
- İnan, M. *6-12 Yaş Gurubu Normal Çocukların “Lincoln Oseretzky Motor Gelişim Testine Göre Psikomotor Yeteneklerinin Araştırılması*, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- Kağıtçıbaşı, Ç. *Kültürel Psikoloji-Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*, Evrim Yayınevi, 2.Bsk., İstanbul, 2007.
- Kağıtçıbaşı, Ç. “Türkiye’de Aile Kültürü”. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2012, s.30.
- Kağıtçıbaşı, Ç. *Yeni İnsanlar ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Kandil, A. “Kişilik Bütünlüğü Sağlamada Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşünün Rolü”, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bayburt, 2021.
- Karaca, M. B. *İnternet Bağımlılığının, Yenilik Arama ve Risk Alma Davranışı ile İlişkisinin İncelenmesi*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), Gaziantep, 2019.

- Karatel, K.M. *Denver II Gelişimsel Tarama Testi Sonucu Anormal veya Şüpheli Olan 4-6 Yaş Gurubu Çocuklarda Uygulanacak Olan Eğitim Öncesi ve Sonrası Gelişim Parametrelerinin ve Motor Performansının İncelenmesi*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2018.
- Kasapoğlu, A. “Kur’an’a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, C.44, S.2, 2008, ss.15-17.
- Kaya, B. H. *Aile İçi Sorun ve Suçların Önlenmesinde Din Ahlaki Değerlerin Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2021.
- Kaytez, N. “Bebeklik ve Erken Çocukluk Döneminde Gelişim”, *Gelişim Psikolojisi*, Hedef Yayıncılık, Ed. F. Abide Güngör Aytar, Ankara, 2018, s.87.
- Kılıç, F. “Dini Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)”, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Dalı), Rize, 2012.
- Kır, İ. “Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.36, 2011, ss.394-396.
- Kırbaçoğlu, H. “Yedi Yaşında Çocuklarınıza Namaz Kılmalarını Emredin”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Kırman, A. Doğan, Ö. “Anne-Baba Çocuk İlişkileri: Bir Meta-Sentez Çalışması”, *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, 2017, s.30.
- Kızılabdullah, Y. “Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din”, *Din Eğitimi*, Grafiker Yayınları, ed. Recai Doğan, Remziye Ege, 4.Bsk., Ankara, 2016.
- Kirpitçi, E. “Din Eğitimi Açısından Baba-Oğul İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.30, ss.224-225.
- Kocamaz, Z. B. *Okul Öncesinde Kur’an-ı Kerim Öğrenmenin Okuma -Yazma Sürecine Yansımaları*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bölümleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mayıs, 2019.
- Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.17, 2008, s.153.
- Koç, B. “Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.31, 2008, s.53.
- Kol, S. “Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.21, 2011, s.4.

- Konuk, Y. *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Kozan, L. *Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2012.
- Könezoğlu, B. *Aile ve Ailenin Korunması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.
- Köylü, M. “Ailede Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Ensar Yayınları, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş, 7.Bsk, İstanbul, 2018.
- Köylü, M. -Nazıroğlu, B. “İlköğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Ensar Yayınları, Ed. M. Köylü, N. Altaş, 7.Bsk., İstanbul, 2017, ss.149-150.
- Kumar, R. *Araştırma Yöntemleri*, Çev. Ö. Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Hasan Atak, Edge Akademi Yayıncılık, 3.Bsk., Ed. Ö. Çokluk, Ankara, 2011.
- Kuşat, A. “Bilimsel Gelişim Açısında Din-Fıtrat İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.15, 2012, ss.42-43.
- Küçük Şahin, İ. *Gelişimsel Oyun Terapisinin Okul Öncesi Dönemindeki Çocukların Dil ve Sosyal Gelişim Düzeylerinin Etkisinin İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- Morgan, C. T. *Psikolojiye Giriş*, Çev. Sirel Karakaş ve Rükzan Eski, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya, 2015.
- Müslim, “Kader”, 23, 25.
- Müslim, Birr, 45.
- Müslim, Zekat, 40.
- Myradov, D. *Türk Aile Yapısında Aile İçi İletişim Doyumu ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi Malatya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2021.
- Nas, M. *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2018.
- Nazik, B. *Çocuk Ruh Sağlığı I*, Yapa Yayınları, 2001.
- Nesei, Cihad, 6.
- Okur, S. *Lise Öğrencilerinin Temel Psikolojik İhtiyaçları ile Problemler İnternet Kullanımları Arasındaki İlişkide Yaşam Doyumunun Aracılık Rolü*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2019.
- Orçan, M. *Anaokuluna Devam Eden 6 Yaş Gurubu Çocukların Sosyal Gelişimlerinin Algılanan Anne Baba Tutumları ve Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*, Selçuk

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2004.
- Orhan, F. –Dağcı, A. “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.7, 2015, ss.118-121.
- Orhan, R.- Ayhan, S. “Psiko-Motor ve Gelişim Kuramları Açısından Spor Pedagojisi”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.2, 2018, ss.524-526.
- Oruç, C. “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8, 2013, ss.983-984.
- Oruç, C. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Oruç, C. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, 2. Bsk., İstanbul, 2014.
- Oyman, N. “Sosyal Medya Dindarlığı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.28, 2016, s.129.
- Ozankaya, Ö. *Toplum Bilimine Giriş*, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1979.
- Önder, E. N. *Ortaöğretim Dönemi Öğrencilerinin Din Eğitiminde Akran İlişkilerinin Rolü (Amasya Örneği)*, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Amasya, 2021.
- Öner, İ. E. “Ortaokul Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve Sosyal Medya Kullanma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2019, s.36.
- Özalp, A. *Sosyal Psikoloji Teorileri Bağlamında İnancın Bireyler ve Gruplar Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015.
- Özcan, Ç. Yasemin Aydoğan, “Aile Katılımı ile Çocukların Akademik Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin Anne-Baba Görüşlerine Göre İncelenmesi”, *Millî Eğitim Dergisi*, S.202, 2014, ss.19-36.
- Özcan, S. *Kişilik Özellikleri, Duygu Gereksinimi ve Sosyal ve Duygusal Yalnızlığın Duyguları İfade Etmeyi Yordayıcı Etkilerinin İncelenmesi*, Düzce Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce, 2022.
- Özdemir, M. *0-6 Yaş Arası Çocukların Gelişim Düzeyleri Annelerinin Örselenme Yaşantıları ve Aile Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.

- Özdemir, Ö. *Ailenin Çocuklarının Din Eğitime Katkısı (İstanbul Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.
- Özdenk, Ç. *6 Yaş Gurubu Öğrencilerinin Psikomotor Gelişimlerinin Sağlanmasında Oyunun Yeri ve Önemi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2007.
- Özen, M. *İlkokul Öğrencilerinin Dini ve Ahlaki Tutumlarının Oluşmasında Anne ve Babanın Rolü (Şırnak Örneği)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2014.
- Özensel, E. “Türk Toplumunda Çocuğun Yetiştirilmesinde Annenin Rolü: Konya İli Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.2, S.6, 2004, s.88.
- Özgüven, İ. E. *Ailede İletişim ve Yaşam*, PDREM Yayınları, Ankara, 2010.
- Özkan, A. *Dijital Medya ve Çocuk: Sosyalleşmenin Yeni Boyutları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012.
- Özkan, F. *Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi Diyarbakır Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2011.
- Özkan, E.K. “Ebeveyn Tutumları ve İletişim”, *Ailede Din Eğitimi*. Yekder Yayınları, Ed. Gülsüm Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul, 20018, ss.43-44.
- Özkan, F. “Ailenin Dini Tutum ve Davranışlarının Çocuğun Dini Tutum ve Davranışlarına Etkisi: Diyarbakır Örneği”, *Mizanu’l- Hak İslami İlimler Dergisi*, S.7, 2018, ss.63-69.
- Özkan H. *Annelik Kimlik Gelişimi Eğitiminin Primiparların Annelik Rolü Kazanımına ve Bebeğim Algısına Etkileri*, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010.
- Özpolat, A. “Ailede Demokratik Sosyalleşme, Aile ve Toplum”, *Aile ve Toplum*, C.5, S.20, 2010, ss.9-20.
- Öztürk, R.–Fidan, M. “Aile İçi İletişimin, Çocuğun Etkili İletişim Kurma Becerisi Üzerine Etkileri”, *Recent Advances in Education and Sport Researches*, Gece Kitaplığı, Ed. H. Uzun, Ankara, 2020, s.127.
- Peker, H. “Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Esasları”, *Diyanet Dergisi*, C.XXI, S.2, 1985, ss.22-23.
- Pekşen Akça, R. *Annelere Yönelik Oyun Temelli Sosyal Duygusal Gelişim Destek Programının 24-30 Aylık Bebeklerin Sosyal Duygusal Gelişimlerine Anne Bebek*

- İlişkisine Etkisinin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara, 2020.
- Port, Z. *Kuranda Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Bursa, 2019.
- Sağlam, İ. “Bazı Öğrenme Kuramları ve Din Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, 2009, s.258.
- Sağlam, İ. “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.2, 2002, ss.169-170.
- Sağlam, İ. *İbadet Eğitimi Öğretimi ve Metotlar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2002.
- Sağlam, İ. “Okul Öncesi Eğitimde Taklit Etkinleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C9, S.9, 2000, ss.1-4.
- Sağlam, İ. *Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Santrock, J. W. *Yaşam Boyu Gelişim*, Çev. Ayşen Gure, Nobel Akademik Yayıncılık, 13.Bsk. Ankara, 2012.
- Saraçoğlu, O. *10-14 Yaş Arası Çocuklarının Motor Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Antalya, 2019.
- Sayın, Ö. *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Selçuk, M. “Learning in Encounter: Crossroads, Connections, Collaborations”, *Religious Education*, 2018.
- Selçuk, M. *Çocuğun Eğitimde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Bsk., Ankara, 2014.
- Selçuk, M. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1990.
- Selman, A. “Aile-Din İlişkisi ve A ile İç Roller”, *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C.4, S.1, 2018, ss.16-20.
- Soydan, S. “Çocuklarda Merak Duygusunu Uyandırmada Montessori Öğretmenlerinin Kullandıkları Stratejiler”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.13, S.25, 2013, s.283.
- Sönmez, M. “Eğitim-Çevre İlişkisi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, 2017, s.119.
- Suyuti, el-Camiu’s-Sağir, II, 538.

- Sürmen, S. *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Din ve Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2021.
- Süyuti, *el-Camiu's – Sağır*, I, 133.
- Şahin, F. T. –Kalburan, N. C. “Aile Eğitim Programları ve Etkililiği: Dünyada Neler Uygulanıyor?”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.25, 2009, ss.2-11.
- Şahin, Ş.- Çövener Özçelik, Ç. “Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme”, *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, C.5, S.1, 2016, ss.44-45.
- Şen Y. “Hazreti Peygamberin Merhamet Eğitimi Metodu”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.I-I, 2011, ss.24-25.
- Şentürk, Ü. “Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler”, *Aile ve Toplum*, C.4, S.14, 2008, ss.9-16.
- Şentürk, Ü. *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Malatya, 2006.*
- Şimşek, E. “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, S.1, 2004, s.213.
- Şişman Eren, E. “Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Kişisel Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* C.29, S.4, 2014, s.239.
- Tarhan, N. *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, 2.Bsk., İstanbul, 2012.
- Taşdelen, İ.- Çataldaş, İ. “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya ve Mahremiyete Yönelik Görüşleri: Lefke Avrupa Üniversitesi Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.5, S.2, 2017, s.840.
- Tavukçuoğlu, M. “Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.14, 2002, s.53.
- Taylan, H. H. “Türkiye’de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.22, 2019, ss.119-120.
- Taylan, H. H. “Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, 2011, ss.64-65.
- Tekvin, 2: 18, *Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2011, s.3.
- Temel, Z. F.- Aral, N. *Gelişim Destek Programları: Gelişim Alanlarına Göre Uygulama Örnekleri*, Hedef yayıncılık, Ankara, 2008.

Tirmizi, Birr, 33.

Tirmizi, Kıyamet, 6.

Toker, A. “Sosyal Bilimlerde Nitel Veri Analizi İçin Bir Kılavuz”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.51, 2022, s.327.

Topçuoğlu, Y. *Kentleşme ve Kültürel Doku Göç Sürecinde Aile Yapısındaki Değişmeler- Gümüşhane Kovköyü Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

Topuz, İ. *Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2003.

Tosun, C.- Çapcıoğlu, F. “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C.5, S.5, 2015, ss.707-708.

Tosun, C. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi, 7. Bsk., Ankara, 2012.

Tuncay, S. “Aile Kurumuna Katkısı Açısından Din Eğitiminin Rolü”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

Turğut, F. “Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar”, *Medeniyet ve Toplum*, C.1, S.1, 2017, s.98.

Tüfenkçi, S. Çetin, M. “Rousseau’da İnsan Doğası ve Değerler Eğitimi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.32, 2017, s.489.

Türk, E. *Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi Katkısı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Tütüncü, M. “Kur’an ve Hadislerde Eğitim Esasları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2. 1985, s.240.

Twenge, J. M. *İ.Nesli*, çev. O. Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2018.

Uçak, E. R. *5-6 Yaş Çocuklarının Tablet- Telefon Kullanımlarının Sosyal Duygusal Gelişimleri Üzerine Etkilerinin İncelenmesi*, Kırklareli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Temmuz, 2021.

Uludağ, S. “Kur’an ve Sünnette Aile Hayatı ve Eğitimi”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.143-145.

- Uykan, E. *Ebeveyn Tutumları ile Çocukların Öz Düzenlemeleri Arasındaki İlişki İncelenmesi*, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Ünsalan, M.T. *0-6 Yaş Gurubu Çocuklarda Medya Kullanımı ve Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020.
- Üreyen, S. “Ortaöğretim Yönetici ve Öğretmenlerinin Parçalanmış Aile Çocuklarının Eğitiminde Karşılaştığı Sorunlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2019, ss.31-33.
- Vergote, A. “Çocuklukta Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, 1978, s. 317.
- Yalçın, A. *Annelere 0-6 Yaş Çocuğunun Gelişimsel Özellikleri Konusunda Bir Eğitim Programı*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Yaman, A. *Ahlak ve Hukuk Çerçevesinde Mutlu Bir Yuvaya Doğru*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 14. Bsk., Konya, 2012.
- Yasdıman, H. Ş. “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.XIII-XIV, 2001, s.247.
- Yatkın, N. “İslam’da Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.33, 2010, s.49.
- Yavuz, K. *99 Soruda Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Yavuz, K. *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Boğaziçi Yayınları, 3. Bsk., İstanbul, 2012.
- Yavuzer, H. *Çocuk ve Suç*, Remzi Kitapevi, 4.Bsk., Ankara, 1993.
- Yavuzer, H. *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, 15.Bsk., İstanbul, 2018.
- Yavuzer, H. *Çocuk Eğitimi*, Remzi Kitabevi, 38.Bsk., Ankara, 2016, ss.56-57.
- Yıldızbaş, H. “Hazır Bir Mutfak, İlahi Bir Lütuf”, *Aile Rehberi*, Haz. Y. Selim Çakıroğlu, Mahmut Bıyıklı, Ercan Alkan, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Yılmaz, O. *Çocuklarda Motor Beceri ve İnceleme Çalışmalarının Psikomotor Gelişimine Etkileri*, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2017.
- Yılmazsoy, B. “Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi”, *Açık öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.4, 2017, ss.10-12.

- Yöndem, Z. D., Aytar, F. A. G. “Ergenlik”, *Gelişim Psikolojisi*, Hedef Yayıncılık, Ed. F. Abide Güngör Aytar, Ankara, 2018, ss.167-176.
- Yurt, M. E.- Bayraktutan, O. “Çocuğun Kişilik Gelişiminde Ailenin Önemi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, 2016, s.283.
- Yüksel Uysal, Ş. “İnsan Yetiştirme Sanatının Usta Sanatkârı Hz. Muhammed”, *Peygamberimiz ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s.49.
- Zurnacı, Ş.Ö. *İmam-Hatip Öğrencilerinde Allah Tasavvuru*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

İnternet Kaynakları

- Ay, M. E. <https://www.fikriyat.com/yazarlar/mehmet-emin-ay/2017/06/19/cocuklarimize-kurni-nasil-ogretelim> (erişim tarihi 11.12.2022)
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>, (erişim tarihi 10.12.2022)
- <https://www.yenisafak.com/gundem/diyanetten-cem-karaca-dersi-247605>, (erişim tarihi: 2.03.2021).

EK 1- YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

AİLELERİN ORTAOKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNDE KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLER (ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ)

Bu görüşme formu bilimsel bir araştırmada kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Saygı değer katılımcı; sizlere “Ailelerin Ortaokul Çağındaki Çocuklarının Din Eğitiminde Karşılaştıkları Problemler (Antalya İli Örneği)” adlı yüksek lisans çalışması kapsamında aşağıdaki yarı yapılandırılmış görüşme soruları yöneltilecektir. Bu görüşmenin amacı ailelerin çocuklarına din eğitimi verirken karşılaştıkları problemleri ve zorlukları tespit edip görüş ve önerilerini alıp araştırmaya kaynak sağlamaktır. Görüşmede size yöneltilen sorulara vereceğiniz cevaplar bu problemlerin tespiti ile çözüm önerileri geliştirmeye yönelik yapılacak çalışmalar için alanda önemli bir boşluğu dolduracak ve ışık tutacaktır. Siz den isticramımız sorulara içtenlikle cevap vermenizdir. Verdiğiniz cevaplar araştırmacı dışında hiçbir kurum ya da kişiyle paylaşılmayacaktır. Bu araştırmaya katılımınızdan dolayı sizlere teşekkür ederiz.

Fatma ALTINDAL

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğrencisi

A-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER

- 1.Cinsiyetiniz: 1 () Kadın 2 () Erkek
2. Yaşınız : () 30-44 () 45 yaş üzeri
3. Ailedeki Çocuk Sayısı: 1 () 2 () 3 () 4 ve üzeri ()
4. Din Eğitimi Alma Durumunuz: İmam- Hatip Lisesi () Kur'an Kursu () Vakıf/Dernek () Ev/Cami () Aileden Temel Dini Bilgi ()

B-GÖRÜŞME SORULARI

- 1-Çocuklara yönelik din eğitimi konusunda ne düşünüyorsunuz? Sizce gerekli mi? İhtiyaç mı, Neden?
- 2-Din eğitimi denince aklınıza gelen prensipler nelerdir?
- 3Sizce çocuk din eğitimi nerden almalı? (aileden,çeşitli kurumlardan)
- 4-Aile içinde çocuklarınıza yönelik din eğitimi veriyor musunuz? Cevabınız, evetse neler yapıyorsunuz?
- 5-Çocuğunuza din eğitimi kaç yaşlarında vermeye başladınız.
- 6-Çocuğunuzun hangi yaş aralığında hangi bilgi ve becerilere sahip olduğu konusunda bilginiz var mı?
- 7-Çocuğunuzla iletişiminizi ne düzeyde buluyorsunuz?
- 8-Kurduğunuz iletişim vermek istediğiniz din eğitimi etkiliyor mu?
- 9-Çocuklara din eğitimi verirken sizce ailede sorumluluğu kim almalıdır?
- 10-Çocuğunuz Kur'an okumayı biliyor mu? Biliyorsa kimden öğrendi? Kur'an okumalarını geliştirici bir eğitim aldılar mı?
- 11-Çocuğunuz ibadet eğitimi verdiniz mi? (namaz, oruç, abdest eğitimi...)
- 12-Alecek birlikte namaz kılar mısınız?
- 13-Çocuğunuz iman esaslarını biliyor mu? Biliyorsa kaç yaşlarında ve nerden öğrendi?
- 14-Çocuğunuza ahlak eğitimi veriyor musunuz? Cevabınız evetse iyi bir ahlaka sahip olması için neler yapıyorsunuz
- 15--Çocuğunuzun din eğitiminde karşılaştığınız zorluklar, engeller, problemler nelerdir?
- 16-Evde dini-manevi bir ortam oluşturabiliyor musunuz? Oluştura mı yorsanız bunun sebebi nelerdir?

- 17- Çocuklarınıza verdiğiniz din eğitiminde daha çok hangi alanda zorluk yaşıyorsunuz? (ibadet/ahlak)
- 18-Çocuklarınız dini konularda soruları en çok kime sorarlar? Sordukları sorulara cevap vermede kendinizi yeterli görüyor musunuz?
- 19-Çocuğunuzun din eğitiminde karşılaştığınız zorluklar, engeller, problemlerin üstesinden gelmek için neler yapıyorsunuz?
- 20-Okulda aldığı din eğitimi aileden aldığı din eğitimine katkısı oldu mu? (olumlu yada olumsuz)
- 21-Çocuğunuzun din eğitimini desteklemek için bir eğitim aldınız mı?
- 22-Çocuğunuza din eğitimi verirken iyi bir rol model olduğunuzu düşünüyor musunuz?
- 23-Ailede çocuklara daha doğru, tutarlı ve nitelikli bir din eğitimi verilmesi için önerileriniz nelerdir?

EK 2- KATILIMCI AİLE BİLGİLERİ

KATILI MCI	CİNSİY ET	YA Ş	EĞİTİM DURUM U	KATILI MCI	CİNSİY ET	YA Ş	EĞİTİM DURUM U	ÇOC UK SAYI SI
A1	KADIN	36	LİSANS	A1	ERKEK	41	LİSANS	3
A2	KADIN	45	LİSANS	A2	ERKEK	48	LİSANS	2
A3	KADIN	35	ORTAOK UL	A3	ERKEK	41	ORTAOK UL	2
A4	KADIN	40	LİSANS	A4	ERKEK	43	LİSANS	3
A5	KADIN	40	LİSE	A5	ERKEK	46	LİSE	3
A6	KADIN	51	DOKTOR A	A6	ERKEK	53	DOKTOR A	4
A7	KADIN	43	LİSANS	A7	ERKEK	44	LİSANS	3
A8	KADIN	42	LİSANS	A8	ERKEK	45	LİSANS	5
A9	KADIN	46	LİSANS	A9	ERKEK	45	LİSANS	4
A10	KADIN	37	LİSE	A10	ERKEK	46	LİSE	4
A11	KADIN	38	LİSANS	A11	ERKEK	43	YÜKSEK LİSANS	3
A12	KADIN	39	LİSE	A12	ERKEK	42	LİSANS	3
A13	KADIN	37	LİSANS	A13	ERKEK	41	LİSANS	3
A14	KADIN	44	LİSANS	A14	ERKEK	46	LİSANS	2
A15	KADIN	44	LİSE	A15	ERKEK	47	LİSANS	3
A16	KADIN	31	ÖNLİSA NS	A16	ERKEK	46	LİSANS	2
A17	KADIN	45	YÜKSEK LİSANS	A17	ERKEK	45	YÜKSEK LİSANS	3
A18	KADIN	36	LİSANS	A18	ERKEK	41	LİSANS	3
A19	KADIN	37	ORTAOK UL	A19	ERKEK	43	ORTAOK UL	3
A20	KADIN	43	LİSE	A20	ERKEK	44	LİSE	2

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Fatma ALTINDAL
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2013-2015
Yabancı Dil	İngilizce, Arapça
İŞDENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	2013-2015 Hamza Taş İmam Hatip Ortaokulu (DİKAB Öğretmenliği) 2015-2018 Özel Final Okulları (DİKAB Öğretmenliği) 2018-2022 İlim Yayma Cemiyeti Kız Yurdu Müdiresi